

Theo Knippenbergs

Bulkboek[®]

DIGITAAL

literaire klassieken - reeks gouden eeuw

The background of the cover features a photograph of a man and a woman in period costume. The man, on the right, has a beard and is wearing a white, open-knit shirt. The woman, on the left, has long brown hair and is wearing a white long-sleeved blouse. They are both looking downwards with somber expressions.

**Gysbreght
van
Aemstel**

een klāssieke trāgedie door

**Joost
van den
Vondel**

ISBN: 978-9-08349-188-2

9 789083 491882

Inhoud

Inleiding	3
Joost van den Vondel	7
Korte inhoud van het voorafgaande (origineel)	8
Wat aan het verhaal voorafging (bewerking)	10
Amsterdam in 1300	11
Voorspel	12
Rolverdeling	14
Eerste Bedrijf (originele tekst)	15
De 'Reien' en een Gericht Gedicht	28
Tweede bedrijf (originele tekst)	29
Derde bedrijf (toneelscript)	40
Vierde Bedrijf (originele tekst)	44
Vijfde Bedrijf (originele tekst)	53
Het Einde van het Stuk (toneelscript)	65
Twee beroemde gedichten van Vondel:	
Het stockske	70
Kinder-lijck	71

MEER LEZEN over de Gijsbrecht op Literatuurgeschiedenis.org

Colofon

De originele tekst van Vondel zowel als de noten en annotaties zijn gebaseerd op de editie van Mieke B. Smits-Veldt uit 1994.

De tekst van de voice-over op pagina 10 is afkomstig uit de opvoering door het Publiekstheater in 1975 en is waarschijnlijk geschreven door Guus Rekers.

Het Gerichte Gedicht (de 'Rei') op pagina 28 is afkomstig uit de opvoering door Het Toneel Speelt en is geschreven door Willem Jan Otten.

Het Einde van het Stuk (vanaf pagina 65) is afkomstig uit het toneelscript van Het Toneel Speelt.

Deze versie is bekort en bewerkt door Laurens Spoor en Ronald Klamer.

De omslagillustratie en de foto op pagina 6 zijn afkomstig uit de opvoering door Het Toneel Speelt.

Dit bulkboek is vormgegeven door Natascha Frensch (www.natascha-frensch.nl) en samengesteld door Theo Knippenberg voor BruutTAAL Educatieve Uitgeverij (bulkboek@bruuttaal.eu)

De uitgave is mede tot stand gekomen dankzij de steun van het Nederlands Letterenfonds.

Gijsbrecht van Aemstel

Gijsbrecht van Aemstel is een toneelstuk van Joost van den Vondel, dat hij speciaal schreef voor de opening van de eerste stenen schouwburg in Amsterdam. De meeste gebouwen waren nog van hout in die tijd. Het gebouw aan de Keizersgracht was het eerste theatergebouw in heel Europa dat uit bakstenen werd gebouwd. Het was zo bijzonder dat Vondel er een nieuw Nederlands woord voor bedacht: 'Schouwburg'. Dat woord bestond daarvoor nog niet. Net zomin als talrijke andere Nederlandse woorden die Vondel heeft bedacht. Hij was een van de grondleggers van het Nederlands zoals wij dat nu spreken.

De architect van de schouwburg, bouwmeester Jacob van Campen, werd overigens door Vondel in de opdracht voorafgaand aan het toneelstuk geëerd. Die opdracht begint als volgt:

"Op den nieuwen Schouwburgh.
Aen den Raedsheer Nikolaes van Kampen.¹
Wy bootzen 't groote Rome na in 't klein,
Nu KAMPEN bezigh is met bouwen..."

De première

Op 26 december 1637 (Tweede Kerstdag dus), zou de opening plaatsvinden, waarschijnlijk met Vondel zelf als regisseur.

Maar protestantse dominees maakten bezwaren tegen het toneelstuk, dat zich in de (katholieke) Middeleeuwen afspeelt, en zorgden voor vertraging. Een uitvoering tijdens de kerstdagen wilden de dominees koste wat kost voorkomen. Pas op 3 januari 1638 kon het stuk, kleurrijk en met prachtige kostuums, in Van Campens nieuwe schouwburg in première gaan. Nog even wisten de protestantse magistraten van Amsterdam daarna verdere opvoeringen tegen te houden.

Tot vanaf 1641, drie jaar na de première, tot aan 1968 deze tragedie over de ondergang van de middeleeuwse stad Amsterdam bijna ieder jaar rond de jaarwisseling in de Amsterdamse Stadsschouwburg werd opgevoerd, sinds 1841 altijd op nieuwjaarsdag.

(Overigens brandde de nieuwe Schouwburg aan de Keizersgracht al op 7 mei 1772 af. De brand greep snel om zich heen, tastte 22 huizen in

De poort van de nieuwe schouwburg, die met de première van de Gijsbrecht werd geopend.

de omgeving aan, en was zo groot dat hij zelfs in Den Haag, Utrecht en op Texel kon worden gezien. Daarna werd op het Leidseplein een nieuwe schouwburg gebouwd.)

Geen vrouwen op het toneel

Hoewel de Amsterdamse vrouwen in de 17e eeuw veel meer vrijheid hadden dan elders in Europa (zelfs ongehuwde vrouwen mochten vrij over straat lopen zonder mannelijke begeleiding, en als enige land was het hier mannen verboden om hun vrouwen te slaan) mochten ze in de tijd van Vondel nog niet in het openbaar toneelspele.

De eerste jaren werd de Gijsbrecht dan ook opgevoerd met alleen mannelijke acteurs, ook voor de vrouwenrollen! Pas in de tweede helft van de 17e eeuw werd de rol van Gijsbrechts vrouw Badeloch voor het eerst door een vrouw gespeeld.

De Gijsbrecht en de Nachtwacht van Rembrandt

Volgens hoogleraar Herman Pleij zou het best eens kunnen dat Nederlands beroemdste schilderij, 'De Nachtwacht' van Rembrandt, is geïnspireerd op de openingscène van Vondels 'Gijsbrecht'. "De première was in 1638 en Rembrandt schilderde zijn doek in 1642. We

De Nachtwacht (1642) van Rembrandt, die wellicht geïnspireerd is door de opvoering van de Gijsbrecht van Aemstel.

weten ook dat hij het stuk een aantal malen heeft gezien. Hij heeft daar ook schetsen gemaakt. Daarop zie je lansen en trommelaars. Toen hij de opdracht kreeg om de schutterij te schilderen, wilde hij iets anders maken dan de toen bekende stukken waarop iedereen min of meer op een rij staat afgebeeld.”

Een aardig detail is dat Rembrandt bij een van de figuren van de *Nachtwacht*, op zijn kraag, zelfs de inscriptie ‘Gijsb.’ heeft aangebracht.

Een spectaculaire voorstelling

Volgens Pleij waren toneelvoorstellingen in Vondels tijd veel spectaculair dan wij nu denken. Ze konden wellicht wedijveren met wat tegenwoordig een Joop van den Ende in zijn musicals ten tonele voert. In die tijd vlogen de engelen door de lucht, er werd gebruik gemaakt

van veren en stoom om houten figuren op het toneel te laten bewegen. Ze zorgden ook voor geur. Als de duivel op het toneel verscheen stonk het naar stront en hoorde je knallende winden. Speelde een scène in de hemel, dan rook je de geur van viooltjes. Nu zien we op het toneel een bode in een lange monoloog vertellen wat hij onderweg heeft gezien. Dat kunnen we saai vinden, maar in die tijd maakten ze dat verhaal zichtbaar met een ‘stille vertoning’ (*Een Tableau Vivant, waarin de acteurs zonder te bewegen of te spreken, een voorval uitbeelden*). Er moet ook veel muziek zijn geweest en de reien die commentaar op het verhaal geven, deden dat op een manier van zingzeggen, een soort ‘rappen’, uitgesproken door drie tot vijf stemmen.

Het verhaal

De *Gijsbrecht* gaat over de ondergang van Amsterdam in het jaar 1300. Na een belegering van een jaar door troepen uit de omliggende streken en dorpen wordt de stad platgebrand

en geplunderd. Alles wat heilig is wordt kapotgemaakt. Nonnen worden verkracht, de bisschop wordt op het altaar afgeslacht. De toeschouwers van toen en al die eeuwen erna hebben het stuk meteen in hun hart gesloten. Zij keken naar de vernietiging van hun stad door een stelletje boerenpummels. Maar zij herkenden in het stuk vooral het verhaal van het oude Troje. Het reusachtige houten paard waarin de Grieken zich verstopt hadden om de stad te kunnen binnendringen, is voor ons natte land vervangen door het 'Zeepaard', een platte schuit, maar de list is dezelfde. En de toeschouwers wisten dat uit de vernietiging van Troje het machtige Rome is ontstaan. Net zoals uit de vernietiging van het kleine Middeleeuwse Aemstelredam het trotse 17e eeuwse Amsterdam was ontstaan. Want nauwelijks een stad op aarde was rijker, mooier en welvarender dan Amsterdam in de Gouden Eeuw. Vondel heeft met de *Gijsbrecht* de stad een mythe gegeven en daarmee kon het wedijveren met Rome, de bakermat van de Europese beschaving. Amsterdam kreeg in een klap een geschiedenis om apetrots op te zijn.

Amsterdam in 1300

In de tijd waarin de *Gijsbrecht* speelt, rond 1300, was Amsterdam een veel kleinere plaats dan het zeventiende-eeuwse Amsterdam. Het was een nog volledig ommuurd stadje met kloosters en kerken voor de uitsluitend katholieke bewoners, voordat het protestantse geloof de macht overnam. Vondel baseerde zich overigens op een kaart van Cornelis Anthonisz. (zie pagina 11), uit 1544, tweeënhalve eeuw ná het historische beleg. Maar het ging er Vondel vooral om een stad uit te beelden met enkele prachtige oude gebouwen die het publiek nog steeds kende en die er 'vroeger' al stonden.

Drie eeuwen erfgoed

Ruim drie eeuwen lang was de *Gijsbrecht* een onverbrekkelijk onderdeel van de cultuur van niet alleen Amsterdam, maar van heel Nederland. Citaten uit het stuk werden vaak en door velen gebruikt. Enkele voorbeelden: '*Waar werd oprechter trouw - dan tussen man en vrouw - ter wereld ooit gevonden?*', '*De wetten zwijgen stil voor wapens en trompetten*' en '*De liefde tot zijn land is ieder aangeboren*'.

Elke nieuwe generatie Nederlanders kende het stuk. En eeuwenlang was voor elke acteur een (hoofd)rol in de *Gijsbrecht* een hoogtepunt van zijn of haar carrière.

Er was (en is) geen land ter wereld met zo'n theatertraditie als Nederland met de *Gijsbrecht van Aemstel*.

Tijdens de 2e Wereldoorlog werd de *Gijsbrecht* zelfs een verzetsdaad. Het was ook niet moeilijk om in de 'Rei van Klaerissen' in de aangeklaagde koning Herodus de Duitse leider Hitler te zien, of zijn Nederlandse plaatsvervanger Mussert. Maar in de roerige zestiger jaren van de vorige eeuw nam de populariteit van de *Gijsbrecht* plotseling af. Het toneelstuk zou niet meer voldoen aan de wensen van het publiek. Zo kwam in 1968 een einde aan de jaarlijkse *Gijsbrecht* traditie.

Een *Gijsbrecht* met filmfragmenten

Enkele jaren later, in 1974 en 1975, speelde het toneelgezelschap 'het Publiektheater' de *Gijsbrecht* nog even in de Amsterdamse Stadsschouwburg. In deze 'moderne' opvoering werd gebruik gemaakt van filmfragmenten. Van de film-opening is de 'voice-over' in dit bulkboek verwerkt. En het hele Derde Bedrijf is in dit bulkboek afkomstig van deze bijzondere opvoering.

Sindsdien zijn er nog wel opvoeringen van de *Gijsbrecht* geweest, maar vooral op andere locaties en meestal zonder dat er nog veel van Vondels meesterwerk in te ontdekken was. Pas op 1 januari 2012 heeft 'Het Toneel speelt' de traditie weer opgepakt, in de Stadsschouwburg en het is hun bedoeling om dit ook de komende jaren weer te blijven doen.

Het Toneel speelt

In deze nieuwe opvoering door *Het Toneel speelt* wordt dit verhaal over de belegering van de stad verteld in een stalen constructie en tegen een splijtend voorbeeld, waarop de beroemdste oude plattegrond van Amsterdam, die van Cornelis Anthoniszoon, is afgebeeld. De spelers dragen merendeels zwarte en grijze kleding naast de rode kostuums van de geestelijken. Ook de tekstbehandeling is af en toe 'gemoderniseerd'. Drie van de vier 'reien' werden vervangen door "gerichte gedichten" van Willem Jan Otten. Van Ottens versie van de eerste rei, die van de

Amsterdamse Maagden, is een deel opgenomen in dit bulkboek, naast de originele tekst.

De taal van Vondel in de 21e eeuw

Maar juist het omgekeerde maakt de opvoering van *Het Toneel speelt* ook zo bijzonder. Want, naast die drie herdichtte 'reien', blijft de taal van Vondel respectvol gehandhaafd, maar is tegelijk toegankelijk gemaakt voor 21e eeuwse toeschouwers (en lezers).

De lezers van dit bulkboek kunnen dit zelf beoordelen. In Vondels eigen tekst zijn anno 2012 uitvoerige annotaties nodig (met dank aan mevrouw dr. Mieke Smits-Veldt) om het toneelstuk volgbaar te maken voor de lezers van nu. In het einde van het vijfde en laatste bedrijf heb ik die annotaties achterwege kunnen laten. De weergaloze alexandrijnen van Vondel zijn bijna onmerkbaar aangepast aan het publiek van nu, maar zonder de kracht van het rijm aan te tasten.

En dat slotfragment komt uit het speelscript van *Het Toneel Speelt*. Toch lees je en hoor je

daar nog steeds Vondel, dezelfde Vondel van het originele *Eerste Bedrijf* in dit bulkboek. Dat is een hele knappe prestatie.

Tenslotte: Een liefdesverhaal

We zien al eeuwenlang Gijsbrecht zelf als de held van dit verhaal. Maar als Gijsbrecht een held is, dan is zijn vrouw Badeloch dat helemaal, en eigenlijk de heldin van dit verhaal. De uitvoering van *Het Toneel speelt* heeft dit 'onderliggende' thema veel beter opgepakt dan eerdere uitvoeringen. Dit maakt, vooral in het laatste bedrijf, duidelijk dat de Gijsbrecht eigenlijk niet eens zozeer gaat over de geschiedenis van Amsterdam maar op de eerste plaats over iets veel universeels, de liefde.

Wat kon Vondel toch prachtig schrijven over de liefde, niet alleen over de liefde van een man voor zijn stad, of voor zijn broers, maar ook over de hartstochtelijke en onvoorwaardelijke liefde van een vrouw voor haar man.

Theo Knippenberg

Joost van den Vondel

Joost Van den Vondel wordt door velen beschouwd als de grootste dichter die het Nederlandse taalgebied ooit heeft voortgebracht. Hij werd geboren in 1587 in de Duitse stad Keulen. Zijn ouders waren protestants en enkele jaren eerder de katholieke stad Antwerpen ontvlucht. In 1597 verhuisden zij naar Amsterdam. Daar trouwde Joost van den Vondel in 1610 met Mayke de Wolff. Hij verdiende zijn brood met zijn kousenhandel in de Warmoesstraat. Zijden kousen kostten in die jaren zestien gulden in de winkel, die hij van zijn vader overgenomen had. Drie van zijn vijf kinderen, onder andere *Constantijntje*, *zalig kijntje* en *Saartje*, *de vreught van de buurt* overleden heel jong.

Van den Vondel begon te dichten en werd lid van de Brabantse rederijkerskamer “Het Wit Lavendel”. In 1613 leerde hij Latijn om Seneca te kunnen lezen, en later leerde hij Grieks om zijn toneelstuk *Palamedes oft vermoorde onnooselheit* te kunnen schrijven. De politieke machtsstrijd rond Johan van Oldenbarnevelt en prins Maurits was de aanleiding voor *Palamedes*. Het is een scherpe kritiek op de stadhouder, en de auteur moest Amsterdam ontvluchten. Hij verbleef

enige tijd in Beverwijk, maar moest toch voor het werk terechtstaan, en kreeg de forse boete van 300 gulden. *Palamedes* werd echter een populair toneelstuk, waarvan tot 1800 minstens vijftien drukken zijn verschenen.

In 1641 bekeerde Vondel zich tot de Rooms-katholieke Kerk, wat hem niet in dank werd afgenomen in Amsterdam, waar protestantse predikanten veel invloed hadden. Maar de schouwburg in Amsterdam was daarentegen een katholieke aangelegenheid, met katholieke schouwburgbestuurders.

Zij gaven Vondel de kans om zijn weergaloze toneel-talent te ontwikkelen. Hij groeide uit tot een beroemde dichter en toneelschrijver. En zijn teksten werden op muziek gezet door de grootste componisten van die tijd.

Toen zijn kousenzaak in de Warmoesstraat in Amsterdam failliet ging, Vondel was duidelijk een betere dichter en toneelschrijver dan winkelier, werd hij in 1658 suppoost bij de Bank van Lening, een lucratieve erebaan, waar hij in 1668 gepensioneerd werd.

Joost van den Vondel woonde op het Singel, niet ver van de Torensluis. Daar werd hij op zijn oude dag verzorgd door zijn dochter Anna en zijn nicht Agnes Block. Hij overleed op 91-jarige leeftijd. Als zijn laatste werk dichtte hij spottend zijn grafschrift:

*Hier leit Vondel zonder rouw,
Hy is gestorven van de kouw.*

MEER LEZEN? Klik hieronder:

Vondels leven en werk
(Koninklijk Bibliotheek)

VIDEO: **De première van de Gijsbrecht** op SchoolTV

Korte inhoud van het voorafgaande

Om de toeschouwers een beeld te geven van wat er aan het verhaal voorafging (het is immers een 'historisch verhaal') geeft Vondel zelf alvast een 'Kort begrip', een korte inhoud van het voorafgaande.

In het volgende hoofdstuk worden deze zelfde 'feiten' weergegeven in de vorm van een 'voice over' van de film waarmee de opvoering van de Gijsbrecht door het Publiektheater in 1975 werd geopend.

1 Gysbreght van Aemstel, heer van Aemstelredam en Aemsterland,
2 met meer treffelicke* heeren en edelen, om het vangen van graef
3 Floris, die den ouden adel verdruckte, en vrouw Machtelt van
4 Velzen, zijn zusters dochter, schendigh verkrachte, lang in bal-
5 lingschap omgezworven hebbende, quam, na de dood van 's
6 graeven erfgenaem, weder 't Aemstelredam: maer de graefsgezin-
7 den (waeronder Kennemers en Waterlanders de verbittersten
8 waren) belegerden hem in zijn stad een rond jaer lang, en om die
9 te vermeesteren, verzierden* ten leste eenen aenslag, en gelieten
10 zich* ofze aftrocken. Die van de stad vervolghden hen een stuck
11 weeghs, en brogten Vosmeer, den doortrapten* spie, uitgemaect*
12 om d'Aemstelredammers te bedriegen, gevangen. Dezen, van
13 Gijsbreght ondervraeght, werd het leven geschonken, en belast*
14 het rijsschip, genoemd het Zeepaerd, (waer in het puick van rid-
15 deren en knaepen,* en de bloem der krijgslieden met den reus
16 verborgen lagen) te helpen inhaelen. Ter middernacht, zijnde
17 Kersnacht, eer de maen op,* en terwijl de burglary zonder achter-
18 dencken* ter kercke in haeren yver opgetrocken* was, overwel-
19 dighde de verborge laege* de Haerlemer poort, en Vosmeer stich-
20 te brand in 't rijsschip en door al de stad; waerop Diedrick van
21 Haerlem met zijn kryghsvolck, dat zich heimelijck in 't Katuizers
22 klooster onthiel,* en voort Willem van Egmond met het gantsche
23 leger, 't welck spade* in den avond wederkeerde, binnen ruckten.
24 Broer Peter, deken van de groote kerck, bragt d'eerste tijding op
25 het huis, zoo* mevrouw van Aemstel over haeren droom en ge-
26 zicht* vast* bekommt was; dies* de heer van Aemstel, gevolgt
27 van de reedste* bloedverwanten en bondgenooten na den Dam
28 vloogh, en daer en elders orden zocht te stellen, en kerck en
29 marckt te beschermen, doch al vergeefs: waer van Badeloch be-
30 scheid kreegh* door zijnen broeder Arend. Het raedhuis mid-
31 delerwijl bestormt en vermeestert zijnde, raeckte Gijsbreght van
32 daer in het Klaerisseklooster, begeerigh om bisschop Gozewijn
33 van Aemstel, zijnen oom, en d'abdis Klaeris van Velzen, zijn
34 nicht, te bergen;* het welck zy weigerden. De vianden op d'abdy
35 aenvallende, dwongen den heer over den binnen-Aemstel te
36 vluchten. Hy aldaer de nieuwe zijde verloren, en d'oude mede in
37 brand ziende, en hoorende de ruitery de Doelebrugh over
38 trecken, weeck na den burgh met eenen hoop* vlughtelingen, en

treffelicke: voortreffelijke

verzierden: bedachten
gelieten zich: hielden zich
doortrapten: sluwe/uitgemaect:
uitgezonden
werd ... belast: kreeg de opdracht

knaepen: schildknapen

eer ... op: voordat ... op was
achterdencken: argwaan/in
[...] opgetrocken: in religieuze
geestvervoering was geraakt
laege: (soldaten in de) hinderlaag
onthiel: ophield
spade: laat

zoo: toen/droom en
gezicht: droomgezicht/*vast:* zeer/
dies: daarom/*reedste:* direct
beschikbare

waer van ... Bescheid kreegh: en
daarvan kreeg ...verslag

te bergen: in veiligheid te brengen

hoop: groep

39 verhaelde zijn gemaelin het overige van zijn wedervaeren; gelijk
 40 oock de bode kort daer op hem verslagh dede, hoe het met
 41 d'abdijs en al de stad voort afgeloopen was. Terstond dedemen
 42 van 't slot eenen uitval en werd binnen gedreven, met verlies van
 43 Arend van Aemstel, dien de broeder doodlijck gewond boven
 44 brogt, daer hy datelijck den geest gaf. Stracx* quam de heer van
 45 Vooren het huis opeisschen, het welck Gijsbreght hem rustigh
 46 afsloegh.* Maer terwijl hy ijverde om gemaelin en kinders met
 47 allen den gevlughten scheep te doen gaen, en voor had zelf het
 48 huis te verdedigen, verscheen'er Rafael, een der zeven engelen,
 49 die hem vermaende zich met allen den zijnen te water en na
 50 Pruissen te begeven, en daer een stad, die noch* Holland heet, te
 51 stichten, en vertrooste den godvruchtigen held, met de voorspel-
 52 ling der toekomende grootheid van Aemstelredam, en 't geluck
 53 zijner nakomelingen: en daer op verliet Gijsbreght het slot.
 54 Het tooneel is voor en in de stad en op het huis. Gijsbreght van
 55 Aemstel doet de voorrede. De Reien bestaen uit Amsterdamsche
 56 maeghden, edelingen, Klaerissen en burghzaten.* het treurspel
 57 begint na middagh en drie uren, en eindigt in den morgenstond. ¹

Stracx: kort daarop

rustigh afsloegh: vastberaden
weigerde

noch: nog steeds

burghzaten: burchtbewoners

¹ *Het tooneel [...] morgenstond*: Vondel
 verantwoordt zich dat hij aan de eisen
 van 'eenheid van plaats' en 'eenheid
 van tijd' heeft voldaan, dit in de ruime
 zin die Hooft had aangegeven in zijn
Geeraerd van Velsen. In de *voorrede*
 (hier evenals de Latijnse *protasis* het
 eerste deel van het eigenlijke toneelspel)
 wordt de toeschouwer voorgelicht
 over dat deel van de voorgeschiedenis
 dat hij nodig heeft om de
 toneelhandeling te begrijpen.

Wat aan het verhaal van Gijsbrecht voorafging

(Deze tekst was de voice-over van een film waarmee de opvoering van de Gijsbrecht door het Publiekstheater in 1975 werd geopend)

We schrijven het jaar des heren 1300, Amstelland. In deze vruchtbare delta naar de Zuiderzee zoekt het water van moerassen en krekken zich driftig een uitweg. Er wonen daar eenvoudige vissers en boeren tevreden samen om het centrum van de delta: Amstelredam. Sinds generaties Gijsbrechten heeft het geslacht van Amstel dit gebied met zekere hand bezeten en bestuurd. Maar de laatste tijd zucht men onder nimmer aflatende agressie van twee kanten: Graaf Floris V vanuit Holland, en vanuit het zuiden de bisschoppen van Utrecht. Vooral Floris is een geduchte vijand van de nu heersende Gijsbrecht IV van Amstel. De graaf heeft een toegewijde legermacht van wilde boeren en vissers om zich verzameld. En deze ruige wapenknechten noemen hem met trots: der Keerlen God.

De aanvallen van Floris op het oude erfgebied van Amstel zijn hevig, gevaarlijk, en bijna steeds onverwacht.

Maar Gijsbrecht zit daarbij niet stil. Op zijn beurt verzamelt hij de bevriende plaatselijke edelen Woerden en Velzen naast zich, met wie door huwelijken over en weer sinds jaar en dag hechte banden zijn gegroeid. Hun gebundelde kracht biedt de grafelijke benden taaie tegenstand. Daarnaast slaagt Gijsbrecht erin, zijn oom Gozewijn van Amstel op de gevaarlijke Utrechtse bisschopsstoel te zetten. En zo bezweert hij het gevaar van beide kanten zo goed hij kan.

Graaf Floris doet onverwachte tegenzetten. Hij wil zijn tegenstander treffen in het dierbaarste wat Amstel en zijn bondgenoten Woerden en Velzen samenhoudt: hun oeroude familieband. Gerard van Velzen dingt naar de hand van Magteld van Woerden, die weer een nicht van het geslacht van Amstel is.

Een huwelijk tussen die twee zal de graaf, perfide als hij is, proberen te verhinderen. Hij wil Magteld voor zich, zegt hij. Van Velzen wil hij schadeloos stellen door een huwelijk met een

hoer, bij wie de graaf al eerder een bastaard heeft verwekt: de Witte van Haamstede.

Van Velzen weigert deze schikking, en antwoordt Floris: Heer, uw oude schoenen lust ik niet. Dan trouwt hij toch met Magteld.

Beestachtig is de wraak van Floris, die de jonge bruid vlak na haar ingetogen huwelijk verkracht! En dan is voor de drie verbonden edelen de maat vol.

Op 23 juli 1296 zetten Amstel, Woerden en Van Velzen de graaf op 't Muiderslot gevangen. Naar Engeland zullen ze hem van daaruit brengen, zo is hun plan.

Maar het bericht over de gevangen graaf lekt uit. Gewapend met verschrikkelijk moordtuig rukken Floris' woeste horden op naar 't Muiderslot, om daar hun heer te gaan ontzetten. Men hakt en houwt bij deze aanval op de drie verbonden edelen zó in het wilde weg, en onbezonnen, dat één in woede uitgedeelde slag de graaf toevallig treft, die daaraan roemloos sterft. Natuurlijk krijgen de drie edelen de schuld van deze moord.

Gijsbrecht moet vluchten, zijn erfgoed Amsterdam wordt nu verbeurd verklaard, en Gozewijn wordt van de bisschopsstoel gestoten. Maar drie jaar later weet Gijsbrecht toch zijn stad, met steun van trouwe bondgenoten, weer onder zijn bewind te brengen.

Amstelredam biedt dan ook onderdak aan de verstoten bisschop Gozewijn, en aan de non Klaris van Velzen, dochter van de inmiddels overleden Magreld en Gerard.

En wéér wordt Amstels erfgebied bedreigd. Nu door de Witte van Haamstede, de bastaardzoon van wijlen Floris de vijfde en zijn hoer.

Met wilde troepen Kennemers, Waterlanders en Westfriezen, en onder leiding van de generaals Diederik van Haarlem, Vooren, Vosmeer, de Sparendammer Reus en admiraal Persijn, belegert hij de Amstelstad nu al een jaar.

Tot nu toe heeft de burgerij 't beleg doorstaan, maar de nood is door schrijnend voedsel- en munitiegebrek zeer hoog.

Het is kerstnacht van het jaar des heren 1300. Meer dan ooit is Gijsbrechts vertrouwen nu gericht op de hemel.

Amsterdam in 1300

VOOR EEN VIDEOCLIP OVER AMSTERDAM IN DE TIJD VAN VONDEL

Dit is de 16e eeuwse kaart waarop Vondel in de 17e eeuw zijn “Amsterdam in het jaar 1300” baseerde. Het is een houtsnede die Cornelis Anthonisz. in 1544 maakte naar een olieverfschilderij van eigen hand uit 1538.

Let op! Het noorden (het IJ) bevindt zich aan de onderkant.

Toen deze kaart gemaakt werd woonden er zo'n 30.000 mensen in Amsterdam, de grootste stad van het land, ruim twee keer zo veel als in de andere grote steden van die tijd, respectievelijk Haarlem, Leiden en Delft. Ter vergelijking, Rotterdam en Den Haag waren toen nog dorpen met een paar duizend inwoners.

Een eeuw later, ten tijde van Vondel, was het inwoneraantal van Amsterdam gegroeid tot ruim 200.000.

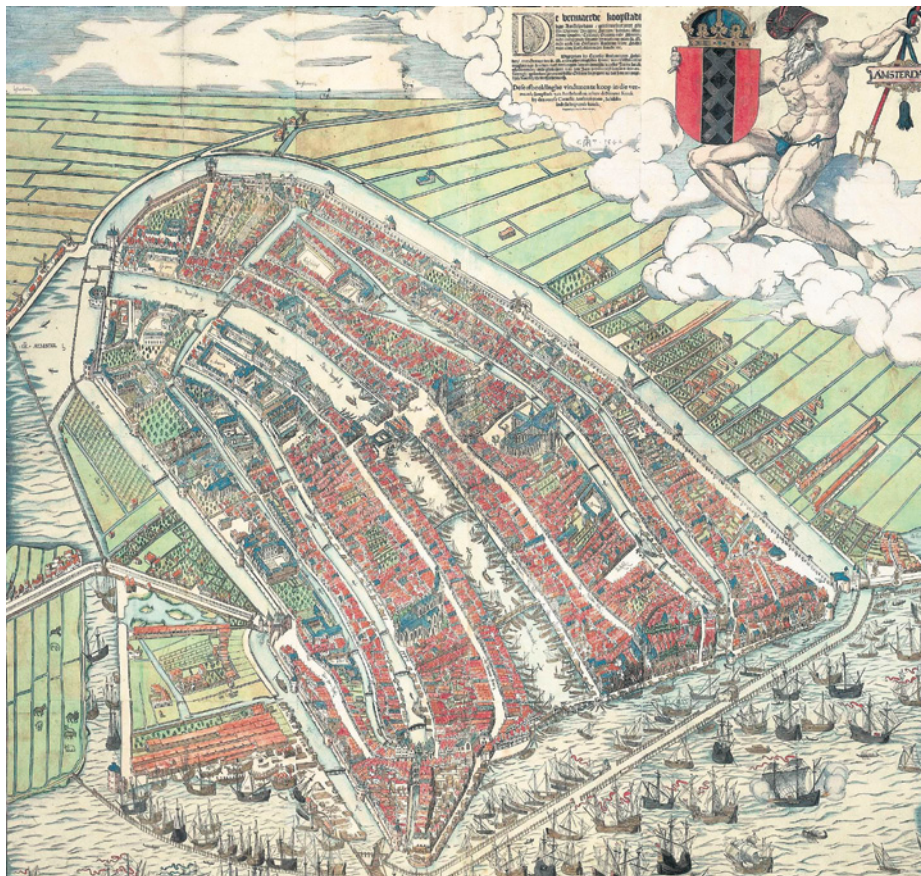
Op de kaart zien we hoe Amsterdam er uitzag vóór de aanleg van de grachtengordel.

De stad wordt begrensd door het IJ, het Singel in het westen en de Kloveniersburgwal / Gelderse Kade in het oosten.

Het water in het midden wordt sinds de 19e eeuw

het Damrak genoemd. Ergens in de 14e eeuw werd deze monding van de rivier de Amstel aan beide zijden aangeplempt. Op de oostoever werden gebouwen neergezet met hun rug direct aan het water. Op de westoever werd ruimte gelaten voor het laden en lossen. Deze kade werd *Op het water* genoemd.

Op de kaart zie je in het uiterste zuidwesten net binnen de muur het Klarissenklooster aan de Heiligeweg, dat een grote rol speelt in de *Gijsbrecht*. Op de Oude Zijde staat in het noorden aan het IJ de Schreierstoren, die in het stuk wordt voorgesteld als een toren van Gijsbreghts kasteel; op de Nieuwe Zijde zijn onder meer de Nieuwe Kerk en het oude Stadhuis aan het Damplein te zien. Aan de westzijde van de stad omsluiten de muren alleen de twee burgwallen; het Singel was toen nog de verdedigingsgracht buiten de muren. Overigens staat ‘de Beurs, te water uitgebouwt’, waarover de bode spreekt (vs. 1507), zelfs nog niet op die kaart uit 1544. Maar de toeschouwers van de *Gijsbrecht* zagen in de 17e eeuw ongetwijfeld de ‘Koopmansbeurs’ van Hendrick de Keyser voor zich, die pas vanaf 1608 is gebouwd.

Voorspel van Gysbreght van Aemstel

en. Schout Burghemeesters Schepens
en. Raed* van Amsterdam.

De trotze Schouwburgh heft zijn spitze kap

Nu op, en gaet de starren naderen,

En wellekoomt met dartel* handgeklap

Al't Raedhuis, en ons wijze Vaderen.

5 Het heiligh Raedhuis wijd den Schouwburgh in,¹

En wacht met zijn aendachtighe ooren,

Soo vierigh*, als Karthagoos koningin²,

Belust het droef verslagh te hooren,

Hoe Ilium van* Argos werd verplet,

10 En door de torts* in d'assche raeckte:

Dat* zoeter dan al 't Afrikaensch bancket

De tong, haer leckre zinnen* smaecte.

Het nieuw tooneel drie eeuwen springt te rug,

Om Aemstels vesten te verstooren,*

15 En bouwt de wreedheid eene breede brugh.*

't Aeloude Troje word herboren,

En gaet te gronde in 't gloeiende Amsterdam.

Ons Amstel zal een Xanthus strecken,*

Geverwt van bloed: de Kermerlandsche* vlam,

20 Als't Griexsche vier, de daecken lecken.

't Bestormt stadhuis dat zweemt na* Priams hof.

Hoe kort* kan 's werelds pracht veranderen.

Hoe stuiftze wech voor wind in roock en stof.

Kristijnen strecken* hier Kassandren³.

25 By't hair gesleurt. De bisschop Gozewijn

Besprenckelt* als Priaem d'autaeren:

Daer* Pyrrhus⁴ woed en moord, in Haemstees schijn,*

En geen Klaeris noch grijze hairen

Verschoont, de helsche en goddeloose Vries⁵

30 Geen snoode Ulysses wijckt in boosheyd.*

Noit leê Heleen⁶ door 't schaecken dit verlies,

Dat door der schenners trouweloosheid

Vrouw Machtelt deê. De schalcke* Vossemeer

Raed: vroedschap

dartel: uitbundig

vierigh: brandend van verlangen

van: door

torts: toorts; *hier:* brand

dat: sluit aan bij soo vierigh

leckre zinnen: kieskeurige zintuigen (3e nv)

verstooren: verwoesten

bouwt ... eene breede brugh: maakt ruim baan voor

strecken: zijn, de rol vervullen van

Kermerlandsche: Kennemerlandse

dat zweemt na: lijkt op

kort: snel

strecken: als in vs. 18

besprenckelt: nl. met zijn bloed

Daer: waar; *schijn:* gedaante

wijckt in boosheyd: doet niet onder voor ... in snode daden

shalcke: valse

¹ En wellekoomt [...] Schouwburgh in: de Amsterdamse stadsregering woonde pas op 5 februari, ruim een maand na de opening van de Schouwburch, een voorstelling van de *Gysbreght* bij.

² Karthagoos koningin: Vergilius beschrijft in het tweede boek van de *Aeneis* hoe Dido, de koningin van

Carthago, vol aandacht luisterde naar Aeneas' verslag van de verwoesting van Troje (Ilium) door de Grieken (de troepen uit Argos, waarover Agamemnon heerste).

³ Kassandren: Cassandra, een van de dochters van koning Priamus.

⁴ Pyrrhus: de zoon van Achilles.

⁵ Vries: de Westfries Claes de Grobber (zie de aant. bij vs. 481).

⁶ Heleen: Helena, de vrouw van de Spartaanse koning Menelaus, werd door de Trojaanse prins Paris geschaakt; dit was de oorzaak van de Trojaanse oorlog.

- Bootst Sinons⁷ aerd na in 't stoffeeren.*
- 35 Het zwanger paerd van Troje baert 'er weer
De krijghslien, die de kans doen keeren.
Heer Gijsbreght draeght zich* als Anchises zoon⁸,
En word door tegenspoed niet slapper:
Zijn deughden staen in top voor elck ten toon,
- 40 Niet min godvruchtelijs als dapper.
Proost Willem stort in 't priesterlijck gewaed,
Als Panthus, Phebus priester⁹, neder.
Vrouw Badeloch, die op Kreüze¹⁰ slaet,*
Verbeeld ons, hoe getrouw en teder
- 45 Oprechte liefde in rampen is belae
Met* haer beminde wedergade.
In Veenerick herleeft de kleene Askaen,¹¹
Waermee de held op Gods genade
Zich skeep begeeft, en op een beter* wacht:
- 50 Dat wy ter goeder uur* beleven,
Nu Amsterdam en 't Aemstelers gheslacht
Zijn kroon ten hemel heeft geheven.¹²
Zoo eens de vreë ons skeeprijck Y bestrael*
En 't oorlooghs onweer rust van* ruisschen,
- 55 Kiest gans Euroop dees stad tot Amirael:*
En 'k zie eer lang* ons zilvre kruissen
Bezaeit met goud van starren eerst* ontdeckt,¹³
En't wapen, tot* een hemelsch teecken,
Om hoogh, van mist noch aerdschen damp bekleekt,
- 60 Den zeeheld hart en moed in spreeken,*
Daer hy, beducht door 't gieren van de naeld* 14,
In d'yszee drijft en dwaelt.

stoffeeren: leugens vertellen

draeght zich: gedraagt zich, speelt
dezelfde rol

op ... slaet: overeenkomst met

belaen met: bekommerd om

een beter: betere tijden
ter goeder uur: in een gezegende tijd

bestrael: zal bestralen
rust van: ophoudt met
Amirael: aanvoerder
eer lang: weldra
eerst: pas
tot: als

hart [...] inspreeken: met moed bezielen
beducht [...] naeld: bang geworden
voor het heen en weer bewegen van de
kompasnaald

8 *Anchises zoon*: Aeneas.

9 *Phebus priester*: de priester van
Phoebus Apollo.

10 *Kreüze*: Creüsa, Aeneas' eerste
vrouw.

11 *Askaen*: Ascanius, Aeneas' zoontje.

12 *kroon [...] geheven*: Amsterdam
mocht sinds 1498 volgens privilege van

keizer Maximilianus de keizerskroon
bovenhaar wapen voeren. Deze kroont
ook de Westertoren, die juist in 1638
gereed kwam.

13 *En 'k [...] ontdeckt*: de drie kruisen op
het Amsterdamse stadswapen, dat sinds
een aantal decennia op schepen over
de hele wereld werd meegevoerd,

worden voorgesteld als bedekt met de
sterren die men op deze verre reizen
voor het eerst gezien had.

14 *gieren van de naeld*: in de buurt
van de pool, waarlangs men indertijd
een doorgang naar China en Indië
had gezocht, is de kompasnaald
onbetrouwbaar.

Spreeckende personagien

GYSBREGHT VAN AEMSTEL.
WILLEBORD, **Vader van 't Kathuizers Klooster.**
AREND VAN AEMSTEL, **Gijsbreghts broeder.**
VOSMEER, **de Spie.**
REY VAN AMSTERDAMSCHÉ MAEGHDEN.
WILLEM VAN EGMONT, **veldheer.**
DIEDRICK VAN HAERLEM, **maerschalc.**
HOPLIEDEN.
POORTIER VAN 't KLOOSTER.
REY VAN EDELINGEN.
BADELOCH, **vrouw van Aemstel.**
BROER PETER, **deken.**
BONDTGENOOTEN.
REY VAN KLAERISSEN.
GOZEWYN VAN AEMSTEL, **Bisschop van Utrecht.**
KLAERIS VAN VELZEN, **abdis.**
REY VAN BURGHZATEN.
BODE.
VLUGHTELINGEN.
HEER VAN VOOREN **met den trompetter.**
ADELGUND, **Gijsbreghts dochter.**
VEENERICK, **Gijsbreghts zoontje.**
RAFAEL, **een der zeven engelen.**

Stomme

KATUIZER.
EGMONDS SOLDAETEN.
GYSBREGHT VAN AEMSTELS DIENAERS.
WITTE VAN HAEMSTEE, **graef Floris onechte zoon.**

Het Eerste Bedrijf

Op de middag voor de kerstnacht treedt Gijsbreght, de heer van Aemstel, met militairen en burgers door de Amsterdamse Haarlemmerpoort, de grens van de stad. Nadat de stad een jaar belegerd is geweest door de Kennemers en Waterlanders, die de dood van graaf Floris V wilden wreken, hebben zij om onverklaarbare redenen het beleg opgegeven. In afwachting van nadere berichten stelt Gijsbreght vast dat 'het hemelsche gerecht' uiteindelijk erbarmen (medelijden) heeft gehad met de belegerden. In een historische terugblik beargumenteert hij zijn onschuld aan de moord op de graaf en zijn inzet voor het algemeen belang.

Willebord, de abt van het Kartuizerklooster iets buiten de stad, vertelt (zonder te weten dat de vijandelijke opperbevelhebbers Willem van Egmond en Diederik van Haarlem hem een rad voor ogen hebben gedraaid) hoe onderlinge twist de oorzaak is geweest van de aftocht.

Dit bericht wordt bevestigd door Vosmeer (een vijandelijke spion), die gevangen is genomen. Een schip met rijshout, 'het Zeepaard', dat door de vijand is achtergelaten, zou volgens hem bestemd zijn geweest om materiaal te leveren voor een dam via welke men in het geheim de stad had willen binnenkomen. Door ruzie onder de aanvoerders zou dit plan niet zijn doorgegaan. Gijsbreght gelooft nu dat de vijand werkelijk vertrokken is. Hij laat Vosmeer vrij en beveelt het schip de stad binnen te halen.

Een 'rei' (koor) van Amsterdamse meisjes zingt een vreugdelied over de overwinning en bereidt zich voor op een dubbel feest; men viert immers ook de geboorte van Christus.

Gysbreght van Aemstel – Treurspel

GYSBREGHT VAN AEMSTEL

Het hemelsche gerecht* heeft zich ten lange lesten
Erbarremt over my, en mijn benaeuwde* vesten,
En arme burgery; en op mijn volx¹ gebed,*
En dagelix geschrey, de bange stad ontzet.

- 5 De vyand, zonder dat wy uitkomst durfden hopen,
Is, zonder slag of stoot, van zelf het veld verlopen.*
Mijn broeder² jaeght hem na, zy neemen vast de wijck,*
En vlughten haestigh langs den Haerelemmer dijk.
Zoo stuift de zee voor wind met haer gedreve* golven.
- 10 Zoo zaghmen menighmael een kudde wreede wolven,
En felle tigers vlien, voor 't ysselijck geschreeuw
Van aller dieren vorst, den hongerigen leeuw,
Om niet al te levendigh en versch* te zijn verslonden
Van* hem, die op zijn jaght geen aes* en had gevonden.
- 15 Hoe snel, hoe onverziens is deze kans gedraeit?
Alhier,³ daer 't leger lagh, is 't veld alsins* bezaeit
Met wapens en geweer,* verbaest* van 't lijf gereten,

Het [...] gerecht: het goddelijk bestuur
benaeuwde: nauw ingesloten
mijn volx gebed: het gebed van mijn volk

is ... verlopen: heeft geruimd
neemen [...] wijck: zoeken zonder
ophouden een goed heenkomen
gedreve: opgestuwde

al [...] versch: levend en wel
Van: door; aes: voedsel, buit
alsins: overal
wapens en geweer: alle soorten
wapentuig/verbaest: in paniek

1 volx: Het volk omvat allen die in de belegerde stad aanwezig waren, d.w.z. een ruimere groep dan degenen die het Amsterdamse burgerrecht bezaten.

2 Mijn broeder: Arend van Aemstel, de onderbevelhebber van de krijgsmacht

van de Aemstels.

3 Alhier: Gysbreght wijst op het terrein ten oosten van de Haarlemmerpoort, van waaruit hij -in de verbeelde situatiemet de zijnen naar buiten is getreden.

4 het gansche land: het gansche land bestaat uit Holland-West-Friesland en Zeeland, de twee staten onder gezag van de Hollandse, sinds 1299 Henegouwse graaf (zie ook vs. 141).

- Van ingebeelden schrick, en uit der hand gesmeeten,
Om zonder hindernis te vlieden langs den wegh.
- 20 Ia op 't verjaeren zelf van 't jaerige belegh*
Word d'afgestrede muur van 't lang belegh ontslaegen.*
Hoe zal het gansche land⁴ van ons verlossing waegen.*
De Kermerlander had met Waterlander dier
Gezwooren duizendwerf,* dat hy met zwaerd en vier
- 25 Vernielen zou eerlang* de menschen en de daecken,
En tot een kerreckhof en asch en puinhoop maecken
Mijn oud mijn wettigh erf,* en delven* al mijn eer
In eenen poel,⁵ tot wraeck van Floris hunnen heer:
Om wiens vervloecte dood ick lijde zoo onschuldigh,
- 30 Als yemant lijden magh,* doch draegh mijn kruis geduldigh:
Of zoo* ick schuldigh ben, en heeft het my gemist,*
't Is uit onnozelheid,* en zonder argh* of list.
Neef Velzen,⁶ lang geterght, van eige wraeck geprickelt,
En Woerden⁷ hebben my hier listigh in gewickelt,*
- 35 En 't schoonste voorgesteld, en eerst de zaeck verbloemt
Met wonderbaeren glimp:* maer 'k heb hun wit verdoemt*
Zoo dra, als ick verstondt, hoe grof zy zich vergreepen,
Met den gevangen graef op Engeland te scheepen,
En sloegh dien voorslagh* af, ten beste van 't gemeen,
- 40 En ried de ridderschap en al de groote steen
Te roepen,* om den vorst zijn' moedwil* te besnoeien,
En geen uitheemsche maght noch koningen te moeien,*
Noch overzees geweld⁸ te haelen in het land;
Veel min het hoofd des lands te helpen aen een' kant:*
- 45 Waer uit een springvloed is van zwaerigheên gesproten,
Die over steden ging en vast gebouwde sloten,
En dorpen zonder end, en menschen zonder tal,
Van allerhande staet,* dien 't eeuwigh smarten zal.
Noch hiel de wraeck geen' stand, en gaf zich noit te vrede;*
- 50 Al had zy uitgeroit, ten negensten gelede,*
Wat Velzens stam bestond,* of van zijn maeghschap*
scheen.
De nieuwe riddeerschap⁹ en steden in 't gemeen
Verbonden zich wel streng,* met diergezwooren eeden,
Handtasting* en geschrift, dat zy bezeeglen deden,
- 55 Van nu in eeuwigheid, met onverzoenbren haet,
Aen Woerden, Velzens bloed, en Aemstel, dezen smaed
Te wreecken, en van zoen te reppen noch te roeren.
Ons maeghschap zit verdruckt,* durf schild noch wapen
voeren,*
En geeft gewilligh schot en lot,*¹⁰ om zoo gerust
- 60 Te leven, en de glans des adels blijft gebluscht.*

't jaerige belegh: het beleg dat een jaar
geduurd heeft/*ontslaegen:* verlost
waegen: met ophef spreken

dier [...] *duizendwerf:* met duizend man
een dure eed gezwooren/*eerlang:* weldra

erf: grondgebied/*delven:* begraven

magh: kan
Of zoo: maar indien/*heeft [...]* *gemist:*
heb ik ongelijk gehad
onnozelheid: een zuiverheid van
gemoed/*argh:* boos opzet
gewickelt: betrokken
Met [...] *glimp:* fraai verhuld in
bedrieglijke schone schijn/*wit*
verdoemd: bedoeling veroordeeld
voorslagh: plan

roepen: bijeen te roepen/*moedwil:*
willekeur

te [...] *kant:* van kant te maken

Van [...] *staet:* zonder onderscheid van
welke rang of stand dan ook
gaf ... te vrede: was bevredigd
gelede: graad
bestond: tot ... behoorde/*maeghschap:*
familie

Verbonden [...] *streng:* sloten zich aaneen
in een sterk verbond/*Handtasting:*
handslag

zit verdruckt: houdt zich gedekt/*schild*
[...] voeren: het familiewapen niet in het
openbaar te dragen/*geeft [...]* *lot:* brengt
vrijwillig belasting op

⁷ *Woerden:* Herman van Woerden, de vader van Machteld, was een zwager van Gijsbreght.

⁸ *overzees geweld:* Velsen en Woerden wilden een krijgsmacht van de Engelse koning te hulp roepen.

⁹ *nieuwe ridderschap:* de nieuwe adel was door Floris V tot ridder geslagen, in tegenstelling tot de oude adel waartoe *Gysbreght* c.s. behoort.

¹⁰ *En geeft [...]* *lot:* door belasting te betalen verzwijgen de Aemstels c.s. dus

het recht op belastingvrijheid dat de adel indertijd bezat.

Hier help geen tusschenspraek* van koningen en heeren.
Men wou mijn trouwe stad noch 't onderst boven keeren,
Met Burgery met al, wat my is hou en trouw.*

De hoop was, dat de tijd allengskens slyten zou

65 De bitterheid des volx, en d'oude wrock versterven:
Waerom ick my getrooste in ballingschap te swerven
Veel jaeren achter een. Of ymmers,* doen* de zoon
Van Floris¹¹ werd gehaelt in aller zielen troon,*
Verhoopte ick, zonder last van deze burgerije,*

70 Te keeren in 't bezit en d'erref-heerschappije
Van Vecht en Aemstelstroom: dan laes! 't is al om niet.*
En was 't om my alleen, het was een klein verdriet.
Ick liet my zelf van lidt tot lidt in stucken zaegen,
En nam op my alleen de gruwelixste plaegen,

75 Die oit tyran bedacht; was dan de schuld geboet,
En sprackmen daer meê vry mijn al t'onnozel bloed,*
Mijn lieve gemaelin, en willige* onderzaten.

Ick wou, om hunnent wil alleen, mijn leven laeten,
En springen in een' poel,¹² en stoppen deze wel,¹³

80 En dempen met een' sprong de nimmerzatte hel.*¹⁴
Dat weet hy, die het al bezichtight* uit den hoogen,
En wat in duister schuilt, met zijn alzienden oogen,
Ontdekt* tot op den grond, en alle harten kent.

Waerom hy oock mijn Recht gehandhaeft heeft in 't end,

85 En met den zegekrans my heerlijk* begenadight,
En teghens al de maght der vyanden verdaedight;
Die licht slaen in den wind van ouds genote deughd,*
Waer aen wy volck en vorst verplichtten van ons jeughd
Zoo yvrigh, zonder oit van trouwe te veranderen.

90 Mijn vader¹⁵ heeft gestreckt* een hoofd van
Waterlander

En Kennemers in 't veld, en met geweld alom
(Hoewel door nood geparst) vervolgt den adeldom,
en aller vyandschap op zijnen hals geladen.

95 De koning Willem¹⁶ zou getuigen van zijn daeden,
Indien hy eenmael moght verrijzen uit het graf.
Ick heb zelf Floris trouw gehandhaeft by zijn' staf,*
Zoo lang hy zat vervooght, en niet een woord kon
spreecken.*

100 'k Heb hem zijn vaders dood rechtvaardigh helpen wreeken: in [...] gestemt: al zijn belangen behartigd
Het koninglijck gebeent ontdekt,*¹⁷ den Vries getemt,

gebluscht: in duisternis verborgen
tusschenspraek: bemiddeling
met [...] trouw: en met alle anderen die
mij getrouw zijn

Of ymmers: evenwel/*doen*: toen
aller [...] troon: de hemel
zonder [...] burgerije: zonder deze
burgerij last te bezorgen
dan [...] niet: maar helaas, het is allemaal
op niets uitgelopen

al [...] bloed: geheel onschuldige
kinderen en bloedverwanten; *willige*: mij
toegedane
nimmerzatte hel: nooit verzadigde
onderaardse goden
bezichtight: onder zijn wakend oog
houdt
Ontdekt: aan het licht brengt

heerlijck: luisterrijk

deughd: weldaden

heeft gestreckt: is opgetreden als

gehandhaeft [...] staf: gesteund bij het
uitoefenen van zijn heerschappij
niet [...] spreeken: onmondig was

ontdekt: laten opgraven

voor de vuist: in een openlijke strijd
den [...] weghgedraegen: het vijandelijk

11 *zoon van Floris*: Graaf Jan I, Floris' zoon, stierf in 1299.

12 *En [...] poel*: Gijsbreght zou de Romeinse held Curtius willen evenaren, die om de goden te verzoenen in een kloof in het Forum sprong.

13 *wel*: De wel is de plaats waar de *springvloed* (45) van ellende steeds weer opborrelt.

14 *En dempen [...] hel*: nog steeds een verwijzing naar Curtius.

15 *Mijn vader*: Gijsbreght III.

16 *koning Willem*: rooms-koning Willem II (in 1255 gesneuveld in de strijd tegen de Westfriezen), de vader van Floris V, in wiens leger Gijsbreghts vader zich in 1248 bevond.

17 *Het [...] ontdekt*: het gebeente van

koning Willem II (dat in West-Friesland begraven lag) werd tijdens een tweede tocht tegen de Friezen, in 1282, weer opgegraven.

18 *geheimen raed*: evenals Woerden behoorde Gijsbreght tot Floris' Raden.

19 *Brero*: Dirk van Brederode, in 1295 de held van de slag tegen de Vlamingen bij Cadzant.

En, als geheimen raed,¹⁸ in al zijn heil gestemt:*

Met Brero¹⁹ voor de vuist* het Vlaemsche heit geslaegen,*

105 En in Kazant met kracht den standaerd weghgedraegen;*

Doen Guido²⁰ nijdigh* was, dat Floris, al t'uitheemsch²¹

Gezint, zijn' erfgenaem wou huwen aen den Teems,²²

En Vlaendren Walchren zocht te trappen met zijn rotten.*

Oock voer ick over zee, om hem de kroon der Schotten

110 Te zetten op het hoofd, hoewel het anders viel*.²³

Ick stond den graef en 't volck ten dienst met lijf en ziel,

En noch verzaemeltmen in 't harnas zoo veel troepen,

Die over Amsterdam en Aemstel wraecke roepen,

En brullen nacht en dagh, en zien niet, hoe de vlam

Van dezen fellen brand haer' eersten oirsprong nam

115 Uit Floris geile borst, en* 't schandelijk omhelzen,

En schennen van mijn nicht, die schoone bloem van

Velzen;

't Verongelijcken* van den adel, in zijn Recht,

Bezwoeren met zijn' mond, verblinde menschen, zeght,

Indien geen wrock en wraeck uw oogen en verblinden,

120 Zoud ghy niet stofs genoegh tot Aemstels onschuld* vinden?

Hoe zochtmen hem van ouds te maecken tot een' slaef?

Wat leed hy niet al leeds van Bisschop²⁴ en van graef?

Men wou zijn loflijck bloed* in 't bisdom niet gedoogen.

125 d'Artsbisschop aen den Rijn kon met zijn nijdige* oogen

Niet aenzien ons geluck, gaf Gozewijn de schop,²⁵

En zette zijnen neef²⁶ den hoogen myter op.

Wy stredden om den staf,* tot datze my en Woerden,

Aen weerzy van zijn paerd, tot een triomfe voerden

In Utrecht, met veel smaeds, van yeder aengehoort.

130 Men heeft my 't Vrelandsch slot ontweldight,* hem

Montfoort.

'k Beken het slot was my met voorwaerde opgedraegen;*

Maer nergens om gebouwt, dan om mijn land te plaegen.

'k Heb 's graeven vangenis wel zeven jaren²⁷ lang

135 Bezuurt,* en Zwaenenburgh²⁸ noch afgestaan door dwang.

Mijn erf in leen verkeert,*²⁹ en manschap* moeten zweeren:

Daer ick eerst God alleen, en anders geene heeren

En kende* in mijn gebied, noch rekeninge* gaf.

vaandel buitgemaakt
nijdigh: van nijd verteed

trappen [...] rotten: te vernietigen met
 zijn troepen
viel: liep

en: namelijk

't Verongelijcken: door onrechtmatig
 handelen benadelen

stofs [...] onschuld: voldoende feiten om
 te concluderen dat de Aemstels vrij van
 schuld zijn

loflijck bloed: lofwaardige bloedverwant
nijdige: afgunstige

den staf: de heerschappij in het bisdom

ontweldight: met geweld ontnomen

met [...] opgedraegen: in pand gegeven

Bezuurt: smartelijk ondergaan
Mijn [...] verkeert: mijn eigen grondbezit
 moeten omzetten in leengoed/
manschap: de eed van hulde
En kende: erkende/rekeninge:
 rekenschap
met recht: pas werkelijk

20 Guido: graaf Gwijde van Vlaanderen.

21 uitheemsch: i.c. Engels.

22 zijn' [...] Teems: Floris V arrangeerde een huwelijk tussen zijn zoon Jan I en de Engelse prinses Elisabeth.

23 hoewel [...] viel: de kroning ging niet door omdat Floris V zijn vermeende rechten op de Schotse troon aan de Engelse koning verkocht.

24 Bisschop: de Aemstels vonden eerst de aartsbisschop van Keulen(aen den

Rijn, vs. 122) tegen zich, later de bisschoppen van Utrecht.

25 Men wou [...] schop: volgens Van Gouthoeven werd Gozewijn van Aemstel, Gijsbreghts oom, in 1251 van zijn ambt van bisschop van Utrecht werd ontheven, wegens verwaarlozing van zijn taak.

26 zijnen neef: Hendrik van Vianden.

27 zeven jaeren: van 1277 tot 1285.

28 Zwaenenburgh: het slot Zwanenburg aan de overkant van het IJ, waar nu

Claes Persijn, heer der Waterlanders, zetelt (zie vs. 486, 1670-1672).

29 erf [...] verkeert: in 1285 was Gijsbreght leenman van de Hollandse graaf geworden.

30 Haerlem: de rivaliteit tussen Amsterdam en Haarlem was in Vondels tijd bijna nog even groot als Gijsbreght hem voorstelt.

Noch dringtmen evenwel op my zoo stijf en straf.

Doch Haerlem³⁰ draeght met recht* de grootste schuld van allen,

140 Dat om zijn voordeel wrockt,* en wenscht mijn stercke wallen

Te slechten tot den grond, in schijn van 's graeven zaeck,
En weet zijn baetzucht loos te decken* met de wraeck,
Misbruickt hier toe den Zeeuw, de Hollanders en Vriezen,

145 Om door mijn grootheid niet aen eere te verliezen.
Zoo leit de zaeck by my, en daer op ga ik aen,*
En heb in 't zwaer beleggh de stormen uitgestaen,*
En dagh en nacht voor aen geworstelt* op de wallen:
't Vermoeide volck gesterckt, en rustigh uit gevallen:*

150 Mijn' broeder Ot³¹ gequetst zien sterven in mijn' schoot:
Krackeelen neer geleit:* in brand, in hongers nood,
Ghelijck een vader my voor 't algemeen gedraegen.
En noit bezweeck mijn moed in droeve nederlaegen:
Noch 'k blies my zelven op in voorspoed, noch zocht roem

155 In 's vyands ondergang: hoe noode ick vyand noem
Die onverzoenelijck zich tegens my verzetten,
En wenschen met mijn bloed hun blanck geweer* te smetten.
k Vergeef hen dese feil, en die onwetendheit,
En stel my in zijn hand, die Recht van onrecht scheid,

160 En streckt* in 's hemels stoel* der onderdruckten trooster.
Maer 'k zie den vader* daer van ons Katuizers klooster
Genaecken* van ter zy,³² op dat hy my begroet.
Hy schijnt om ons geluck verheughd en wel gemoed.
'k Zal best verstaen uit hem, die noit en was besproken,*
Waerom het leger zy dus schichtigh* opgebroken.

WILLEBORD/GYSBREGHT VAN AEMSTEL WILLEBORD

Myn welgeboren heer, de zoete Jesus zy
Met u en uwe stadt, en sta u eeuwich by,

165 In allerhande nood. de Broeders van ons orden*
En ick, zijn zoo verblijd, als ofwe levend worden
Getrocken in den troon van Gods volmaeckte vreughd.
Ons klooster zingt en klingt,* en is niet meer verheughd
Op 't allerhooghste feest en heiligh jaergetije,*

170 Het welck de kercke viert ter eere van Marije,
Die zuivre moedermaeghd, of Christus haeren zoon,
Die ons verlost aen 't kruis, en droegh een doorne kroon,
Als nu, om uwent wil, die van de wreede plaegen
Des goddeloozen krijghs verlost zijt en ontslaegen:

175 Nu al uw vyanden verbaest zijn doorgedaen,*
En laeten tenten, tuigh, en hunne hutten* staen,
En alles, wat zy meer uw volck ten beste geven.*

om [...] wrockt: slechts uit eigenbelang
wrok koestert

loos te decken: bedrieglijk te verhullen

daer op [...] aen: op grond daarvan
handel ik/*stormen uitgestaen:*
bestormingen tot het eind toe
doorstaan/*geworstelt:* gevochten/
rustigh uit gevallen: dapper uitvallen
gedaan

krackeelen neer geleit: twisten beslecht

geweer: zwaard

streckt: is/stoel: troo
vader: prior, kloosteroverste
Genaecken: naderen

die [...] besproken: van wie men nooit
iets slechts heeft kunnen zeggen
dus schichtigh: op deze overhaaste wijze

ons orden: onze kloosterorde

klingt: laat de klokken luiden
jaergetije: jaarlijkse feest

verbaest [...] doorgedaen: in paniek
gevlucht/*huten:* (zelfgemaakte, houten)
verschansingen/*ten beste geven:* prijs
geven aan

31 Ot: nl. Otto van Aemstel.

kloosterterrein met de Haarlemmerdijk

32 van ter zy: binnen de verbeelde
situatie vanuit de zijweg die (voor de
uitbreiding van de stad in 1612) het

verbond.

- 'k Geloof, Gods engel zelf die heeftze weghgedreven,
 Als 't heir des Assyriers,³³ die zijn vermeetle stem
- 180 Hiskia hooren liet, tot voor Ieruzalem:
Het welck ... verkeerde: een toestand die ... veranderde
 Het welck in eenen nacht zoo wonderlijk verkeerde,*
 Doen een, die 't al regeert, dat stoffen* hem verleerde.
 Hoe menigh dreigement, en vloeck heb ick gehoort?
 Wat heeftmen gift en gal gebraeckt, en brand en moord
- 185 Getiert, en 't gansche jaer gescholden en gekreten,
 Niet anders, of zy u met tanden wouden eten?*
- d'Een zette u levend, en geketent, op een rad:
 Een ander rolde u naect in Velzens spijkervat:³⁴
 Een ander wou uw hoofd, uw bekeneel,* vergulden,
- 190 En vatten in fijn goud.* 't was byster* hoeze brulden,
 En deelden bloed voor wijn, uw vleesch voor voedzel uit,³⁵
dongen na: trachtten te bemachtigen
 En keven om 't geraemt, en dongen na* uw huid,
 En wouden die getouwt* op eenen ketel spannen,
 Tot endeloozen schrick van schelmen en tyrannen.
- 195 Maer God zy eeuwigh danck, die hunne boosheid schut.*

stoffen: pochen

met tanden ... eten: verslinden

beckeneel: schedel
vatten [...] goud: nl. als een relikwie/
byster: vreseli

getouwt: gelooid (om als trommelvel te
 gebruiken
schut: stuit

GIJSBRECHT

- Dien d'opperste beschermt, die heeft een vaste stut.
 Godvruchte vader, dat u God en Christus loonen,
 Nadien* de broeders zich met uw zoo gunstigh toonen
 Te mywaert. ick vertrouw uw vierige gebeen
- 200 Die hebben dagh en nacht voor mijne stad gestreen,
 De stormen afgekeert,* en 't vier* van onze daecken;
 Want wapens zijn onnut, zoo d'englen niet en waecken,
 En 't yverigh gebed van 't geestelijcke volck.
 Wat hing u over 't hoofd een zwarte en donkre wolck
- 205 Van zwaerigheen, terwijl hier 't leger heeft gelegen?
 Ghy zijt niet misgedeelt in 's oorlooghs milden zegen.

Nadien: aangezien

stormen afgekeert: bestormingen
 afgeslagen/*vier:* vuur

WILLEBORD

- Geen hair is ons gekrenckt, geen overlast gebeurt.
 Men heeft het klooster noit in zijnen dienst* gesteuert.
 Wy hebben staegh* volhard in onzen ouden yver.*
- 210 De boomgaerd leed geen scha aen vruchten, noch de vyver
 Aen visschen, noch de kerck aan d'allerkleenste ruit.³⁶

dienst: godsdienstoefening
staegh: onafgebroken/*yver:* vrome
 toewijding

³³ 't [...] Assyriers: Het leger van de Assyrische koning Sanherib, die Jeruzalem tijdens de regering van koning Hizkia belegerde, werd op het gebed van Hizkia verdreven (2 Kon. XVIII, 28- XIX, 36; 2 Kron. XXXII 1-23).

³⁴ d'Een [...] spijkervat: Geeraerd van Velsen zou als straf voor zijn moord op

Floris V in een met spijkers beslagen vat gerold zijn en daarna geradbraakt.

³⁵ Een ander [...] uit: bespottingen van het katholieke geloof, door de vijandelijke soldaten in Willebords nabijheid geuit.

³⁶ De boogaerd [...] ruit: de volgorde van boomgaard naar kerk is veelzeggend

voor de gangbare mening over de Amsterdamse kartuizers uit het verleden, die bekend stonden om hun overdadig leven, in tegenspraak met hun strenge regels. Kartuizers aten geen vlees, wel vis.

GYSBREGHT

Wie heeft dan des soldaets baldaedigheid* gestuit?
Wat hiel zoo kort in dwang* die breidelooze gasten?

baldaedigheid: misdadig optreden
zoo [...] dwang: hield de teugel zo kort

WILLEBORD

Met geen inlegering wou Egmond ons belasten:

- 215 Behalven dat hy zelf en zijne lijfwacht mee
(Die altijd tuchtigh* is) hier nam zijn legerstee,
En boven onze poort liet aenslaen 's graeven wapen,³⁷
Daer wy in zekerheid gerust op moghten slaepen.

tuchtigh: goed gedisciplineerd

GYSBREGHT

Dat doet my wel,* gelijk een liefelijcke lucht.

wel: goed

- 220 Ick zelf en al de stadt was meest om u beducht,
En vreesden ofghe lang* verjaeght waert, en geplondert.
Maer vader, zegh my eens: een yeder is verwondert,
Waerom 't verbittert heir zoo onverziens* vertrock,
En liever niet volharde in 't opzet* van zijn' wrock.

ofghe lang: dat gij al lang

onverziens: onverwacht
't opzet: de oorspronkelijke bedoeling

WILLEBORD

- 225 Verwonder u niet eens,* de nood heeft hen gedrongen.

niet eens: in het geheel niet

GYSBREGHT

Mijn burgers lagen stil, en 't leger onbesprongen.*

onbesprongen: (werd) niet bedreigd door
een aanval

WILLEBORD

Van buiten wel, maer niet van binnen, dat ghy 't weet.
Het wintert fel, wanneer 't een ondier* 't ander eet:
Zoo ging 't in 't leger toe, belieft het u te hooren,
230 Al 't geen ick heb gehoort met dees mijn eigen ooren,
En met mijn oogen zelf gezien noch dezen dagh?

ondier: wild dier

GIJSBREGHT

Godvruchte vader, spreek, ick luister na'et verslagh.

WILLEBORD

- Na dat ick d'oversten* een wijl* had hooren mompelen
Van Amsterdam, al stil,* by duister t'overrumpelen,
235 Rees tusschen Diedrick 38 zelf* en Egmond een krackeel,
Dat uitborst meer en meer, en yeder trock een deel
Van 't krijgsvolck op zijn zy,* en zocht het stuck te stijven,*
En na zijn eigen hoofd den aenslagh door te drijven.
Veel hoplien³⁹ yverden te slissen* het gheschil.
240 Maer Diedrick stijf van kop, die nimmer luistren wil
Na reden, noch bescheid,* en 't veld behoud met kryten,
Werd trotzer,* overmits* de lange Klaes van Kyten,⁴⁰

oversten: officieren/*wijl*: tijdje
al stil: heel heimelijk
zelf: notabene

trock ... op zijn zy: wist op zijn hand te
krijgen/*stuck te stijven*: plan met eigen
argumenten kracht bij te zetten/*slissen*:
beslechten/*bescheid*: verstandige taal
trotzer: hoogmoediger/*overmits*:
aangezien

37 's graeven wapen: het wapen van graaf
Jan II van Henegouwen, de opvolger van
Jan I van Holland, voor wie Willem van
Egmondstrijdt.

38 Diedrick: Diedrick van Haerlem

stond als maarschalk maar één rang
lager dan de opperbevelhebber Egmond.
39 hoplien: Zie de aantekening bij vs. 262.
40 Klaes van Kyten: een buitengewoon
lange boer uit Spaarnewoude (bij

Haarlem) die volgens Van Gouthoevens
kroniek een aantal graafgezinde edelen,
waaronder Egmond, ook al naar
Engeland had vergezeld.

- De Sparewouwer reus, zoo onbeschoft* als groot,
In alles wat hy dreef* hem hulp en bystand bood,
245 En Egmond met zijn klock, en grove stem* vervaerde,*
En dreef* hem met een vuist, dat hy een wijl ter aerde
In zwijm lagh en voor dood. die moedwil en die hoon,
Den veldheer aengedaen, ging velen aen hun kroon,*
En zonder het ontzagh des reuzen fel gebeten,*
250 Men had malkanderen terstond in 't hair gezeten,
En onder een banier* malkandren aengerand.⁴¹
En misvertrouwen* wies. daer sporrelden de zinnen.*
Men vreesde min de stad, en meer verraed van binnen:
255 Tot dat al d'oversten verzaemelden heel stil
In 't klooster, dezen dagh, tot slechting van 't geschil:
Doch al vergeefs: men was veel eer gezint te vechten,
En dees oneffenheid* met degens te beslechten,
Dan recklijck,* en bedaert, te luistren na verdragh.*
260 Ick trad'er in den hoop, gelijk ick zomwijl plagh,
En sprack hen toe, en brogt aldus hen aen 't bedaeren:
Manhafte* hoplien⁴², God wil * 't leger lange spaeren
In onderlingen peis, het eenigh dat 'er magh
Uw' vyand, wie 't oock zy, gedijen tot ontzagh.*
265 De tweedraght is een pest, die allen staet te schroomen.*
Gedenckt dat u de stad, die 't rieckt,* op 't lijf zal koomen.
Wat middel is' er, om den Aemstel 't hooft te bien,
Nu elck, wantrouwich, d'een na d'ander om moet zien?*Ghy zijt, aleer men 't gist, geslaegen of gevangen.
270 Wanneer de harder dwaelt, wat pad, wat rechte gangen
Kan d'arme kudde gaen? dus maeckt een kort besluit.
Verdraeght het scheel,* of schort* den krijgh, en scheidt
'er uit
En keert van waer ghy quaemt. waer toe veel wercks
begonnen?
Berockent zoo veel spels,* als 't niet word afgesponnen?
275 Ick merckte dat mijn raed niet weinigh en vermoght.*
Men nam mijn woorden in. zy kregen achterdocht,*
En zorge* voor gevaer van uw versteurde wallen*
En dat de burglary en landzaet* uit moght vallen.
Daer liep een klein gerucht, ghy waert al op de been.
280 De doodschrick quam 'er in. men ruckte 't heir by een.*
Men brack al heimlijck op, en zonder eenigh teecken
Van horen en trompet, of hut in brand te steecken.

onbeschoft: ruw en woest
dreef: ondernam
klock [...] *stem*: dreunende, ruwe stem/
vervaerde: vrees aanjoeg/*dreef*: duwde
achteruit
ging [...] *kroon*: kwam veler eer te na
des [...] *gebeten*: voor de hevig
verbitterde reus
een banier: één vaandel
misvertrouwen: wantrouwen/*sporrelden*
de zinnen: waren de gemoederen in
beroering

oneffenheid: twist
recklijck: toegevend/*verdragh*: pogingen
om tot overeenstemming te komen

Manhafte: dappere/*wil*: moge

er [...] *ontzagh*: uw vijand ontzag
kan inboezemen/*die [...]* *schroomen*:
waarvoor iedereen moet vrezen/*die 't*
rieckt: als die er lucht van krijgt
na ... om moet zien: in het oog moet
houden

Verdraeght het scheel: legt het geschil bij/
schort: staakt

Berockent [...] *spels*: zo'n onderneming
begonnen (letterlijk: vlas om het
spinrokken gewonden/*en vermoght*:
inwerkte/*achterdocht*: bezorgdheid/
zorge: vrees/*versteurde wallen*: muren
waarvan zij zelf de vrede hadden
verstoord/*landzaet*: boeren
ruckte ... by een: verzamelde in ijtempo

⁴¹ *onder [...]* *aengerand*: als soldaten
onder één vaandel, d.w.z. binnen één
compagnie, niet meer eendrachtig zijn,
is de chaos in een leger wel heel groot.

⁴² *hoplien*: Willebord blijkt niet goed
op de hoogte van het onderscheid
in militaire rangen. Hij kent 'hoge'
officieren, die hij 'oversten' (vs. 255)

of 'hoplieden' (zie ook vs. 239) noemt,
en daaronder 'lage' soldaten. In de
hiërarchie van het Staatse leger waren
'oversten' regimentsofficieren en voerden
hoplieden het bevel over een compagnie
(verg. J.W. Wijn. *Het krijgswezen in den*
tijd van prins Maurits. Utrecht 1934,
36-42). M.n. uit het tweede bedrijf blijkt

dat Vondel dit onderscheid ook van
toepassing acht op de rangorde binnen
Egmonds leger. De hoplieden, die veel
dichter bij de gewone soldaten stonden
dan de 'oversten', waren niet betrokken
bij het krijgsberaad van de hoge
officieren (zoals blijkt uit vs. 453 e.v.).

GIJSBREGHT

Ghy hebt de stad, en my geen kleinen dienst gedaen:
Een deughd,* die nimmer zal uit mijn gedachten gaen.

deughd: weldaad

285 Gedenck my in 't gebed, voor uw autae, ten goede.

WILLEBORD

De lieve Jesus neem u eeuwich in zijn hoede.

AREND VAN AEMSTEL/GIJSBREGHT VAN
AEMSTEL/VOSMEER
AREND

Heer broeder zijt gerust, en luid van vreughd de klokken.

GIJSBREGHT

Waer is het heir?* hoe veer waert ghy hen nageetrocken?*

heir: leger/*hoe veer [...] nageetrocken*: tot
hoever hebt gij hem achtervolgd?

AREND

Ontrent een booghscheut weeghs aen geen zy*
Slooterdijck.

aen geen zy: voorbij

GIJSBREGHT

290 Hoe ging 't u op den toght?

AREND

Zy stoven algelijck
Voor uit,* als voor den wolf een kudde onnoosle schaeppen.
Mijn volck hoefde op dien toght geweer noch eenigh
waepen,*
En keert met rijcken buit. de Kermers scheenen stom:
Want hoemen 't vechten zocht, zy zagen niet eens* om,
295 En reckten vast hun pad,* van doodzen schrick bezeten.

algelijck Voor uit: precies zo weg

hoefde [...] waepen: had geen enkel
wapen nodig

eens: één keer

reckten [...] pad: renden maar steeds
voort

GIJSBREGHT

Noit kraeide haen, als hem de kam was af gebeten.
Een dogh en baste* noit, maer droop, als hy 't verloor,
Met ingetrocken staert, en hangende ooren, door.*
Wat vogel* brengtghe dus geknevelt en gevleugelt?*

baste: blafte

door: af

vogel: vreemde vogel/*en gevleugelt*: met
gebonden vlerken

AREND

300 't Is eener uit de vlught van 't vluchtige* gevleugelt,
Gegrepen buiten dijk, alwaer hy stack in 't slick.
Hoe beeft hy. 't aengezicht ziet doods en bleeck van schrick.
Hy is gesleept, gesleurt, en heeft veel smaeds geleden.⁴³

vluchtige: gevluchte

GIJSBREGHT

Een woedende gemeent en staet in recht noch reden,*
305 Wenze* yemant over magh,* men breng hem hier voor my. Wie zijtghe? waer van daen?

en staet [...] reden: is onrechtvaardig en
redeloos/Wenze: wanneer zij/over magh:
aankan

⁴³ veel smaeds geleden: Vosmeer zal wel
uitgejouwd (en met drek gesmeten) zijn.

VOSMEER

Heer Gijsbreght, strafme vry.*
Ick ben van 's vyands volck, en waerdigh* om te sterven.
'k Heb meê gezocht uw stad en burgers te bederven,*
En duizendmael verdient een schandelijcke dood.
310 Ick geef my in uw hand, geparst door hoogen nood.
Mijn ramp wil* Kennemer en Waterland behaegen:
Maer 'k zal de dood van u met minder pijn verdraegen
Dan van mijn eigen volck, dat zich ondanckbaer toont,
En mijn' getrouwen dienst zoo onrechtvaerdigh loont.

GIJSBREGHT

315 Wat zijt ghe voor een gast?* Of in wat land geboren?

VOSMEER

Ick ben een Goyers* kind, vervallen in Gods toren,*
Te Haerlem opgevoed. 'k ontliet mijn' oudren vroegh.
Mijn vader vielme hard, want ickme paslijck* droegh.
'k Heb al mijn leven lang gevollegt vreemde Heeren,
320 En buiten moeten 't geen ick t'huis niet woude leeren
De bittere armoe heeft mijn herssenen gewet.
'k Heb menigh stuck verziert, en 't lijf daer na gezet,*
Om door een braeve* daed of aenslagh op* te raecken,
En door een anders scha* eens mijn fortuin te maecken:
325 Maer altijd heeftze⁴⁴ my den rugge toegewent;
Doch noit zoo dwars* als lest. het noodlot, ick beken 't,
Is stercker dan de mensch, of zijn geboortestarre.
En of ons brein yet bouwt,* dit stoot het al om verre,
Met eenen dartlen voet.* met wat een listigheyd
330 Met wat een' rijpen raed was d'aenslagh aengeleit,*
Om te vermeesteren uw lang bestormde muuren.
Zoo Vosmeer na zijn' zin dat schip had mogen sturen,⁴⁵
Gelijck het by hem lagh,* zy hadden, het is waer,
Gewonnen in een uur door list, dat in een jaer
335 Door uiterlijck geweld noch stormen werd veroverd.
Het schijnt dat d'oversten verblind zijn en betovert.

GIJSBREGHT

Sta op, en heel*
my niets van alles wat ghy weet.

VOSMEER

Nu ben ick ymmers van Hollands* dieren eed,
En Egmond kan my hier niet heeten* of verbieden.
340 Hy dreightme met de dood, en parstme hier te vlieden.
Mijn aenslagh is verbrod* en ydel* en onnut.
Heer Gijzelbreght⁴⁶, gena. ick geef my in uw schut.

vry: als u wilt
waerdigh: waard
bederven: in het verderf te storten

wil: zal wel

gast: kerel

Goyers: uit het Gooi/vervallen [...] toren:
zo diep gezonken dat hij zich Gods
toorn op de hals gehaald heeft/paslijck:
niet al te best

'k Heb [...] gezet: ik heb menig stout
stukje uitgedacht en mijn leven
daarvoor ingezet/braeve: dappere/op:
hogerop/scha: schade

dwars: ongunstig

yet bouwt: iets tot stand brengt
Met [...] voet: met een grillig schopje
van haar voet/d'aenslagh aengeleit: het
geheime plan beraamd

het [...] lagh: hij het van plan was

heel: verberg

Hollands: aan Holland (i.c. de graaf)
gezworen/heeten: bevelen geven

verbrod: verknoeid/ydel: zinloos

⁴⁴ ze: ze is de gepersonifieerde Fortuin.

⁴⁵ dat schip ... sturen: het sturen van
dat schip is figuurlijk bedoeld, maar ook
(met een blik op het Zeepaard, dat bij

de Haarlemmerpoort ligt, zie vs. 378)

letterlijk.

⁴⁶ Gijzelbreght: de oorspronkelijke
vorm van het latere Gysbreght, hier

in een woordspeling met gijzelen, als
onderpand nemen voor schulden.

Ghy kuntme, wiltghe slechts, een vriend en vader strecken,*

Nadien* ick u 't verraed volkomen wil ontdekken,

- 345 En hoe 't geschoren lagh* in 's krijgs geheimen raed,
Tot ondergang van u, en uwen heelen Staet.

GIJSBREGHT

Ontbind den knecht, zoo magh* hy onverhindert spreecken.

VOSMEER

De hoplien⁴⁷ wenschten dick* het leger op te breecken,
Nadien* met storm op storm, en endeloos gevecht,

- 350 Het heele ronde jaer, niet meer was uitgerecht*
Dan moeite en volck gespilt, en tijd onnut versleten:
Het welck zoo menighmael den veldheer werd verweten;
Een smaed die lastigh viel:* en hiel hem niet verplicht*
Zijn eer en eed, hy had zijn ancker lang gelicht:*

- 355 En och, of 't waer gebeurt een goede wijl* te voren,
My waer dit ongeluck, noch onheil niet beschoren:
Want 't is een maend geleen, dat ick hem heimlijck ried
Te maecken, op mijn woord,* een ende van 't verdriet,
En zoo hy was gezint een luttel volx te waegen,

- 360 Ick wou hem in de stad op bey mijn handen draegen,*
En stappen zelf voor aen, en maecken hen het spoor.
Ick opende mijn wit,* en sloegh het middel voor.
'k Had zomtijds door de graft, by duyster nacht,
gezwommen,
En al de wacht bespied, en 't groot rondeel⁴⁸ beklommen,

- 365 Dat aen den hoec van 't Y uw stercke stad bewaert.*
Hier lagen Blijden⁴⁹ in, en ander krijghsgevaert.*
k Nam aen,* en 't kon geschien, door muur, door al te
booren
Recht waterpas, zoo stil, dat niemant my zou hooren.
Wanneer nu door de breuck* een krijgsman heenen
moght,

- 370 Zou 't braefste puick,* hier toe geloot* en uitgezocht,⁵⁰
De graft, daerze ondiepst is, met rijs* op Kersnacht
dammen,

En kruipen in 't rondeel, om d'eerste* poort te rammen,
Als d'afgewaecte* wacht gevelt lagh en vermoort.
Het heir dan over dam, en door geramde poort,

- 375 Aen 't nederhouwen, wat op straet zich openbaerde,*
Terwijl de burglary kappel en kerck bewaerde.*
En 't was te nacht de tijd, en vraeghtghe na bewijs?

strecken: zijn

nadien: aangezien

geschoren lagh: beraamd was

magh: kan

dick: dikwijls

Nadien: omdat

was uitgerecht: resultaat was verkregen

die [...] viel: die hij moeilijk kon
verkroppen/*verplicht*: gebonden

hy [...] gelicht: dan was hij al lang
vertrokken/*wijl*: tijd

woord: raad

Ick [...] draegen: (dan zou ik hem in de
stad als overwinnaar rondvoeren
opende mijn wit: onthulde mijn plan

bewaert: beschermt

krijghsgevaert: oorlogstuig

aen: op mij

*

breuck: bres

't braefste puick: de dapperste keurbende

geloot: door loting bepaald

rijs: rijshout

*

eerste: dichtstbijzijnde

afgewaecte: door waken uitgeputte

openbaerde: zou vertonen

bewaerde: zich zou bevinden in

⁴⁷ *de hoplien*: anders dan Willebrord in vs. 262 spreekt Vosmeer over de 'echte' hoplieden, waaruit moet blijken dat er onrust in de onderste regionen van het vijandelijk leger heerste.

⁴⁸ *'t groot rondeel*: een *rondeel* is een bastion aan de vestingmuur. In Vondels

tijd moet men hierbij eerst gedacht hebben aan het grote vestingwerk dat tot 1630 bij de Regulierspoort de toegang tot de stad verdedigde, maar Vondel situeert het juist elders: aan het IJ, bij de Haarlemmerpoort.

⁴⁹ *Blijden*: middeleeuwse werktuigen

om stenen te slingeren. Mogelijk zinspeelt Vondel met de hoofdletter op Blijenburgh, het artilleriedepôt dat in zijn tijd achter het voormalige 'groot rondeel' lag.

⁵⁰ *uitgezocht*: *uitgezocht* was iemand als Klaas van Kyten, zie vs. 476.

Ghy ziet, hoe daer een schip, het Zeepaerd⁵¹, leit, vol rijs;*
Het welck men door de vlucht verzuimt* heeft en vergeten.
Wat werdt 'er niet al tijds met kibbelen versleten?

rijs: rijshout
verzuimt: onbenut gelaten

- 380 De hoofden laegen vast* ellendigh over hoop.
Men schoof de schuld op my. 'k had menschen vleesch
goed koop:*
Noch wist niet wat ick dreef:* zy zouden 't niet gehengen,*
Dat ick het volck zoo licht zou op de vleeschbanck

vast: gedurig

'k had [...] koop: ik zou mensenlevens
goedkoop achten/*dreef*: nu eigenlijk
probeerde door te drijven/*gehengen*:
toelaten

- 385 brengen,
En jagen in hun dood. dus ging 't aen d'eene zy:
Aen d'andre stemdemen eendraghtelijck met my:
Terwijl* verliep de kans, en d'aenslagh die bleef steecken.
Doen zochtender een deel hun leed aen my te wreecken.

Terwijl: intussen

- 390 Daer quamen, zonder slot,* veel klaghten t'mijnen last.
Ick was een tovenaer, en daer op raecte ick vast.*
En most door pijn geparst, al 't opgedichte melden.*
Men doemde my ter dood, en heden zou 't my gelden:*
Maer gisten avond brack een vriend mijn boeien los.

slot: enige grond
daerop [...] vast: met die beschuldiging
werd ik vastgezet/*al [...] melden*: alle
valse beschuldigingen bekennen/*zou [...]*
gelden: had ik er aan moeten geloven

- 395 Ick vlughte langs den dijck, gelijk een hollend ros,
Doch hielt* 'er niet, uit angst van 't leven te verliezen.
Ick sloegh ter zijen af, en schoot 'er in de biesen,
En stack* in diep moerasch al den verleden nacht.
Zy⁵² trocken my voorby. ick hielme stil, en zagh 't;

hielt: bleef

stack: bleef zitten

- 400 Tot dat uw burger quam de Kermers na gevlogen.
Ick riep om hulp, en werd uit het moerasch getogen:*
Want anders was ick daer gebleven en versmoort.
Doch zoo ick sterven moet, 'k wil liever voor uw poort,*
Aen wie ick 't heb verdient, dit lastigh* leven laeten,
Dan by mijn eigen volck, die my met onrecht* haeten.

getogen: getrokken

poort: stad
lastigh: tot last geworden
met onrecht: ten onrechte
*

GIJSBREGHT

- 405 Ga heen, ick schenck u 't lijf.* 't en is geen straffens tijd.
Wy zijn van onsen hals de groote vyand quijt.
'k Ontfang u in mijn dienst, en zal u wel betaelen.
Ga help terstond het rijs en 't Zeepaerd binnen haelen.
De kou begint, en is nog veer van haer vertreck.
410 In 't wachthuis⁵³ en op 't slot is hout en brand gebreck:*⁵⁴
Men maghze stracx verzien,* en barnen* 't rijs tot asschen,
Zoo kunnen zy hier mee de vesten niet verrasschen.
Ick hoor de Goyer doet de waarheid niet te kort,
Want zijn vertelling stemt met* vader Willebord.⁵⁵

lijf: leven

hout en brand gebreck: gebrek aan
brandhout en turf/*magh [...] verzien*:
moet ze onmiddellijk voorzien/*barnen*:
verbranden
stemt met: stemt overeen met die van

REY VAN AMSTERDAMSCH E MAEGHDEN⁵⁶

- 415 Nu stelt* het puick* van zoete keelen,
Om daar gezangen op te spelen,
Tot lof van God, die op zijn' troon

nu stelt: stemt nu/*puick*: uitgelezen koor

⁵¹ *het Zeepaerd*: voor diegenen onder
Vondels publiek die het verhaal van
het paard van Troje kenden was *het*
Zeepaerd een onheilspellende naam.

⁵² *Zy*: nl. de Haarlemmers en

Kennemers.

⁵³ *'t wachthuis*: het wachthuis voor de
Haarlemmerpoort (zie vs. 638).

⁵⁴ *hout en brand gebreck*: Zie vs. 640.

⁵⁵ Ick hoor [...] Willebord: Gijsbreght

richt deze laatste woorden tot Arend.

⁵⁶ *Rey [...] maeghden*: de tekst van deze
(gezongen) rei van Amsterdamse meisjes
verwoordt het standpunt van het volk.

Gezeten is, zoo hoogh en heerlijk;*
 Van waer hy zien kon, hoe begeerlijk*
 420 Het Sparen⁵⁷ stack na* Aemstels kroon.⁵⁸
 Hoe wraeck met zwaerden en met speeren
 De torenkroon⁵⁹ van 't hoofd wou scheeren*
 Der schoone en wijd vermaerde stad,
 En rucken door geweld van benden*
 425 Der vesten gordel⁶⁰ van haer lenden
 En plondren* haer kleenood en schat;⁶¹
 En schenden d'edele en getrouwe,⁶²
 Gelijck de schender⁶³ Velzens vrouwe,
 Wel ruim zoo waardigh als Heleen
 430 Den brand van een herboren Troje,⁶⁴
 En krijgh,* die 't overschot verstroje,*
 Na datmen jaeren heb gestreen.
 Waer is de reus⁶⁵ met al zijn stoffen,⁶⁶
 Die Gijsbreghts stad ter neer wou ploffen.*
 435 En om haer' muur zijn armen slaen?
 Wat ydle* schrick heeft hem geslaegen?
 Wat ydle vreeze magh hen jaegen,
 Die nu met schande strijcken gaen?*
 't Is tijd de kercken te stoffeeren,⁶⁷
 440 Te danssen, en te bancketteeren,
 En met een' uitgelaeten geest
 Dees blijschap aen de vreughd te huwen,*
 Die vrolijcke englen ons vernuwen*
 Met zang, op Gods geboortefeest.
 445 Treck in, o Aemstel, treck nu binnen,
 Die zonder slag⁶⁸ kunt overwinnen.
 Treck in, o braeve burglary,
 Die u zoo moedig hebt gequeten.⁶⁹
 Geen eeuw en zal uw eer vergeten.
 450 De hemel sta u eeuwich by.

heerlijk: luisterrijk
begeerlijk: begerig
na: naar

scheeren: afrukken

benden: een troepenmacht

plondren: roven/*kleenood en schat*:
 kostbaar bezit

Wel [...] krijgh: die veel meer dan Helena
 verdient dat om haar een 'herboren
 Troje' verbrand wordt en een oorlog
 wordt gevoerd/*'t overschot verstroje*: de
 overlevenden her en der zal verstrooien/
stoffen: pochen/*ter neer wou ploffen*: in
 elkaar wilde doen storten
ydle: ongemotiveerde

strijcken gaen: verslagen afdruipe
stoffeeren: versieren

aen ... huwen: te verenigen met
vernuwen: opnieuw te verkondigen

⁵⁷ *Het Sparen*: (de rivier) het Spaarne,
 i.c. Haarlem.

⁵⁸ *Het Sparen [...] kroon*: Haarlem
 wedijverde met Amsterdam, maar was
 ook letterlijk jaloers op de kroon in haar
 wapen, als teken van gunst door keizer
 Maximiliaan verleend.

⁵⁹ *De toorenkroon*: de krans van torens
 die het hoofd sierden van de godin
 Cybele, waarmee de Amsterdamse
 stedemaagd wordt vereenzelvigd.

⁶⁰ *der vesten gordel*: de gordel van
 stadswallen én de gordel van de maagd.

⁶¹ *haer [...] schat*: binnen het beeld geldt
 dit ook de maagdelijkheid van de
 stedemaagd.

⁶² *d'edele en getrouwe*: nl. Amsterdam.

⁶³ *de schender*: Floris V. Het verhaal van
 diens verkrachting van Machteld van
 Velsen werd ook bezongen in de 'Rey
 van Aemstellandsche Jofferen' na het
 eerste bedrijf van Hoofts *Geeraerd van
 Velsen*.

⁶⁴ *een herboren Troje*: nl. Amsterdam.

⁶⁵ *de reus*: nl. Klaas van Kyten (zie
 de aant. bij vs. 242-243), het vrees

verwekkende symbool van de vijand.

⁶⁶ *stoffen*: een verwijzing naar de
 snoevende Sanherib (vs. 179).

⁶⁷ *tijd de kercken stoffeeren*:
 de katholieke gewoonte om bij
 hoogtijdagen de kerken te versieren zal
 het Amsterdamse publiek vooral uit
 verhalen bekend zijn geweest.

⁶⁸ *zonder slag*: zie vs. 6. Ook een
 toespeling op het ontzet van Leiden,
 waar hetzelfde gebeurde.

⁶⁹ *gequeten*: nl. van uw burgerplicht.

De 'Reien'

Een belangrijk onderdeel van Vondels *Gijsbrecht* zijn de 'Reien' die de eerste vier bedrijven afsluiten. Deze aan de Griekse koorzangen verwante, gesproken of gezongen bespiegelingen staan los van de handeling.

Ze verwoorden het standpunt van het volk, de bewoners van Amsterdam.

De Rei van Amsterdamse Maagden (vs. 414 - 450) klinkt aan het slot van het eerste bedrijf uit de monden van Amsterdamse meisjes die de hoop op de overwinning verwoorden.

In de *Rei van Edelingen* (vs. 674 - 737) aan het einde van het tweede bedrijf, bezingen edellieden tijdens de kerstnacht de lof van Christus' geboorte. In de *Rei van Klaerissen* (vs. 904 - 950) waarmee het derde bedrijf wordt afgesloten, doen nonnen een lied over de kindermoord in Bethlehem klinken.

In de *Rei van Burghzaten* (vs. 1239 - 1285), aan het einde van het vierde bedrijf, beschrijven burchtbewoners de kracht van de huwelijksliefde.

Vrije bewerkingen van de Reien door Willem Jan Otten

In de nieuwe uitvoering van de *Gijsbrecht* door *Het Toneel speelt* zijn drie van de vier 'reien' vervangen door 'gerichte gedichten' van Willem Jan Otten.

Ottens versie van de eerste rei, die van de Amsterdamse Maagden, in Vondels origineel op de pagina hiervoor, van versregel 415 tot 450, volgt hiernaast:

Gericht gedicht:

Rei van aanstaande moeders

Luister, moeders, houd je adem in,
tot achter in de achterhuizen
kun je de Zuiderzee nu horen ruisen,
want de vijand heeft zich omgedraaid.

Druk je oor nu tegen deze stenen buik,
de muren van de Nieuwe Kerk,
en hoor hoe onze lieve vrouwe
steunt en zucht en kreunt en kermt,

want de vijand is geweken.
Vrouwe laat je water stromen,
al je vliezen mogen breken.
Weg de tenten vol met wapens,

stil en leeg de ommelanden,
je kunt de ganzen horen grazen,
want de vijand is geweken,
weg hun paarden briezend 's nachts.

Lieve vrouwe vang je weeën,
heus je schoot wordt wijd en groot,
de vijand is van hier gevlogen,
geef je over aan je barensnood.

U komt er aan, u bent op weg,
maar voor u krijten gaat dat u er bent
sterft onze vrouwe eerst de moord,
omdat u helemaal bestaat uit mens,

een mens bent u, kleddernaakt te baren
nu de vijand zich heeft omgedraaid.

Warm als een stal wordt nu de kerk,
de os staat klaar om u tot kind te likken,
wij gaan naar binnen, u bent wellekome,
verdwenen is de vijand in de stille nacht.

Alle kaarsen worden aangestoken,
uw stro geschud, het linnen wit en zacht
om u voorzichtig in te winden,
al nooit tevoren wordt op u gewacht.

Set Tweede Bedrijf

De Amsterdammers blijken echter gruwelijk misleid te zijn. In de avond zijn de opperbevelhebbers met een voorhoede van het leger teruggekeerd in de buurt van het Kartuizerklooster. Zij wijden nu de compagnie-officieren in de werkelijke militaire situatie in. In het schip met rijshout is een keurtroep verborgen, die 's nachts van binnenuit de aanval op de stad zal inzetten en zich meester zal maken van de Haarlemmerpoort. Hierdoor zal de voorhoede (en in tweede instantie de rest van het leger) de stad binnen kunnen komen. Maarschalk Diederik van Haarlem zal ervoor zorgen dat deze voorhoede in afwachting van de actie inkwartiering kan vinden in het klooster.

Diederik eist van prior Willebord onderdak voor zijn soldaten. De eerst protesterende kartuizer gaat voor de dreigementen van de maarschalk door de knieën.

Veldheer Willem van Egmond heeft hierna een laatste bespreking met Vosmeer, die in het geheim de stadsgracht is overgezwommen. De spion brengt verslag uit van het goede verloop van de aanslag. Onbewust van het dreigende gevaar maakt binnen Amsterdam de rei van edelingen zich gereed om op Christus' geboortefeest naar de nachtdienst in de kerk te gaan. Vol vertrouwen in Gods goedheid zingen ze een lied over het goddelijke kleine kind dat hemel en aardse machten aan zich onderwerpt.

WILLEM VAN EGMOND/

DIEDRICK VAN HAERLEM/HOPLIEDEN
EGMOND

y zijn by 't klooster weer, daer Willebord in vree
Met al de broeders woont, en stort zijn
avondbeë.¹

't Zal noodigh zijn dat wy den hoplien openbaeren
Het geen op handen is.

DIEDRICK

't Is tijd, zy wisten gaeren,*

455 Wat hier van wezen magh. verlos hen van die pijn.*²

EGMOND

Manhafte* hoplien, hoort; wy³ hebben, onder schijn*
Van onderling crackeel, een' aenslagh voorgenomen,*
Om beter tot ons wit* op eenen sprong* te komen.
Men heeft daer op* het heir van daegh te rugh gevoert;
460 Maer dat⁴ en is het niet, waer op de veldheer loert,*
Noch 't geen men onder 't volck veel dagen hoorde
mompelen.

't [...] gaeren: zij zouden graag weten
wat er aan de hand is/*pijn*: pijnlijke
onzekerheid

Manhafte: dappere/*schijn*: het mom
voorgenomen: beraamd
wit: doel/*op eenen sprong*: in één klap
daer op: met het oog daarop
loert: gericht is

¹ *avondbeë*: in de toneelwerkelijkheid is het nu negen uur à half tien 's avonds.

² *'t Zal [...] pijn*: de hopleiden (zie de aant. bij vs. 262), die niet betrokken waren bij het geheime krijgsplan van de legerleiding, zijn evenzeer misleid door de schijnvertoning van hun superieuren als Willebord. Zij moeten dan ook gemeend hebben dat het plotselinge

bevel tot de aftocht het gevolg was van de onderlinge verdeeldheid van de hogere legeraanvoerders (zie vs. 235-254). Een aantal van hen is inmiddels -met duizend manschappen- door de veldheer Egmond en maarschalk Diedrick teruggeleid. Zij horen nu pas met welk doel: ze worden gevraagd om bij de overrompeling van de stad de

voorhoede van het leger aan te voeren (zie vs. 495, 670-672).

³ *wy*: d.w.z. de veldheer en de maarschalk en de in het plan ingewijde hoge officieren, onder wie *'t puick van al de grooten* (zie vs. 473 en 477).

⁴ *dat*: nl. een definitieve terugtocht.

Ons wit is, dezen nacht den vyand t'overrumpelen,
Nu hy zich veiligh acht, en buiten krijghs gevaer.
Voor 't opgaen van de maen⁵, (ten duncke niemant zwaer)

465 Zal 't leger meester zijn van poorten en van vesten.
Wat is 'er dan voor u een rijke buyt ten besten!*

Hoe zultghe weiden gaen* op 't slot en in de stad!
Zoo yemant streeft na eer; ick toon hem 't rechte* pad,
De heirbaen van de deughd, om moedigh op te steigeren.*

470 Zy⁶ offert* u den prijs, 't en zy 't uw handen weigeren.⁷
Wie rustigh* is die spreek, en hou de wapens reë.
Wie zich flaeuwhertigh vind,* dat die rugge treë.
Ick heb my op dit stuck* met weinigen beraeden,
En 't Zeepaerd,⁸ 't welck eerst lagh aen 't Y, met rijs doen
laeden,
Op dat'er de soldaet gerust in schuilen moght.

475 De Sparewouwer reus, met yver aengezocht,*
Ging met de bloem des volx* en 't puick van al de grooten⁹
Te nacht grootmoedigh* scheep, op 't noemen van de
loten:*

Mijn broeder Wouter zelf, Vianen, met de zorgh

480 En hope van zijn huis: Abkou en Ryzenborgh,
Put, Grobber, Kuilenburgh, met Arckel, Borsslen, Vooren,
En 's graven zoonen beide:¹⁰ en 't schip, na dat* wy hooren
Uit ons doortrapten spie,¹¹ is al in stad gehaelt,
Door Vossemeers beleit. zoo dat'er niets en faelt

485 Dan nu te nacht, zoo was zy poort en sloten* breecken,
En Zwaenenburregh¹² viert,* te letten op dat teecken,
En voort met alle maght te volgen, op het licht
Des schrickelijcken brands, dien Vosmeer binnen sticht.

is 'er ... ten besten: zal er klaar liggen
weiden gaen: zich te goed doen
rechte: juiste
op te steigeren: omhoog te gaan
offert: biedt aan
rustigh: onbevreesd
flaeuwhertigh vind: bangelijk voelt
dit stuck: deze onderneming

met yver aengezocht: met klem bewerkt
om mee te doen/*de bloem des volx:* de
besten van het krijgsvolk/*grootmoedigh:*
met heldenmoed/*op [...] loten:* na het
voorlezen van de (getrokken) loten

na dat: naar
uit [...] spie: van onze volleeerde spion

poort en sloten: de met sloten
vergrendelde (Haarlemmer)poort/*viert:*
een lichtsignaal geeft

⁵ voor 't opgaen van de maen: d.w.z. na middernacht (zie vs. 662-663).

⁶ Zy: d.w.z. de deugd.

⁷ Zoo yemant [...] weigeren: de edelman Egmond gaat er vanuit dat voor de hoplieden belustheid op oorlogsbuit een sterkere prikkel tot strijd is dan verlangen naar eer, dat zijn eigen motivatie en die van de adellijke hogere officieren vormt. De gedachte dat men eer bereikte via *deugd* behoorde tot de aristocratische ethiek die o.a. Hoofts *Geeraerd van Velsen* bepaalde.

⁸ 't Zeepaerd: zie vs. 378.

⁹ De Sparewouwer [...] grooten: de volgorde waarin Egmond de deelnemers aan de commandogroep noemt wordt bepaald door de interesse van de hoplieden. Vondel houdt in het *Kort Begrijp*, bestemd voor zijn lezers, de omgekeerde volgorde aan, die bepaald wordt door de sociale hiërarchie.

¹⁰ Mijn broeder [...] beide: uit de kroniek van Van Gouthoeven kende het publiek bij alle namen van de 'grooten' in het Zeepaerd. Egmond noemt na zijn eigen broer eerst enkele edelen die als speciale vijanden van Gijsbreght beschouwd konden worden omdat diens vader hun kastelen had verwoest: Hugo en Hubert van Vianen, Gijsbreght van Abcoude en Willem van Rysenborg. Hierna volgen medestanders van Floris V of diens zoon Jan I: Claes van Putten, Claes de Grobber, Jan van Arkel, Floris van Borselen, Gerard van Voorne. Met de twee, als laatste genoemde, zonen van de graaf kunnen de twee bastaardzonen van Floris V zijn bedoeld: Witte van Haemstede (zie vs. 1433) en Willem. Gegevens over Hubert van Kuilenburgh, een bondgenoot van Jan I, vond Vondel mogelijk in de *Annales* van Mattheus Vossius (1635).

¹¹ spie: met deze spion kan niet Vosmeer bedoeld zijn, die Egmond immers nog niet gesproken heeft.
¹² Zwanenburregh: in het kasteel Zwanenburg, aan de overkant van het IJ, zetelde Gijsbreghts vijand Claes Persijn (zie vs. 1670-1672). Vondel baseerde zich hiervoor niet op Van Gouthoeven, maar op een uitgave van de Handvesten van Amsterdam.

HOPLIEDEN

De veldheer geeft slechts last, aen ons zal 't niet gebreecken.

EGMOND

- 490 Waer zalmen best een deel van 't oorloghsvolck¹³ versteecken*

versteecken: verbergen

DIEDRICK

't Katuizers klooster is ons 't reedst,* het leit hier by.

is ... 't reedst: ligt het meest voor de hand

EGMOND

Dat volck is liefst verschoont,* en van inlegring vry.

verschoont: ontzien

HOPLIEDEN

't Is voor een korte wijl.

EGMOND

Een Godshuis zoo t'ontwijken:
Ick heb het lang verschoont.*

DIEDRICK

Laet my daer mee betijen.*

betijen: mijn gang gaan

- 495 Ghy hopliën boert terwijl den voortoght* herwaert aen:
Wanneer ghy koomt, zoo zal het klooster open staen,
Of 't most my aen de macht, dat zweer ick hen,
ontbreecken.

voortoght: voorhoede

EGMOND

Ick gae terwijl na stad, om Vosmeer noch te spreekken.
Die ter gezette tijd* koomt zwemmen door den boom.*¹⁴

- 500 Versteur de broeders niet,* maar hou u wat in toom,
Noch roept niet luid, men moght uw stem te verre hooren.

ter gezette tijd: op afgesproken tijd/
door den boom: over de grens van het stadsgebied in het water/*versteur* [...] *niet*: maak het de monniken niet moeilijk

DIEDRICK

Een krijgsman laet zich niet van paepen ringelooren.
Poortier. Diedrick van Haerlem. Willebord

POORTIER

Wie klopt'er?

DIEDRICK

Doe vry op,* en vrees niet. 't is uw vriend.

vry op: gerust open

POORTIER

't Is avond, en een tijd daer ons geen vriendschap dient.

- 505 Koom morgen vroegh by daegh.

¹³ een deel van 't oorloghsvolck: nl. de voorhoede van duizend man (zie vs. 671).

¹⁴ den boom: de toegangen te water aan de kant van het IJ en de Amstel konden in Amsterdam met drijvende balken worden

afgesloten. Hun gewoonlijke plaats werd ook *boom* genoemd. Hier moet de *boom* in de Amstel bedoeld zijn (zie vs. 607).

DIEDRICK

Wat zal ons hier gebeuren?
'k Zegh anderwerf, doe op.

POORTIER

Men opent hier geen deuren
Zoo spade,* ga uw gang.* Koom morgen tijdigh* weer.

spade: laat/*u gang*: uws weegs/*tijdigh*: te rechter tijd

DIEDRICK

Ick zegh voor 't lest, doe op,* en doet ghy 't niet, ick zweer.
15

op: open

POORTIER

Wie zijtghe, die dus raest, als wild en uitgelaeten?*

510 Wy dochten langer niet om ruiters noch soldaten.
Heer maerschalck, wel hoe dus? wat jaeght u hier zoo spa?
Men sloegh u 't heiligh kruis, doen 't leger op* trock, na.
'k Geloof niet dat ghy ons al weder zoekt te quellen.
En koomtghe dus alleen? waer zijn uw rotgezellen?*

als [...] uitgelaeten: als een wildeman, door het dolle heen

op: af

rotgezellen: krijgsmakkers

DIEDRICK

515 Ick koom alleen. waer is uw meester Willebord?

POORTIER

Ter kercke, daer hy vast, en zijn gebeden stort.

DIEDRICK

Ga roep hem, want ik moet dien goeden vader spreecken.

POORTIER

O Jesus, sta ons by, dit is een mislijck* teecken.
Ick heb gebelt. hy koomt. ga¹⁶ roep den vader, flux.*

520 Soldaten brengen ons heel zelden veel gelux.
Wy zienze noo* van voor, en allerliefst van achter.

mislijck: ongunstig

flux: vlug

noo: node

DIEDRICK

Al wie een hopman¹⁷ huist,* die heeft een' trouwen wachter,
En ridderlijck beschut, en hoeft geen poort noch slot.*

huist: herbergt

hoeft [...] slot: heeft geen met sloten gegrendelde poort nodig

POORTIER

De beste wachter is de stercke en groote God,
525 Die nimmermeer en slaept¹⁸, en luistert na ons zuchten.
Wy bidden staegh* om peis, en haeten krijgseruchten,
En hooren met verdriet het kraeien van dien haen.¹⁹
In oorlogh houden eerst abdy en klooster aen.*

staegh: voortdurend

houden eerst ... aen: hebben het meest te verduren

15 *ick zweer*: Diedrick breekt hier zijn zin af.

16 *ga*: gezegd tegen een monnik die op het bellen is verschenen.

17 *een hopman*: Diedrick weet dat

volgens de monniken een hopman een hoge (en dus in het algemeen adellijke) officier is (zie vs. 262). Het publiek weet echter welke buitbeluste 'echte' hopliden straks in het klooster gelegerd

zullen worden.

18 *Die [...] slaept*: een verwijzing naar *Psalm* 121, 4.

19 *dien haen*: de haan was o.a. een symbool voor strijd.

DIEDRICK

Ghy zat hier in 't beleggh voor allen moedwil* veiliggh.

moedwil: kwaadwilligheid

POORTIER

530

Wy weeten 't Egmond danck,* en houden hem voor heiligh.

Daer is de vader zelf, zoo bleeck en afgevast.²⁰

weeten 't ... danck: weten dat wij dit te danken hebben aan

WILLEBORD

Heer maerschallck, wel, wat nu?

DIEDRICK

Ick koom by u te gast.

WILLEBORD

535 Ghy zijt my wellekoom, al koomt ghy ongebeden.

'k Verwachte u t'avond niet, en luister na de reden

Dat ghy dus schichtigh* keert: daer is wat meer aen vast.

dus schichtigh: zo onverwacht snel

DIEDRICK

'k Verzoeck alleen aen u, en dat door Egmonds last,
Of ick wat krijgsvolck magh te nacht in 't klooster leggen.
Het is een krijgsmans bee, ghy mooghtze niet ontzeggen.*

ontzeggen: weigeren

WILLEBORD

'k Geloof ghy deunt* met my.

deunt: steekt de gek

DIEDRICK

540

't Is errenst, en geen spel,

En Egmonds eigen last. hy gafme dit bevel.

WILLEBORD

Hoe zalmen dit verstaen?* heeft Egmond dat bevelen?

Hy stack noit Gdshuys aen,* noch zocht zich by de kolen
Te warmen van dat vier.^{*21} 't is enkel misverstand.

Ghy zijt my wellekoom, mijn heer, daer is mijn hand.

545 'k Zal u en uwen stoet* gewilligh innelaeten:

Maer 't Godshuys op* te doen baldaedigen* soldaten

Of ruitren, 'k ly* het niet: 'k vermagh 't met geen gemoed.
*

Het klooster is Gods erf, en Iesus eigen goed.*

Wie kloosters raeckt, die raeckt den appel van Gods
oogen.*

550 Heer overste, geloof 't is buiten ons vermogen.

verstaen: opvatten

stack [...] aen: viel nooit een klooster lastig (aansteken hier als synoniem van aanstoten)/*zocht [...] vier*: probeerde hij ooit te profiteren van onheil dat een klooster overkwam

stoet: staf, lijfwacht/*op*: open/
baldaedigen: voor ruwe/*ly*: duld/'k
vermagh [...] gemoed: ik kan het in geen geval toestaan/*goed*: bezit

appel [...] oogen: Gods oogappel, dierbaarste bezit

²⁰ *bleeck en afgevast*: in het Amsterdam van Vondels tijd werden kartuizers getypeerd als juist het tegendeel van bleek en uitgemergeld (zie de aant. bij vs. 210-211). Dit kwam o.a. tot uiting in de uitdrukking: 'Hij heeft wangen als een katuizer' (P.C.Hooft, *Warenar*, vs. 1468).

Omdat Willebord ook op het toneel zo zal zijn voorgesteld, beoogde Vondel hier dus een komisch effect.

²¹ Hy stack [...] vier: Willebord voelt zich in deze situatie niet bedreigd door brandstichting, maar door geweldpleging.

Hij bouwt daarna de figuurlijke uitdrukking 'zich bij de kolen warmen van een (i.c. andermans) huis' op een andere betekenis van aansteken dan die hij binnen deze situatie aan dit werkwoord heeft gegeven, nl. 'in brand steken'. Zie vs. 600-601.

DIEDRICK

't Is om een uur of twee te doen, ten hooghsten dry.
Ick blijf u borgh,* en hou uw kerck en klooster vry
Van overlast en scha, en zal de boosheid* straffen.

WILLEBORD

- Met krijghsmans borreghtoght en heb ick niet te schaffen,*
555 Al was 't de veldheer zelf, ick zey 't hem in 't gezicht.
Dit is een overoud, en vorstelijk gesticht,*
Verzorgt* in vree en krijgh met zegelen en brieven,*
Dat wie het quetst, gedenck een' vorst des Rijx te grieven,
Die zeyt: hy raect mijn kroon wie 't Godshuis yet misdoet.
560 Sint Andries is 't gewijd. 't past geen krijgsman voet.
't Zy veer* dat Diedrick nu 's Katuizers vyand werde.
Twee Alexanders zelfs, de vierde en oock de derde,
Gelijck de tweede Vrbaen bevestighden dit slag
Van Godsdienst,* daermen Bruin wel d'eer van geven magh.
565 Ia op dat geen gerucht zou steuren ons gemoeden,*
Magh niemant deze plaets, beneden honderd roeden²²
Betimmeren, veel min* bezwaeren met den last,
Dien d'oorloogh na zich sleept, of eenigh oorloghsgast,
Wy staen* op keizerlijcke en pauzelijcke wetten.²³

DIEDRICK

- 570** De wetten zwijgen stil voor wapens en trompetten.
De nood breeckt wet: ghy mooght* op geene wetten staen.

WILLEBORD

Ontwijd ghy dan 't gewijde?

DIEDRICK

- Als David heeft gedaen,
Doen hy voor Sauls zwaerd te Nobe quam gevloten,
En zijnen honger boete aen priesterlijcke brooden,
575 Dat niemant en vermoght 't en waer 't gezalfde hoofd.*²⁴

WILLEBORD

- De stoute* Usia werd rechtvaerdelijck berooft
Van zijn gezondheid, doen hy 't heilighdom ontwijde.²⁵
De Priesters hebben God en d'englen op hun zijde.
Dit is het errefdeel dat ons te beurte viel.*
580 Hy laed des graeven vloeck²⁶ rampzaligh op zijn ziel,

blijf u borgh: sta borg voor uw veiligheid
boosheid: kwaadwilligheid

niet te schaffen: niets te maken

vorstelijk gesticht: door een vorst
gestichte plaats
verzorgt: veilig voorzien/*zegelen en*
brieven: gezegelde brieven, oorkonden

veer: er verre van

dit slag van Godsdienst: deze
kloosterorde/*gemoeden:* geest

veel min: laat staan

staen: steunen

mooght: kunt

*

Dat [...] hoofd: wat niemand mocht
doen, behalve wanneer zijn hoofd
gezalfd was
stoute: vermetele

te beurte viel: verleend is

²² *roeden:* de lengtemaat roede was
gelijk aan ongeveer 3½ à 4 meter.

²³ *Dit is een overoud [...] wetten:* de
wetten en privileges waarop Willebord
zich hiervóór heeft beroepen, waren niet
aan het publiek bekend. Vondel baseerde
zich op een oorkonde van hertog
Albrecht van Beieren (de vorst des Rijx,
vs. 558) en één van Philips de Goede, uit

het archief van het Burgerweeshuis. Van
Gouthoeven vermeldde dat de pausen
Urbanus II, Alexander II en Alexander
III de door Bruno van Keulen in 1086
gestichte orde hadden erkend.

²⁴ *Ontwijd ghy [...] hoofd:* een verwijzing
naar 1 *Samuel* XXI, 1-6.

²⁵ *De stoute [...] ontwijde:* een verwijzing
naar 2 *Kronieken* XXVI, 16-21.

²⁶ *des graven vloeck:* nl. de vloek van
graaf Dirk V, vervat in een oorkonde,
afgedrukt bij Van Gouthoeven. Het
betreft hier eventuele belagers van de
abdij van Egmond.

Die 't Godshuis in zijn Recht en vrydom* wil verdrucken.
Hebt ghy een' aenslagh voor,* 't en kan u niet gelucken.

Recht en vrydom: rechten en privileges
Hebt [...] voor: beraamt ge een aanval

DIEDRICK

Hoe luid des graeven vloeck, dat ick u wel versta?

WILLEBORD

Dat aller heilgen toorne en eeuwige ongena

- 585 Alleen niet treffen zal den kindren en den vader,
O gruwel! maer hy moet met Iudas, Gods²⁷ verraeder,
Met Lucifer en al zijn engelen²⁸ vergaen,
En schaemrood en verdoemt voor Iesus vierschaer* staen.
't Is schrickelijck. begint uw haer nog niet te beven?

vierschae: rechterstoel

DIEDRICK

- 590 Ja 't klooster heeft dien vloeck den landsheer
voorgescreven.*²⁹

voorgescreven: gedictteerd

WILLEBORD

Het zy daer mee zoo 't wil, men opent nu geen poort.
't Is Kersmis, 't klooster viert Gods vrolijke geboort,
de hooghste* feest van 't jaar; dus laet dit werreck
steecken.*

hooghste: plechtigste
laet ... steecken: staak

DIEDRICK

Katuizer, hier en geld geen prevelen,* noch preecken.
595 Bewilligh mijn verzoeck, en sta mijn bede toe,
Of anders ly dat ick het ongebeden doe.
De tijd verloopt, 't is spa: daer komen mijn soldaeten.

prevelen: bidden

WILLEBORD

'k Getroost my eer de dood, dan ick dit toe zal laeten.
Wat, wilt ghy 't Helsche vier op uwe halzen laen?

DIEDRICK

- 600 T'sa mannen, vaert vry voort,* en steeckt het klooster aen,
't Is koud, zoo mogen wy ons by de kolen warmen.³⁰

vaert vry voort: ga je gang mmar

WILLEBORD

Och maerschalcck, hou gemack, en wil u doch erbarmen:
't En is geen Kristen mensch, die brand in kloosters sticht.
Al wat het Godshuis heeft, huisvesting, vier en licht,

- 605 En spijs en dranck, het is voor 't krijgsvolck al ten beste.*

al ten beste: zoveel als maar kan
aanwezig

²⁷ *Gods:* van Christus.

²⁸ *al zijn engelen:* nl. alle engelen die
Lucifers partij kozen en in duivels
veranderd werden.

²⁹ *Ja [...] voorgescreven:* Diedrick
verwoordt hier een verwijt van
zeventiende-eeuwse historici: monniken

hadden zonder historische zin kronieken
vervalst of in het Latijn gestelde
giftbrieven door de graaf of vorst (die
geen Latijn kende) laten tekenen.

³⁰ *T'sa [...] warmen:* Diedrick kaatst het
door Willebord in vs. 542-543 gebruikte
beeld letterlijk terug. De prior vat

het nu ook als zodanig op en zal
onmiddellijk door de knieën gaan.
Het publiek moet bedacht hebben dat
Diedrick zijn dreigement nooit zou
hebben uitgevoerd: brand in het klooster
zou de Amsterdammers gealarmeerd
hebben.

DIEDRICK

Nu mannen, treckt vry in, treckt voort,* ick blijf de leste.
Vosmeer. Willem van Egmond

treckt voort: voorwaarts, mars

VOSMEER

Ick koom al heimelijck gezwommen door de grachten.³¹
Waer sammelt* Egmond nu? hy zou my hier verwachten.
't Is doncker, ick ben nat, en klippertand van kou.

sammelt: blijft, draalt

EGMOND

- 610 Wel waer of Vosmeer blijft? ons afscheid* was, hy zou
Verzecker op dees uur³² alhier zich laeten vinden.

afscheid: afspraak

VOSMEER

Hier is de man al zelf, die zich durf onderwinden*
Een' aenslagh vol gevaers, moet passen op zijn tijd.*

zich ... onderwinden: ondernemen
passen [...] tijd: tijdsafspraken goed in
acht nemen

EGMOND

- Weest welkoom, braeve borst. nu blijkt het, datghe zijt
615 Een krijgsman, op wiens woord men wel een kerck magh
bouwen.
Hoe hebt ghy 't met den heer van Aemstel al gebrouwen?*

gebrouwen: klaargespeeld

VOSMEER

- Zoo geestigh,* dat 'er niets aen dezen aenslagh faelt.
De burgery heeft zelf het Zeepaerd ingehaelt,
Met zangen en triomf,* als die van Troje deden.³³
620 Ick stuurde en hield het roer: maer 't oorloghsvolck
beneden
En liep geen klein gevaer. de bodem slorpste 't nat,
Door 't stooten op een' pael³⁴, waer door een yeder zat,
In 't water tot de knie, en vreesde te versticken,
Het ongemack was groot, noch* durfde niemant kicken:
625 Doch 't leck geraeckte dicht, en stopte* wonderbaer
Van zelf: doen brogt de hoest ons weder in gevaer;
Vermits* men 't schor geluid bescheidenlijck* kon hooren.
Zoo God niet had verdooft des Amsterdammers ooren,
Wy waren van ons stem en eige keel verraen.
630 Ick gaf my zelven moed, en hief eens rustigh* aen
Te zingen, dat het klonck, schoon hart en nieren krompen.
Dan trantelde* ick van kou: dan viel ick* eens aen 't

geestigh: vernuftig

zangen en triomf: triomfantelijke
gezangen

noch: toch
stopte: sloot zich

vermits: aangezien/*bescheidenlijck:*
duidelijk

rustigh: flink
trantelde: liep stampvoetend heen en
weer/*viel ick:* zette ik mij

³¹ *door de grachten:* Vosmeer moest eerst 'door de boom' (vs. 499) van de Amstel zwemmen, om uiteindelijk ergens aan de westkant van de stad uit te komen.

³² *dees uur:* de afspraak moet gesteld zijn op een tijdstip tussen half elf en elf uur 's avonds. Vosmeer en Egmond hebben de tijd kunnen afmeten aan het slaan van de torenklokken.

³³ *De burgery [...] deden:* Vondel heeft in het *Zeepaerd* het paard van Troje, het turfschip van Breda en het rijsschip waarmee in 1480 Dordrecht werd verrast (vermeld bij Van Gouthoeven) verenigd. Het verhaal van de inname van Troje was in de zeventiende eeuw algemeen bekend. Dit gold ook voor de vergelijking tussen de verrassingen van Breda en Troje, die o.a. voorkomt in

een lied in het Geuzenliedboek. (A. van Duinkerken, 'Het turfschip van Breda als poëtisch motief'. In: *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige kring [...] 'De Oranjeboom'* 10 (1957), 12-52). Vosmeers beschrijving van de situatie in het schip is gebaseerd op die in het turfschip.

pompen.

Zoo raecten wy in stad, daer als een waterval

Al 't volleck schoot na't schip, van straet en burreghwal.³⁵

635 De geest van oud en jong door een scheen uitgespannen.*

Men brogt het Vosmeer toe* met kroezen en met kannen.

Maer 't zagheer deerlijck* uit, doen Gijsbreght liet gebien,

Men zou de naeste poort en 't slot van rijs verzien:

Want door het lang belegh, en door de koude dagen

640 Was al de torf verbrand. ick holpze rustigh draegen,

En scheen de gaeuwst van al, in 't bangste van dien nood:

Want had het lang geduurt, de zolder³⁶ waer ontbloot,

Waer onder 't krijghsvolk lagh gedoken in zijn laegen;*

Doch d'avond viel heel kort,* en ick begon te klaegen,

645 En hielme gansch vermoeit, en riep: van daegh genoegh

Geslaeft, men staeck het werck, en valle'r morgen vroegh

Met nieuwe kracht op aen. het is nu tijd van vieren,*

Nadien* ghy van den schrick der Hollandsche banieren

Genadigh zijt verlost, en ick'er 't lijf afbrogt.

650 Ick schonckze vry gelagh,* en gafze geld, en zocht

Geveinst* den arreneyd tot 's morgens uit te stellen.

De tijd en lijd* nu niet u alles te vertellen:

Hoe slecht het in het schip en onder 't krijghsvolk stond,

En elck verscheelde,* en wat een yeder raedzaamst vond:

655 Hoe ikze menighmael door dreigement dee zwijgen,

En konze, om 't leven zelf,* niet aen 't bedaeren krijgen:

Hoe Arkel³⁷, zeer verkoud,* zijn' eigen ponjaerd bloot

Gezet had op den strot, en trooste zich de dood,

Om al zijn mackers niet door 't hoesten te verklicken.

660 Nu schort'er dat wy elck ons werreck voort beschicken.*

Het Zeepaerd, zwanger van gewapenden, zal gaen

In arbeid,* en van vracht, voor 't opgaen van de maen,

Ontrent ter middernacht, verlossen, als de kercken

Op 't hooghtijd* zijn gepropt van menschen, die 't niet

mercken:

665 Dan zal de laegh* in twee gedeelt,³⁸ eer 't yemant hoort.

Terstond vermeestren gaen de Haerelemmer poort,

En rammenze met kracht: en ick, om u te lichten

Van veer, zal daedlijck brand in 't holle Zeepaerd stichten,

Dat midden in de stad by d'andre schepen leit.

EGMOND

670 De maerschallck wacht op u in 't klooster, al bereit*

Terstond met duizend man de muuren in te trecken,

En 't leger leit niet veer. ick ga het hen ontdecken.*

De [...] uitgespannen: jong en oud

schenen in een even uitbundige

stemming te zijn/*brogt het ... toe:* bracht

een dronk uit op/*deerlijck:* hachelijk

laegen: hinderlaag

kort: spoedig

van vieren: om feest te vieren

Nadien: aangezien

ick [...] gelagh: ik liet hen op mijn kosten

drinken/*Geveinst:* huichelachtig

en lijd: laat niet toe

verscheelde: een andere mening had

om 't leven zelf: ook al ging het om hun

leven/*verkoud:* verkouden

Nu [...] beschicken: nu rest ons slechts

ons eigen aandeel in de onderneming

verder uit te voeren/*gaen in arbeid:* in

barensnood raken

op 't hooghtijd: tijdens de nachtmis in de

kerstnacht

de laegh: (mannen in) de hinderlaag

al bereit: volledig voorbereid

het ... ontdecken: inlichten

³⁶ *zolder:* men had onder het rijshout kennelijk een los vloertje gelegd.

³⁷ *Arkel:* als een andere Matthijs Helt, die hetzelfde in het turfschip van Breda deed.

³⁸ *De laegh [...] gedeelt:* bij de verrassing van Breda werd de hinderlaag in het

schip in tweeën gedeeld, om de stad van binnenuit van twee kanten aan te vallen. Dit is in Egmonds plan niet het geval. Na de overheersing van de Haarlemmerpoort van binnenuit en een lichtsignaal uit Zwanenburg (vs. 486) zal Diedrick met de voorhoede in actie

komen, gevolgd door de rest van het leger, onder leiding van Egmond.

En ick al weer na stad. nu veldheer, pas op 't stuck.*

EGMOND

God geef, dat u en my dees aenslagh wel geluck.

REY VAN EDELINGEN:³⁹

- 675 Wy edelingen, bly van geest,
Ter kerke gaen op 't hooge feest
Den eerst* geboren heiland groeten,
En knielen voor de kleene voeten
Van 't kind, waer voor Herodes vreest:
- 680 Het kind waer voor een starre rijst,
Die Wijzen met haer straelen wijst
De donkre plaets van zijn geboorte,
En leit hen binnen Davids poorte,⁴⁰
Daer d'allerhooghste 't laeghste prijs*,⁴¹
- 685 Het Oosten⁴¹ offert wierooch, goud
En myr, tot 's levens onderhoud⁴²
Van hem, die neergedaelt van boven,
In 't arme Bethlem leit verschoven*,
Hoewel hy alles heeft gebouwt.
- 690 t Gevogelt, dat op wiecken zweeft,
Zijn nest, de vos zijn holen heeft,
En woont in bergen en in bosschen:
Een stal van ezelen en ossen
Den Schepper naulix herbergh geeft.⁴³
- 695 De kribbe hem een wiegh verstreckt*,
Die 't aerdriick met den hemel dect*,
En elleck diet bestelt* zijn voeder.
O kind, ghy zijt, gelijk uw moeder,
Met pracht noch hoovaerdy* beveleckt.
- 700 Hier voert de neergedaelde God
De trotze weereld om* met spot
In zijn triomf*, tot smaed der hoven:⁴⁴
Hier voert hy 't nedrig harte boven*
Met hem, in 't onverwinbre slot.⁴⁵
- 705 Hier schuilt dat godlijck aengezicht,
Waer uit de zonne schept haer licht,
En alle starren glans en luister.*
Hier leit hy zonder glans in 't duister,
Die englen tot zijn' dienst verplicht.
- 710 Des hemels reien* wiegen hem
In slaep met hunne zoete stem,

pas op 't stuck: zorg ervoor dat alles goed verloopt

eerst: pas

Daer [...] prijs: waar de allerhoogste (God) eer bewijst aan het allernederigste (de stal)

leit verschoven: als uitgestoten ligt

hem ... verstreckt: dient voor hem als
Die [...] dect: die de hemel over de aarde uitspant (en deze zo beschut)/
bestelt: voorziet van
pracht noch hoovaerdy: geen hoogmoedige praalzucht
om: rond
trionf: triomftocht
boven: naar boven

glans en luister: schitterende glans

reien: (engelen)koren

³⁹ *Rey*: de rei van edelingen opent de volgende scène, die gesitueerd is binnen de stad. N.B: God en Jezus worden hierin steeds als één persoon gezien.

⁴⁰ *Davids poorte*: koning Davids vroegere stad Bethlehem.

⁴¹ *Het Oosten*: de drie Wijzen uit het

Oosten.

⁴² *tot 's levens onderhoud*: Jozef en Maria konden met deze geschenken Jezus groot brengen.

⁴³ *Den Schepper [...] geeft*: vanaf vs. 690 een verwijzing naar *Mattheus* VIII, 20.

⁴⁴ *Hier voert [...] hoven*: een vergelijking

met de plechtige intocht van een veldheer binnen Rome, waarbij aanzienlijke gevangenen werden omgevoerd.

⁴⁵ *'t onverwinbre slot*: de hemel, voorgesteld als een onneembare burcht.

Die noit van vaeck en was beschoten,*
En weckt het hoofd van alle grooten,⁴⁶
In 't koninklijk Ierusalem.

715 Augsutus Rijk⁴⁷ verliest zijn eer:
De Roomsche scepter* reickt niet veer:
Het Oost versmaed Latijnsche naemen:⁴⁸
Maer dees beheerscht het al te zaemen,
Oock daer de zonne neemt haer' keer.⁴⁹

720 De hemel 't aerdrijck en de hel
Die luistren scharp na zijn bevel,
En ziddren voor de zuivre wetten,
Die hy door visschers⁵⁰ laet trompetten,
En blaezen over duin en del.*

725 De doecken daer dit kint in leit
Is 't purper van zijn majesteit,*
Waer in de harders hem aenschouwen,
Dien* God de zielen komt vertrouwen;*
Gelijck van ouds⁵¹ was toegezeit.*

730 Dat God zijn kudde weiden zal,
En hoen* voor ramp en ongeval,
En na'et verdwaelde schaepken vraegen,
En dat op zijne schouders draegen
Met vreughd by 't overigh getal.*⁵²

735 Hier is de wijsheid ongeacht:
Hier geld geen adel staet* noch pracht.
De hemel heeft het kleen verkoren.
Al wie door ootmoed word herboren,
Die is van 't ghemelsche geslacht.⁵³

740 Ghy die der vorsten harten leit,*
Gelijck een beeck, en schift en scheid
Het licht van dicke duisternissen;⁵⁴
Laet den tyran⁵⁵ zijn' aenslagh missen,
Die den onnooslen* laegen leit.

Die [...] beschoten: die nooit door slaap
werd overvallen

Roomsche scepter: Romeinse
heerschappij

duin en del: duinen en valleien, berg en
dal

van zijn majesteit: dat hij als teken van
zijn vorstelijke waardigheid zou moeten
dragen/hem ... Dien: Hem ... Aan wie/
vertrouwen: toevertrouwen/toegezeit:
voorspeld
hoen: hoeden

't overigh getal: de rest van de kudde

staet: maatschappelijk aanzien

leit: leidt

den onnooslen: hen die een zuiver
gemoed hebben

46 't hoofd van alle grooten: Herodes.

47 Augustus Rijk: het rijk van de
machtige Romeinse keizer Augustus.

48 Het Oost [...] naemen: nadat het
Oostromeinse rijk zich had losgemaakt
van het Westen was het een Grieks-
Byzantijns
rijk geworden.

49 Oock [...] keer: voor de zeventiende-
eeuwers was het gebied waar de
beweging van de zon teruggewend
wordt in noordelijke richting, nl. dat van

de Steenbokskeerkring, het uiterste der
aarde. Hier lagen pas ontdekte en zeer
verre landen als die in het midden van
Zuid-Amerika en het gebied ten zuiden
van het toenmalige Oost-Indië.

50 visschers: d.w.z. de apostelen.

51 van ouds: nl. door de profeten van
het Oude Testament.

52 Dat God zijn [...] getal: de vanaf vs.
730 genoemde voorspelling verwijst naar
Jezus' parabel van de Goede Herder,
zoals in *Mattheus* XVIII, 12, *Lucas* XV,

4-6 en *Johannes* X, 14-16.

53 Al wie [...] geslacht: een verwijzing
naar *Spreuken* XI, 2 en 1 *Petrus* V, 5.

54 Ghy die der [...] duisternissen: vanaf
vs. 740 verwijzingen naar *Spreuken* XXI,
1, resp. *Genesis* I, 4.

55 den tyran: met de tyran wordt niet
alleen Herodes maar ook de vijandelijke
macht van de Haarlemmers en
Kennemers bedoeld.

Het Derde Bedrijf

In het kasteel van de Aemstels staan Gijsbreght en zijn vrouw Badeloch op het punt om naar de kerk te gaan. Badeloch is echter in slaap gevallen en tijdens een droom bezocht door de geest van haar nicht Machteld van Velsen. Machteld was waanzinnig van verdriet, trok zich de kleren kapot, krabde zich en zei dat Gysbreghts strijd tevergeefs was; de vijand is niet verslagen, de stad is verloren, de Aemstels moeten zo snel mogelijk de stad verlaten, maar niet nadat Gijsbreght bisschop Gozewijn en Machtelds dochter Klaeris (die beiden in het Klarissenklooster wonen) heeft gered! Gijsbreght gelooft niet in die droom. Als Broeder Peter komt aanstormen en zegt dat hij en Gysbrecht ten strijde moeten trekken is dit voor Badeloch het teken dat haar droom werkelijkheid was.

Nadat Gijsbreght vanaf de Schreierstoren een eerste overzicht van de situatie heeft proberen te krijgen, maakt hij zich op om met zijn adellijke bondgenoten de stad te verdedigen.

In de kapel van het Amsterdamse Klarissenklooster zingen de nonnen een lied over de kindermoord in Bethlehem, bevolen door de hoogmoedige en staatzuchtige Herodes. Er is echter een troost: het bloed van de onschuldige martelaren in Bethlehem is het zaad van de onvergankelijke kerk.

Als toneel script

De Gijsbrecht is natuurlijk niet geschreven om gelezen te worden maar in de eerste plaats om opgevoerd te worden. De encenering en de regie maken iedere uitvoering anders.

Om een indruk te geven van zo'n toneel-uitvoering volgt hier het Derde Bedrijf als toneel-script van de voorstellingen door het Publiekstheater in 1975, in de regie van René Lobo.

De tekst is waarschijnlijk van Guus Rekers, en houdt zich redelijk aan de originele tekst van Vondel, maar neemt de vrijheid om nogal wat zinnen weg te laten en de volgorde hier en daar om te gooien.

Het toneel was voor deze opvoering verdeeld in drie speelvlakken, A, B en C, op drie verschillende hoogten, die met elkaar waren verbonden door trappen.

(Badeloch op nivo B, later naar A. Tijdens haar tekst verandert het toneelbeeld geleidelijk van neutraal in een krochtig buizen- en gatenstelsel waarin monsterachtige figuren rondklimmen en -kruipen. Op nivo C verschijnt later de geest van nicht Magteld.)

BADELOCH

Ik trok zodra niet aan mijn pronk- en kerst nachtkleren
om in de kerk met al de stad te triomferen
voor God, die 't leger dreef van d' aangevochten wal,
en zich *verned'ren* kwam in Bethlem's arme stal...
of ik raakte in enen stoel aan 't sluimeren en aan 't dromen
en ben benauwd en bang uit mijne slaap gekomen.
(naar vers 756)

{Ze gaat langzaam van B naar A.}

Mij, leit, 'k en weet niet wat, een zwaarigheid op 't hart,
Een nevel van verdriet, een onnaspeurb're smart ...
Ik heb in mijnen slaap iets schrikkelijks vernomen ...
Een droom bezwaart mijn hart, gezichten doen me schromen ...

{Op A}

Maar dromen zijn bedrog. Vrees ik uit misverstand?
Nicht Magteld, docht me, stond voor mijne ledikant,
bedrukt en in dien schijn, waarin zij, bij haar leven
mij vaak haar hartewee te kennen placht te geven,
wen ze in haar tranen zwom, en, van geduld beroofd,
de handen deerlijk wrong, het haar trok uit heur hoofd,
de blanke borsten krabde, en scheurde 't kleed aan

flarden,
 en zag begruisd van stof, zodat ik 't nauw kon
 harden
 noch horen al 't gekarm en jammerlijk misbaar,
 noch 't schelden op de graaf voor "schelm,
 geweldenaar,
 verkrachter van een vrouw, zo kuis, zo welgeboren" ...
 Helaas, zij kwam mij niet in die gestalt tevoren
 waarmee haar zuiv're ziel, van droefheid afgepijnd
 in 't leven, nu voor God en d'engelen verschijnt,
 met enen pallemtak in haar sneeuw witte handen
 en in het melkwit kleed, en ogen, die nu branden
 in 't hemels paradijs, als starren aan de lucht.
 Ik sprak ze al schreiende aan, na ene diepe zucht ...
 "O adellijke spruit van 't huis ... weleer, te Woerden!
 Om welker ongelijk de helden oorlog voerden ...
een oorlog die, nadat gij in den hemel trokt
 zo onverzoenelijk tot nog roe smooft en wrokt...
 wat oorzaak drijft u hier op ongeruste paden'
 Of koomt ge, om onzent wil, met zwarigheên
 beladen
 om d'uwen bij te staan in 't kommerlijk beleg?
 Nicht Magteld, 't is vergeefs ... de vijanden zijn weg!
 Wat treurt ge, wij zijn vrij van lagen, van
 bespringen,
 dus help ons nu omhoog bij God triomfe zingen!
 Omring uw hoofd met licht, in stee van
 lauwerkrans
 en lei der eng'len rei met vrolijkheid ten dans!"
 Zij schudde 't hoofd, en scheen van gramschap te
 veranderen
 in 't aangezicht, en sloeg de handen van
 malkanderen
 en steunde, en zuchtte zwaar, en borst in 't eind dus
 uit;
 met ene hese keel en dof en schor geluid ...

{Op C wordt Magteld nu zichtbaar.}

MAGTELD

Onnooz'le, zijt ge nu van vijanden ontslagen
 en slaapt ge zo gerust? En vreest ge niemands
 lagen?
 Daar gij, om mijnentwil, op 't alder-uiterst zijt
 en naast aan uwe val' Op! Op! 't En is geen tijd
 van slapen! Het is tijd *naar* andere gewesten
 te vlieden ... ván dit huis. De vijand heeft de vesten!
 De stad die staat in brand! Het is met haar gedaan!
 Oom Gijsbrecht heeft vergeefs zijn burgers
 voorgestaan.
 Geen tegenworstelen noch strijden mag u baten.
 Gods heiligen hebben kerk en outers lang verlaten!

Op! Op! Berg Willebord, Gozewijn en mijn lief
 pand
 Klaris, mijn zoete zorg, eer 't heilig klooster brandt,
 of enig booswicht *hen* mishandle en misbruike
 naar zijn vervloekte lust, en zij *hun* ogen *luiken*!
 Al zijn de straten dicht bezet en nauw bewaard ...
 'k zal Gijsbrecht, ongekwetst van spiets of enig
 zwaard
 en, zonder ene nop van 't kleed door 't vier te
 zengen,
 geleen, en gezond op deze drempel brengen.
 Verlaat dan fluks dit slot. Steek af, op Gods genâ
 en geef u zee waard in, aleer het wordt te spa.
 Al d'eng'len zullen u voor stormen en voor stranden
 behoeden, en de vloot behouden doen belanden.

*{Beeld Magteld verdwijnt. Voortzetting tekst
 Badelach op A.}*

(naar vs 817)

BADELOCH

Aan huid en haar begon het zweet mij uit te breken.
 Mijn lijf werd kil als ijs, ik wou en kon niet spreken
 en schoot uit mijne droom, al bevende en bevreesd,
 greep roe, en zocht vergeefs t'omhelzen hare geest
 die door mijn armen droop, en wegvloog uit mijn
 ogen
 en liet me heel verbaasd, en van het spook bedrogen ...
 (naar vers 825)
 Och of het *verzonnen* waar? Ik heb mijn uur
 verslapen
 om naar de kerk te gaan. 't Is spade ...

{Broer Peter op nivo c.}

PETER

Wapen! Wapen'

{Peter naar B}

BADELOCH

Bescherm ons, goede God, behoed ons voor gevaar!
 'k Hoor onraad. Och, ik zorg mijn droom is al te
 waar!

{Peter op nivo B}

Heer Peter, wel, hoe dus' Wat port u zo te roepen'
 Wat jaagt u hier bij nacht'

PETER

God lof dat ik de troepen
 des vijands ben ontvloón, ter dood roe afgemat!

{Gijsbrecht verschijnt op A, Peter naar A.}

GIJSBRECHT

Wat vijand' Hoe' Gij raast!

PETER

De vijand is in stad!

Het is met Amsterdam en met zijn hoge wallen
gedaan! Zij is de wraak in 't end te buit gevallen!
De gruwelijke reus heeft ene poort vermand!
Het zeepaard lost zijn vracht, en Vosmeer sticht de
brand
in 't midden van 't gevecht, met schimpen en
braveren!

De wachters vechten flauw en zien hen niet te
keren'

Het leger trekt vast in met duizenden! Een macht
zo groot, als Waterland nog nooit te velde bracht,
en Kennemer, en Fries, en Zee- en Holland tsamen,
met allen die, op ons gebeten, herwaard kwamen.
De kerstnacht heeft gediend tot dit verraderswerk,
bestaan vóór maneschijn, toen 't vollek in de kerk
met offren bezig was, en zingen in de koren,
terwijl de stad vol vreugd, als Christus, scheen
herboren,
wij, weder uit de muil der bleke dood verlost....
Vergeefs heeft dit beleg nu zoveel zweets gekost
en bloed en arrebeid, nu alles loopt verloren!

GIJSBRECHT {Gaat naar nivo B}

Ik zal terstond omhoog gaan zien van
Schreierstoren!

{Gijsbrecht op B.}

Gij dienaars, brengt terstond mijn helm en harnas
bij de hand!

{Gijsbrecht naar C}

BADELOCH

Helaas wat gaat mij aan in deze droeve stond!
Is dat triomf? Heet dat zijn vijanden verjagen?
Nu kent men Haarlem eerst, nu blijken *Vosmeers*
lagen,
nu lachen ze om mijn stad, zo lang van hen benijd!
Mijn goede vrome man gaat kwijnen, en verbeidt
zijn leed des daags, en brengt de nachten door met
waken.

Ik vind hem menigmaal met tranen op de kaken.
En vraag ik wat hem deert, hij zucht, en antwoordt
niet
en kropt zijn hartewee en dubbelt mijn verdriet.
Hoeveel gelukkiger zijn arme en slechte dorpen
en hutten, laag gebouwd, min stormen
onderworpen

dan enig herenhuis dat door 't geboomte steekt
en waar het bulderen des winds zijn kracht op
breekt!

Weet hiervan enig mens ... ik weet ervan te spreken.
Als ik de ganse tijd mijns levens overreken,
van mijne bruiloft af, van dat ik zat verloofd...
wat stormen waaiden mij niet sedert over 't hoofd!

Wat toren is zo hoog, vanwaar ik deze baren
en zee kan overzien van al mijn wedervaren?
En wie zag nog het end van die begonnen strijd?
Hiermee ga ik mijn man, naast God mijn toevlucht,
kwijt!

PETER

Geduld mevrouw, geduld! God proeft zijn
uitverkoren...

{Gijsbrecht op C}

GIJSBRECHT

Ik kan bescheelijk en klaar 't geklikklak horen
en 't rammelen van 't staal! 't Geluid kaamt
dichterbij.

De schepen branden al en schitteren in 't IJ
en in de Diemermeer, en alle burregwallen!
Ik zag het groot gebouw - Jan Witten-gevels - vallen
en 't naaste huis daaraan, dat staat in lichte brand!
De klokken kleppen vast! De hele waterkant
die is in rep en roer. Het bloedig zwaard gaat weien!
Men steekt er de trompet ... men hoort de mensen
schreien!

Brengt hier mijn harrenas, tsa dienaars schaft
geweer!

Al wie in 't harnas sterft, die sterft met
krijgsmanser!

Waar, vrienden in de nood?! Waar zijn ons
bondgenoten?

PETER

Vóór 't huis vergaren vast de besten van de groten:
(naar vers 889)

Heer Zwieren, Teilingen en Warmond, en uw
broeder
en Kuik en Kraaienhorst. Geen tijgers zijn
verwoeder
om aan te gaan op roof.

GIJSBRECHT

Men roep hen voor de dag!

{Arend en officieren verschijnen op A en C}

AREND

Mijn broer, 't is vechtens tijd, zo vechten helpen
mag!

OFFICIER 1

Wij zijn getroost met u te leven en te sterven!

GIJSBRECHT

Gij zult in eeuwigheid bij God uw loon verwerven
voor deze trouwe dienst, in mijne leste nood.
Gij ziet hier anders niet voor ogen dan de dood.
Doch zo ge zijt gezind de vijand te verletten
zoveel ons mogelijk zij, en 't leven op te zetten
bij stad en burgerij ... zo volgt me. Dat 's uw voor!

OFFICIER 2

Wij volgen al gelijk, en houden 't zelve spoor!

BADELOCH

Beschermt mijn lieve man! Dat bid ik, vrome heren!

AREND

Vrouw zuster, ik beloof, 'k zal zonder hem niet keren!

{Willebord op nivoB. Hij zegt nu de Rei van Klarissen}

O kerstnacht, schoner dan de dagen'
Hoe kan Herodes het licht verdragen
dat in uw duisternisse blinkt
en wordt gevierd en aangebeden!
Zijn hoogmoed luistert naar geen reden,
hoe schel die in zijn oren klinkt.
Hij poogt d'onnoos'le te vernielen
door 't moorden van onnoos'le zielen
en wekt een stad- en landgeschrei
in Bethlehem en op de akker
en maakt de geest van Rachel wakker
die waren gaat door beemd en wei ...
dan naar 't westen, dan naar 't oosten.
Wie zal de droeve moeder troosten
nu zij haar lieve kinders derft'
Nu zij die ziet in bloed versmoren
aleer ze nauwlijks zijn geboren?
En zoveel zwaarden rood geverfd'
Zij ziet de mellek op de tippen
van die bestorve' en bleke lippen
ontruikt nog vers aan moeders borst. ...
zij ziet de tere traantjes hangen
als dauw, aan druppels op de wangen;
zij ziet ze vuil, met bloed bemorst ...
De wenkbrauw dekt nu met zijn boogjes
geloken en geen lachende oogjes
die straalden tot in 't moedershart
als starren, die met haar gewemel
het aanschijschiepen tot een hemel
eer 't met een mist betrokken werd ...
Wie kan d'ellende en 't jammer noemen
en tellen zoveel jonge bloemen
die toen verwelkten ... eer ze nog
haar frisse bladeren ontloken
en liefelijk voor ieder roken
en 's morgens dronken 't eerste zog)

{Willebord sterft.

*De overige coupletten worden gezegd door
Badeloch op A}*

Zo velt de zicht de korenaren,
zo schudt de bui de groene blaren
wanneer het stormt in 't wilde woud

Wat kan de blinde staatszucht brouwen
wanneer ze raast uit misvertrouwen?
Wat luidt zo schendig dat haar rouwt!
Bedrukte Rachel, schort dit waren ...
uw kinders sterven martelaren
en eerstelingen van het zaad
dat uit uw bloed begint te groeien
en heerlijk tot Gods eer zal bloeien
en door geen wreedheid en vergaat.

Set Vierde Bedrijf

De oude bisschop Gozewijn van Aemstel, die in het Klarissenklooster een toevlucht heeft gevonden, spoort de nonnen aan om te vluchten, maar zelf wenst hij als martelaar ter plekke te sterven. De abdis Klaeris van Velsen weigert hem echter te verlaten, hierin gevolgd door de andere nonnen. Op het moment dat Gozewijn in vol bisschopsornaat, omringd door de Klarissen, de vijand voor het altaar afwacht, stormt Gijsbreght binnen om allen te redden. Niemand wil met hem mee en als de vijand nadert kan Gijsbreght alleen nog proberen om vanaf het dak de kloosterpoort te verdedigen. (Tevergeefs, naar zal blijken).

Intussen is Arend van Aemstel op bevel van Gijsbreght naar het slot teruggekeerd om Badeloch en haar kinderen te beschermen. Uit zijn verslag blijkt dat de militairen en burgers de verdediging van de Nieuwe Zijde steeds meer hebben moeten opgeven. Tijdens het bloedige gevecht in de Nieuwe Kerk zijn Gijsbreghts broer, proost Willem, en zijn zuster Kristijn vermoord; de Dam en daarmee de toegang tot het stadhuis zijn eveneens door de vijand veroverd. Het laatste wat Arend van Gijsbreght weet is dat deze zich met de overgebleven verdedigers op het stadhuis heeft terug getrokken. Badeloch wanhoopt er al aan dat zij haar man ooit levend zal terugzien (maar het publiek weet inmiddels dat er misschien toch nog hoop is).

Een rei van burchtbewoners bezingt de kracht van de huwelijksliefde en vraagt God om Badelochs smart te verzachten. Dan hoort Badeloch aan de poort de stem van Gijsbreght.

GOZEWIJN VAN AEMSTEL/KLAERIS
VAN VELZEN/REY VAN KLAERISSEN/
GIJSBREGHT VAN AEMSTEL
GOZEWIJN

het loopt met Amsterdam, gelijk ghy hoort, ten
ende,
En wy verwachten deel aen d'algemeene ellende,
t En zy dat elck van ons zich daetelijk verzie.*
Voor my, 'k ben oud en traegh: my voeght niet dat ick vlie,
955 Zoo veele moeite en is het leven my niet waardigh.
Belief het God, hy koom, zijn dienaer staet al vaerdigh:.*
Hy hael my in zijn' troon en aengenaeme rust.
Maer ghy, mijn dochterkens, dien noch het leven lust,
En in het bloeienst zijt van uwe jonge jaeren;
960 Zet ghy 't op vlughten aen, of* Iesus u wou spaeren,
En helpen in der noot. Klaerisse, reine maeghd,
Die t'onrechte noch den haet van vader Velzen draeght;
Begeef u op de vlucht: al d'andren zullen volgen.
De vyand, blind van wraeck, is bitter en verbolgen,
965 En allermest op u. o moeder,* vlucht voor heen.*
Ick zalu bystand doen met traenen en gebeen,
En volgen met mijn hart, daer my geen voeten brengen.
Ga henen, Machtels kind, of God het wou gehengen*
Dat ghy geborgen werd: 'k ben meest met u begaen.

*zich ... verzie: maatregelen neemt voor
zijn veiligheid*

vaerdigh: gereed

of: in de hoop dat

*moeder-overste/voor heen: als eerste
weg*

wou gehengen: toe mocht staan

KLAERIS

970 Och vader* Gozewijn! waer zietghe my voor aen?
Zoo ick u dus begaf,* hoe zou dat my betaemen?

*vader: aanspreektitel v.e. bisschop
begaf: opgaf*

Ghy zijt mijn maeghschap* doch, na vleesch en geest te zaemen.

Zou ick u hier alleen verlaeten tot een' roof,*

Die my een vader streckt,* en 't Christelijck geloof

- 975 My in het herte prent, van kinds been af herbaerde,*
Den geest versterckte, en 't lijf in reinigheid bewaerde?
'k Verlaet u nimmermeer.

REY

Dit outer is ons wijk.*

GOZEWIJN

O edel maeghdeken, hoe zijtge zoo gelijk

Van aerd die* Klaere zelf, na* wie ghy heet Klaerisse!

- 980 Waer vind ick onderscheid in dees gelijckenisse?
Doen 't Sarazijnsche heir vermeesterde al de stad,
Daer sinte Klaere was, wat deedze doch? zy trad
Grootmoedigh in de poort van 't klooster, daerze woonde,
En zag den vyand wegh, zoo ras hy zich vertoonde:

- 985 Haer moed, haer sterck geloof, en yverigh gebed
Verstreckte haer een zwaerd, en harnas, en helmet.
Ghy mooght dan, nu ghy hebt die zelleve gedachten,
Met my, voor dit autaer, de vyanden verwachten.
Maer treckme (dat mijn dood zy veer van schande en
smaed)

- 990 Eerst aen dit lamme* lijf mijn prachtigste gewaed,
Gelijk een Bisschop voeght,* aleer zy ons verrasschen.
Zet my den mijter op: hy zal niet qualijck passen
Op mijn gezalfde kruin. breng hier den gouden ring,
En steeck aen deze hand, die beeft, den vingerling,*

- 995 Daer ick de bruid van 't Sticht, de Roomsche kerck meê trouwde.

Geef my den harderstaf, tot steunssel van mijn oude,*

Daer ick Gods kudde meê gehoed heb en geweit.

k Heb noit de teecken van 't Bisdom* afgeleit

Met wil, maer door bedwang: al leef ick als gebannen;

- 1000 Al maeckte ick Henrick plaets, en Willem, en twee Iannen.
En 't waer een klein verlies, al hadmen my verkort*
In naem en eer, was slechts geen Christen bloed gestort,
En zoo veel zaeds* vertreen van mensche en
paerdevoeten.

Most niet 't onschuldigh volck de schuld der heeren
boeten.

- 1005 Nu kinders zet u hier, en dat een yeder non
Met my den lofzang zing van oude Simeon.

REY

Vergun, o God, op zijne bede,

Na uw belofte, uw' knecht verlof;

Op dat hy reis van hier met vrede

- 1010 Om hoogh na'et hemelsche vredehof:
Nadien ick met mijn eigen oogen

maeghschap: familieleden

roof: buit

streckt: is

herbaerde: een geestelijke
wedergeboorte heeft doen beleven

wijk: wijkplaats

die: aan/*na*: naar

lamme: zwakke
voeght: past

vingerling: ring

oude: ouderdom

teecken van 't Bisdom: kentekenen van
de bisschoppelijke waardigheid

verkort: tekort gedaan

zaeds: gewas

Den algemeenen heiland* zagh,
Die als een zon schijnt uit den hoogen;
Daer yeder zich in verblijden magh:

- 1015 Een schoone zon, die met haer straelen
Het blinde heidendom verlicht,
En Jacobs huis en Isrels paelen*
Verheerlijckt, en noch veel vaster sticht.

GIJSBREGHT

Dat God u allen spaer! is 't hier noch tijd van zingen!

- 1020 De vyand zackt vast neer,* om 't klooster te bespringen.
Oom Gozewijn, koom hier; en zijdt ghy oud en traegh,
Gedoogh dat ick u op mijn beide schouders draegh.
Klaerisse nicht, ghy zult my volgen met dees reien,
Waer God of 't goed geluck ons allen wil geleien.
1025 Nu vader, volgh mijn' raed. de vyand woed en raest.
Wie 't leven bergen wil, die bergh het in der haest.

GOZEWIJN

Gemack,* mijn trouwe neef, ghy mooght dees moeite derven.*

KLAERIS

Wy zijn aleens gezint, en wel getroost te sterven.

GIJSBREGHT

Hoe nu? heeft God dan, door water en door vier,

- 1030 Door spiets en zwaerd, gered, en menigh blanck rappier,
Dat ick den Bisschop noch voor 't outer zou zien slaghten,
En in het laeuwe bloed de nonnekens verkrachten?
Dat werde nimmer waer. ô Goddelijck geslaght!*
- Nicht Machtels geest verscheen mijn liefste dezen nacht,
1035 En my belaste een stem 9 haer kind en oom te bergen.
Haer schimme waert om u, en moet ick 't u noch vergen?*
- En maecktghe zelf uw ziel noch schuldigh aen dien moord?*
- De krijgsliezen zijn niet veer van deeze kloosterpoort;
Die leit met eenen slaght ter aerde neer geworpen.
1040 Dees godgewijde vloer zal 't kuische bloed haest* slorpen.
Het krijgsvolck nader vast:* ick hoor het aen 't gedruis.
Ick bid om zijnent wil, die levendigh aen 't kruis
Om ons genagelt hing, voor Sions* wreede muuren:
Ick bid u om zijn hand en voet en hartquetzuuren,*
- 1045 En om de doorne kroon, die 't hoofd verplette en brack,
En om de scharpe spiets, die in zijn zijde stack;
Vergunme dezen troost, in zoo veel zwaerigheden,
Dat ick uw leven bergh: ô vader, dat ick heden
Onschuldigh blijven magh aen uwer aller bloed.
1050 Dit eenige is mijn wensch: en kan ick uw gemoed
Door smeecken noch gebeen noch bittre traenen buigen;
Zoo roep ick God en al zijn heilgen tot getuigen,
Dat geenerley gevaer, noch zelf de felle dood

algemeenen heiland: ons aller Verlosser

paelen: gebied

zackt vast neer: komt al hierheen

Gemack: wees bedaard
derven: u besparen

Goddelijck geslaght: Gozewijn en de nonnen behoren door hun geestelijke staat speciaal aan God toe
vergen: afsmeken

2

Als Gozewijn en Klaeris niet vluchten zijn zij ook schuldig aan de dood van de nonnen, voor wie zij verantwoordelijk zijn/*haest:* weldra
vast: gestaag

Sion: oude naam van Jeruzalem, waar Jezus werd gekruisigd/*om [...]*
hartquetzuuren: bij de wonden van zijn handen en voeten en van zijn dodelijk gekwetste hart

My hinderden uw lijf te bergen in den nood.

GOZEWIJN

- 1055 Ghy hebt godvruchtigh, neef, u neffens ons gequeten.*
Wy zullen 't noch voor God noch engelen vergeten.
Den grooten God alleen zy eere in 't hemelrijck.
Wy bidden u, sta op. ghy doet ons ongelijck,
Dat ghy ter aerde knielt voor sterffelijcke menschen.
- 1060 Hoe zou ick schooner dood na'et lange leven wenschen,
Dan hier voor* martelaer, op deze heilige steê,*
Te offeren mijn bloed, in 't vierighst van mijn beê:
Op 't allerhoogste feest van Gods geboortenisse.
Waer of de dood vertreckt?* ick heb een rein gewisse,*
- 1065 En haecte* lang te gaen na aller zielen bed;*
Al zedert dat ick uit mijn' zetel werd gezet,
Doen Utrecht, dat den vorst, gelijk zijn' vader, eerde,
Door staetzucht* opgeruit, my wars den neck toekeerde:
Van die tijd was ick al dit lastigh leven moe.

u [...] gequeten: uw plicht jegens ons
vervuld

voor: als/steê: plaats

vertreckt: toeft/*gewisse:* geweten
haecte: verlangde/*bed:* rustplaats

staetzucht: machtswellust

GIJSBREGHT

- 1070 Daer is de vyand zelf. ick vlieghe na boven toe,
En zal zoo lang ick magh, de kloosterpoort beschutten,
Of * mijne hulp noch kon uw leven ondersteunen.

Of: in de hoop dat

[De scène in het Klarissenklooster werd afgesloten met een tableau vivant ('stomme vertoning') waarin de moord op de bisschop en de nonnen werd vertoond die in vs. 1407-1506 door de bode zal worden beschreven. Hierin trad de onder de Stomme Personagien genoemde Witte van Haemstee, 'graef Floris onechte zoon,' op. De volgende scène speelt weer op het slot van de Aemstels.]

BADELOCH/AREND VAN AEMSTEL

BADELOCH

Heer Broeder, wel wat's dit? hoe keertghe dus* alleen?
O God, waer blijft mijn heer? is hy gebleven?*

dus: op deze (onbegrijpelijke) wijze
gebleven: gesneuveld

AREND

Neen.

BADELOCH

- 1075 Wat tijding brengtghe dan? zegh op, is hy gebleven?

AREND

Ick liet hem voor 't Stadhuis gezond en noch in 't leven.

BADELOCH

Helaes! waer magh hy zijn? mijn troost, mijn hoop, mijn
hoofd.*
En keertghe zonder hem? dat hadghe niet beloofd.

hoofd: beschermer

AREND

Versla u* niet, maer toef.* ghy zult hem haest aenschouwen.

versla u: wanhoop/*toef*: wacht af

BADELOCH

- 1080 Dat toeven valtme bang.* och was hy slechts behouwen,
In 't onweer, daer het schip in zee drijft zonder roer.
Ick bid, verhaelme doch al 't geen u wedervoet.

valtme bang: benauwt me

AREND

Ghy eischt een' zwaeren eisch. wie zou daer niet voor gruwen?

Het zal ons hartewee en droefheid slechts vernuwen.*

vernuwen: vernieuwen, doen herleven

- 1085 Wie hoort dit treurspel aen, die niet zijn traenen laet?
Al stond hier Grobber zelf, of 't heiloos basterdzaed,

[Grobber [...] basterdzaed: Claas de Grobber en Floris' bastaardzoon Witte van Haemstee behoorden beiden tot de hinderlaag in het Zeepaard. Pas uit vs. 1228-1229 zal blijken waarom Arend Grobber als een van de gruwelijkste vijanden noemt.]

Het waer onmogelijck dat hy dit hooren konde.
Het is een nieuwe slagh in mijne versche wonde.

- 1090 Oock steeckenwe alle bey noch midden in den druck,*
En wachten op den slagh van 't uiterste ongeluck,
Ten zy het God verzie,* en zet de wraecke paelen.*
Doch nu ghy 't zoo begeert, hoor toe, ick zal 't verhaelen.

druck: ellende

verzie: moge verhinderen/*zet ... paelen*:
tegenhoudt

Wy quamen niet zoo hast ontrent den Middeldam,
Daer wat vergaering* was van burgren, men vernam,

vergaering: bijeenkomst

- 1095 Hoe 't ingetrocken heir de nieuwe zy alreede
Vermeestert had, en 't volck onnutten weerstand dede;
Dies Gijsbreght liet gebien, men zou in vaerdigheid*
De bruggen, daer de stad in recht in 't midden scheid,
Verbranden, en voor al den Middeldam bezetten;
Om 's vyands overkomst daer mede te beletten,

in vaerdigheid: in allerijl

- 1100 En datmen d'oude zy moght vrijen* voor gevaer,
Schoon of* het krijghsvolck van de nieuwe meester waer.
Hy zellef was de voorste, om elleck moed te geven,
En ging daer op met ons na merckt en raedhuis streven,

vrijen: vrijwaren, behoeden
schoon of: ook al zou

- 1105 En brogt met al zijn maght de burgers op de been,
Die ruckten hier en daer van allesins* by een.
Men spande ketenen, voor 't haestige verrasschen.*
Men stopt den toegang dicht met zacken, kisten, kassen,*
En alles watmen reedst kon vinden by der hand.

van allesins: van alle kanten
voor [...] verrasschen: tegen een
plotselinge overrompeling/*kassen*:
kisten

- 1110 Doen vlogen wy met hem te zaemen na den brand,
Om, waer het mogelijck, daer orden op te stellen:
Maer laes! het was te spa,* wat mond kan u vertellen
De zuuren arrebeid van dezen naeren nacht
En met hoe groot een' moord die over word gebragt?

spa: laat

- De dooden lagen vast* langs burreghwal en straeten.
 Geen kruiswegh* die niet dicht bezet werd van soldaeten.
 Men ziet'er allesins verbaestheid, en men hoort
- 1115** Zich mengen onder een bloedstorting, brand en moord.
 De groote aloude stad, vermaert in oorelogten,
- 1120** Zoo scheeprijck, en voor wie zich zee en stroomten bogen,
 Den vreemde en nagebuur, en rijcken* tot ontzagh,
 Gaet plotzeliick te gronde, en zinckt met eenen slag.
 Wy worden niet te min door wanhoop aengedreven,
 Dat menigh graefsfezinde en Kermer kost zijn leven:
- 1125** En 't Aemsterlandsche bloed en sneuvelt niet alleen.
 De lijcken groeien aen,* en leggen onder een,*
 Met 't aenzicht na de straet gekeert of op hun ruggen.*
 De kennis van den wegh, van stegen, straeten, bruggen,
 En stads gelegenheid,* by 't schijnssel van de maen,
- 1130** Die quam ons vry* te baet, en hiel de drommen staen
 Der vyanden, die dick* het zetten op een loopen.
 Dan ging'er eens een deur, en dan een venster open.
 Wy groeiden in getal en moed, en ruckten voort,
 Of 't mooghlijck had geweest de Haerelemmer poort,
- 1135** Die overweldicht was, met dooden te verkroppen,*
 En weer met kracht al wat in stee* was uit te kloppen;*
 Maar quamen veel te spa. de naeuw ontslipte wacht
 Verhaelde ons, hoe alree de voortoght* met de kracht
 Der ruitren* binnen was: wie zou daer tegens mogen?*
- 1140** En ofmen hier en daer een brug had opgetogen,*
 Men rechte weinigh uit. de brand nam ymmer toe.
 d'Ontsteltheit was te groot, men wist niet waer, of hoe.
 Mijn broer, proost Willem,* quam, geladen onder d'armen
 Het overschot* van 't kruis des heilands:* helpt
 beschermen
- 1145** Ons hoofkerck, rijck gebouwt ter eere van Katrijn,
 En Iesus moeder zelf. ô burgers, bergh* Kristijn,
 Heer Gijsbreghts zuster doch; en naulix kon hy spreecken.
 Ick hebze in 't vrouwe koor al bevende versteecken,
 En raeckte nalix uit,* de reus die is'er veur.*
- 1150** Men hoort zijn stem. hy loopt met boomen* op de deur.
 Om Gods wil, gaet de kerck op 't hooge feest ontzetten.
 Wy schieten derwaert aen, om 't onheil te beletten,
 Als beeren, die, by nacht van honger uitgejaeght,
 Gebeten* zijn op roof. wy vlieten onversaeght
- 1155** Door vier en zwaerden heen, om 't al voor God te waegen:
 Maer vinden voor ons komst de kerckdeur opgeslaegen,*
 En hooren eenen galm, die uitbarst over straet.
 En over al de stad, en God voor 't voorhoofd slaet,
 In zijnen hoogen troon, als eer* de kerck der Joden.*
- 1160** d'Autaeren* en het koor zijn opgehoopt met dooden.
 Wat bleef'er ongeschent! wat kreegh'er niet een' krack!
 t Gevlughte volleck zit op trans, gewelf, en dack
 En bied noch tegenweer, en quetst ons zelfs met steenen
 En hout, uit misverstand. men hoort de vrouwen weenen
- 1165** En kindren, die vol schrick krioelen hier en daer,

vast: in één afgebroken rij
kruiswegh: kruispunt

rijcken: staten

het aantal lijken stijgt/*onder een*: door
 elkaar/mensen zijn óf strijdend óf op de
 vlucht gedood.
stads gelegenheid: plaatselijke situatie
vry: zeer
dick: dikwijls

verkruppen: te barricaderen
in stee: in de stad/*uit te kloppen*: weg te
 vagen
voortoght: voorhoede
tegens mogen: tegenop kunnen/*ruitren*:
 ruitery/*tegens mogen*: tegenop kunnen/
opgetogen: opgehaald

Willem van Amstel, proost van de
 Nieuwe Kerk/*het overschot*: een stuk/
 van het kruis van Jezus

bergh: brengt in veiligheid

raeckte ... uit: kon ontkomen/*isér veur*:
 nl. voor de kerkdeur/*boomen*: een
 stormram

Gebeten: belust

opgeslaegen: opengebeukt

eer: eertijds/de tempel in Jeruzalem
autaren: altaren

De binnetranssen langs. De kaerssen op 't autae
Zijn zommigen gebluscht, en zommigen die blaecken.*
De kerreckschenners woën, en passen wat te raecken,*
En vechten om den buit, en plondren 't al, oock zelf*

1170 Het Marianum,* dat te pronck hing van 't gewelf,
Word afgeruckt, men zet in 't glibbrigh bloed zijn stappen.
Men torst'er kelcken* uit, kassuiffelen* en kappen,
Die stijf staen van gesteent, van parlen en rood goud,
Om 't heerelijckst, als 't plagh, wanneermen hooghtijd
houd,*

1175 En koor en outerkleen. de Kersnacht lagh in stucken.

BADELOCH

Hoe ging 't u Kristijn? hoe most die Gijsbreght drucken!*

AREND

En my, bedenck dat eens. hoe staet my 't schouspel voor!
Men sleepteze by 't hair uit ons lievrrouwe koor,
Om d'armen dun en teer met koorden stijf gebonden.

1180 Hoe diep ging dit in 't hart, die na haer huwlijck stonden:.*
Doch Heemskerck meest, die dol dit langer niet verdroegh,
Doen zy na 's hemels troon haer blaeckende oogen sloegh.
Wy sloten ons wel dicht, en volgden hem altzaemen,

En rucktenze* uit de maght des knevlers.* daer op quaemen
1185 De Gelderschen, de Zeeuw, de Vries en Kennemaer
Van allesins* te hoop, vol spijs,* op 't groot misbaer,
En om d'ontruckte maeghd. men zagh'er 's graeven zoonen,
Men zagh'er d'Egmonds zelfs en Diedrick mee zich toonen
Om 't moedighste, elck om 't zeerst,* met Grobber helsch
van aerd.

1190 De winden buldren zoo, al eer het weer* bedaert,
Des winters tegens een* en weten van geen strijcken,*
En zetten in gevaer de dammen en de dijcken,
Door 't parssen van den vloed. de vyand werd te sterck,
En groeide, en deë met kracht ons deizen* uit de kerck,

1195 En wijcken na den Dam, om versch te zijn gesteven.*
Neef Heemskerck had by 't koor alreë den geest gegeven,
Die ridderlijke held en eere van zijn' stam.
Polaenen viel'er by, die hem te hulpe quam,
En* niemand weeck in moed noch billijckheid van oordeel,

1200 En Kuick hem zeer gelijk. de deughd en had geen
voordeel.*
Het heilighdom van 't kruis den proost dee weinigh nuts.
Geen stool beschutte hem, noch geen vierkante muts,*
Noch geen godvruchtigheit kon Iesus priester helpen,
Doen wy, ô Willem broer, uw bloed niet moghten stelpen,
1205 Daer ghy te sneuven quaemt, recht over 't hoogh autae.

BADELOCH

Wat hoor ick hier al leeds! hoe voel ick my zoo naer!
Verhael my evenwel al d'overige ellende.
t Begin vernoechtme* niet. 'k verlang met schrick na'et

blaecken: branden
passen [...] raecken: doen hun best iets
kapot te slaan/*zelf:* zelfs
Zilveren Mariabeeld

miskelken/priestergewaden

Om [...] houd: de fraaiste stukken, die
bestemd waren voor kerkelijke feesten

drucken: zwaar vallen

die [...] stonden: die naar haar hand
dongen

ze: haar/des knevlers: van degene die
haar had vastgebonden

allesins: alle kanten/*spijs:* verbitterde
ergernis

elck [...] 't zeerst: ieder om 't hardst

het weer: de storm
tegens een: tegen elkaar/*strijcken:* gaan
liggen

deizen: terugdeinzen
om [...] gesteven: om nieuwe
versterkingen te krijgen

En: en die voor

en had geen voordeel: baatte niet

noch zijn stola, noch zijn priester muts
beschermd hem

vermoeghtme: is mij voldoende

ende.

Hoe kon mijn droeve man zoo scheiden van zijn bloed?*

bloed: bloedverwanten

AREND

- 1210 In zoo veel rampen hiel hy al den zelven moed,
En yverde om den Dam te houden onbezweecken,*
Waer langs de vyand zocht geweldigh in* te breecken:
Gelijck een waterstroom geweld doet op een sluis,
En elx gehoor verdooft met ysselijck geruis.
- 1215 De deuren van de sluis zich kanten* tegens 't wringen*
Des springvloeds, voor een wijl, tot dat zy open springen,
En geven 't water ruimte, den vloed den vrijen toom:
Die wint dan veld, en ruckt de wortels met den boom,
En huis en hof om veer, en zet de laege landen
- 1220 In eene baere* zee, met groene en nieuwe stranden.
Dus* ging 't na datmen wel een heele uur lang den Dam
Verdadigt had, zoo dra de burgerij de vlam
Ten daecke van de kerck ten hemel uitgeslaegen,
En 't heerelijck gebouw zaghen branden lichter laegen,
- 1225 En hoorde 't moordgeschrey des volx, dat oud en jong
Van boven, om het vier t'ontgaen, te barsten sprong,
Of in de spietsen viel ter aerde, dit gezichte
Benam hen al den moed. De helsche Grobber* stichte
Met een gewijde toorts den brand in 't heiligh dack.
- 1230 Hoe leed het God, dat hem de moord niet eer en stack! *
Doen was het elck voor zich, een yeder bergh zijn leven.
Mijn broeder riep, ick zou my flux op 't slot begeven,
En zijne gemaelin en kindren gade slaen.*
Hy zelf weeck op 't stadhuis, en bleef de leste* staen.
- 1235 Ick werd op wegh verlet* en koom den burgh bewaren,*
En hoop de goede God zal mijn' heer broeder spaeren.

te houden onbezweecken: niet te laten
bezwijken/*geweldigh in*: met geweld
door

zich kanten: verzetten zich/*wringen*:
persen

baere: volle
Dus: zo

zie de toelichting bij vers 1086

leed [...] stack: kon God dulden dat de
dood hem niet tevoren trof

gade slaen: zorgen voor
de leste: als laatste
verlet: opgehouden/*bewaeren*:
verdedigen

BADELOCH

Een hoopelooze hoop. och Gijsbreght, lieve heer,
Ick reken hem al dood, en zie hem nimmer weer.

REY VAN BURGHZATEN*/BADELOCH REY 42

Burghzaten: burchtbewoners

- Waer werd oprechter trouw
- 1240 Dan tusschen man en vrouw
Ter weereld oit gevonden?
Twee zielen gloende aen een gesmeed,
Of vast geschakelt en verbonden
In lief en leedt
- 1245 De band, die 't harte bind
Der moeder aen het kind,
Gebaert met wee en smarte,
Aen hare borst met melck gevoed,
Zoo lang gedraegen onder 't harte,
- 1250 Verbind het bloed.

Noch stercker bind de band
Van 't paer, door hand aen hand
Verknocht, om niet te scheiden,
Na datze jaeren lang gepaert

1255 Een kuisch en vreedzaam leven leidden,
Gelijck van aerd.

Daer zoo de liefde viel,
Smolt liefde ziel met ziel,
En hart met hart te gader.

1260 Die liefde is stercker dan de dood.
Geen liefde koomt Gods liefde nader,
Noch schijnt zoo groot.
Geen water bluscht dit vuur,
Het edelst, dat natuur

1265 Ter weereld heeft ontsteecken.
Dit is het krachtigste ciment,*
Dat harten bind, als muuren breecken
Tot puin in 't end.

ciment: cement

Door deze liefde treurt
1270 De tortelduif, gescheurt
Van haer beminde tortel.
Zy jammert op de dorre ranck*
Van eenen boom, verdrooght van wortel,
Haer leven langk.

ranck: tak

1275 Zoo treurt nu Aemstels vrouw,
En smelt als sneeuw van rouw
Tot water en tot traenen.
Zy rekt Gijsbreght nu al dood,
Die, om zijn stad en onderdaenen,

1280 Zich geeft te bloot.*
O God, verlicht haer kruis,
Dat zy den held op 't huis
Met blijdschap magh ontfangen,
Die tusschen hoop en vreeze drijft.

*geeft te bloot: zeer (aan gevaren)
blootstelt*

1285 En zucht, en uitziet met verlangen
Waer dat hy blijft.

BADELOCH

My dunckt ick hoor gerucht. daer roept een aen de poort.
God lof, het is mijn heer. ick heb zijn stem gehoord.

Set Vijfde Bedrijf

Gijsbreght vertelt over de hopeloze strijd om het stadhuis, waaruit hij door een wonder heeft weten te ontkomen om Gozewijn en Klaeris alsnog in veiligheid te brengen. Ook dat was tevergeefs, evenals zijn laatste poging om de overkomst van de vijand naar de Oude Zijde te beletten. De hele stad brandt en de enige toevlucht voor de ontredderde burgers is nu nog het slot van de Aemstels. Hierop komt een bode nog verslag doen van de gruwelen die hij in het klooster heeft zien bedrijven: de moord op de nonnen en Gozewijn door Floris' bastaardzoon Witte van Haamstede. Hij dringt aan op een laatste poging de aanstromende vijand tegen te houden, via een uitval uit de burcht. Badeloch ziet hoe er bij de slotbrug wordt gevochten. Arend wordt dodelijk gewond binnen gedragen en sterft.

De heer van Vooren komt nu op last van Egmond de overgave van het slot eisen. Hij wijst Gijsbreght erop dat in dit stadium verder vechten absoluut zinloos is en dus van roekeloosheid getuigt. Gijsbreght weigert echter op Voorens eis in te gaan.

Nu de vijand op het punt staat het slot te bestormen wil Gijsbreght zijn gezin en de niet weerbare vluchtelingen onmiddellijk per schip wegsturen, begeleid door Peter. Omdat Badeloch absoluut weigert om haar man te verlaten ontwikkelt zich een heftig conflict tussen de echtgenoten, waarbij ook de twee kinderen, Adelgund en Veenrick, betrokken zijn. Als Gijsbreght zich in razernij naar buiten wil storten, geeft Badeloch toe: ze wil vertrekken na een laatste gebed van de deken. Hierop verschijnt dan plotseling de aartsengel Rafaël, die Gijsbreght opdraagt om Gods wil te volgen en Amsterdam te verlaten. God heeft de stad niet in zijn hoede genomen, maar deze zal wel in later eeuwen schitterend herrijzen, 'want d'opperste beleid zijn zaecken wonderbaer' (vs. 1831). Voorlopig moet Gijsbreght echter in Pruisen een andere stad stichten, die 'Nieuw Holland' heet.

Gijsbreghts razernij verandert in ootmoed: hij onderwerpt zich aan Gods opdracht en regelt de uittocht voor de vluchtelingen en zijn gezin, onder de hoede van het door Peter gedragen kruisbeeld. Een ieder neemt daarop met eigen woorden afscheid van zijn vaderland.

Gijsbreghts laatste woorden zijn: Vaer wel, mijn Aemsterland: verwacht een andren heer.

GIJSBREGHT VAN AEMSTEL/BADELOCH/BODE GIJSBREGHT

yn lief, hoe hebtghe dus uw oogen
uitgekreten?

- 1290 Nu ghy behouden zijt is al mijn leet vergeten,
Mijn trouwe bruidegom, mijn hoofd, * mijn troost, mijn
schat:
Nu ghy behouden zijt, wat geef ick om de stad,
Om al des weerelds goed! hoe zijtge hier gekomen?

hoofd: beschermer

GIJSBREGHT

- Na dat de vyand nu den Dam had ingenomen,
1295 Nam ick en 't overschot na'et raedhuis toe de wijck,
En hiel hem staen met kracht, als water voor den dijk;
Wen 't landvolck opgeklept* zich zoekt bij nacht te
redden,

*opgeklept: door de noodklok
opgeroepen*

En brengt vast* zoden aen, en steenen, paelen, bedden
 En bulsters,* en al 't geen den zeedijck stutten kan,
 1300 Daer die is doorgeweect; en zweet met alle man.
 Dat speet* den groote Reus, die liet zich vreeslijck hooren,
 En stack met hals en hoofd, gelijk een steile toren
 En spitze,* boven 't volck en alle hoofden uit,
 En scheen een olyfant, die omsnoft* met zijn' snuit.
 1305 Zijn spietze was een mast in zijne grove vingeren.
 Ick zag hem man op man gelijk konijnen slingeren
 Wel driemaal om zijn hoofd, gevat by 't eene been,
 En kneuzen dan den kop op stoepen of op steen.
 Hy kan met zijnen pols* een' burghwal* over springen.
 1310 Hy proeft* op grendelen de deughd* der staele klingen,
 En houwt met eenen slag door yzer en door stael,
 En proeft zijn bekenneel* op poorten van metael.
 Hy scheen een Polyfeem,* het krijghsvolck scheen zijn
 kudde.
 De toren van 't stadhuis beweeghde zich en schudde,
 1315 Zoo dick* hy op een' post,* of op den gevel stiet.
 Hy vreesde Herkles* knods noch Samsons vuisten niet.
 De Kermers volgen hem, en Noorderlandsche knechten.
 Men voert den stormbock* aen: men gaet de ladders
 rechten,*
 En klimt, met d'eene hand ten gevel uitgestreckt,
 1320 In d'ander met den schild, die hals en hooft bedeckt
 Voor eene hagelbuy van steenen hout en pijlen.
 Ons jeughd,* daer tegens aen, die wentelt heele stijlen*
 En eicke balleken, en uitgelesen* hout,
 En wat'er is van ouds tot pracht en prael gebouwt,
 1325 Van boven in den hoop;* en ofze luttel hoopen,*
 Zoo dient het om hun huid ten diersten te verkoopen,
 En Burgemeesteren en Raeden voor te staen,*
 Tot quytting van den eed haer overheid gedaen.
 Men ziet'er zelf het bloed der overheid* verhitten,
 1330 En stijven de gemeent:* behalven die hier zitten
 Blootshoofd, en half gekleed, en zonder weer* te bien,
 Van zwacken ouderdom; en durreven wel zien
 Zoo eerelijck* een dood kloekhartigh onder oogen;
 En vechten met hun hart, nu handen niet en mogen.*
 1335 Een deel der burglary beneen met hellebaerd
 En sabelen en spiets 9 de poort en muur bewaert.*
 Ick steeg den toren op, die boven 't dack kooft rijzen,
 In 't midden van 't stadhuis, van waer men u kon wijzen
 De tenten om de stad, en hoe al 't leger lagh,
 1340 En van wiens trans men flaeuw* den Dom van Vitrecht
 zagh,
 By klaer en helder weer. 'k zagh hier uit hoeze streden,
 En met den storrembock de poort geweld aen deden,
 En ramden reis op reis,* verdadicht door een dack
 Van schilden dicht gevoeght. 11 de deur gaf krack op
 krack.
 1345 Wy stelden flux* in 't werck de dissels* en de bijlen,

vast: voortdurend
bulsters: matrassen

speet: maakte .. kwaad
 *

toren [...] *spitze:* met een spits
bekroonde toren/omsnoft: rondsnuffelt

pols: polsstok/*burghwal:* gracht
proeft: beproeft/*deughd:* kracht

bekenneel: schedel
Polyfeem: de eenogige reus Polyphemus
 in Homerus'Odyssae.

zoo dick: telkens wanneer/*post:* deurpost
 Hercules en Samson waren beroemde
 sterke figuren uit resp. de heidense en
 de bijbelse geschiedenis
stormbock: stormram/*rechten:* tegen de
 muur zetten

Ons jeughd: onze (strijdbare)
 jongemannen/*stijlen:* deurposten/
uitgelesen: zeer fraai
hoop: troep (belegers)/*ofze luttel*
hoopen: hoewel ze weinig hoop hebben
voor te staen: te verdedigen

stijven de gemeent: (men ziet hen)
 meesrijden met de burgers/*weer:*
 weerstand
eerelijck: eervol
en mogen: kunnen
 hellebaerd, spies en sabel (of zwaard)
 waren de wapens van de Amsterdams
 schutterij./*bewaert:* verdedigt

flaeuw: vaag

reis: keer

flux: snel/*dissels:* gebogen ijzeren bijlen

En hieuwen in het rond in stucken alle stijlen,
 En stieten spitze en al 't gevaert van boven af;
 Het welck een' slagh en roock de marreckt over gaf,
 En maeckte een vreeslijck loch* in zoo veel ysre koppen;*

1350 Dat anderen terstond, gevoeght in orden,* stoppen.
 Terwijle stack de kerck de naeste huizen aen.
 Van daer begon de vlam in 't leien dack te slaen
 Van 't Raedhuis, en de roock en smoock verblinde ons
 oogen.
 De poort bezweeck, het volck quam raezende ingevlogen.

1355 k Was al mijn vrienden quijt, en stond verbaest en stom.

BADELOCH

En zaegtghe doen noch niet na vrouw en kinders om?*

GIJSBREGHT

In die verbaestheid scheen een wolcken uit den hoogen
 En goddelijcke glans te blincken voor mijn oogen,
 En uit die heldre wolck quam eene stemme voort.

1360 Ick heb het licht gezien, en zelf de stem gehoord:
 O Gijsbreght, laetghe nu Klaeris uw nicht verlegen?*

Magh* u oom Gozewijn, die grijze, niet bewegen?
 En steltghe huis en vrouw en kindren in gevaer?
 Doen schrickte ick, en steegh af, en packte my van daer,*
 Door een' verholen gang, die uitkoomt in een' kelder.

1365 'k Aenbad* het heiligh licht, dat voor my ging zoo helder.
 Ick raeckte op straet, en quam gevaerlijck* in d'abdy.
 Maer niemant gaf gehoor, noch luisterde na my,
 Die tegens 't noodlot aen noch reuckeloos wou wrijten,*

1370 En boven op het dack my in het uiterst quijten.*
 Want eer ick boven quam, lagh poort en post* om veer:
 Dies glee ick by een touw in 't kloosterschuitjen neer,
 Dat juist noch achter lagh, en 'k voer den Aemstel over.
 Daer klom ick op een' boom, nu dor en zonder lover,*

1375 En luisterde en zagh toe, hoe 't met d'abdy verging.
 My docht dat ick 't misbaer met bey mijn ooren ving,
 En zagh, doen ick een poos verbaest had zitten proncken,*
 Een' dicken roock en smoock, en na den roock de
 voncken.
 Ick hoorde paerdevolck, dat langs de Doelebrugh

1380 Quam trapplen na ons toe. mijn voeten werden vlugh.
 Men had, o groot verzuim, dees brugh niet afgesmeten.*
 Ick vloogh'er heen, en zocht te stillen* die vast* kreeten,
 En gaf hen moed, en wou de ruiters houden staen:
 Zy zouden achter my de brugh in stucken slaen,

1385 Of steecken die in brand: 18 maer niemant durfde 't
 waegen.

*[Gijsbreght heeft zich willen opwerpen als een tweede
 Horatius Cocles, de Romeinse held die Rome redde door
 zolang in z'n eentje een brug over de Tiber te verdedigen
 tot deze achter hem was afgebroken]*

*loch: gat/ysre koppen: door helmen en
 schilden beschermde hoofden/gevoeght
 in orden: in gelederen opgesteld*

zaegtghe ... om: dacht gij

*verlegen: in gevaar
 Magh: kan*

*packte [...] daer: ik maakte dat ik weg
 kwam*

*Aenbad: volgde in trance
 gevaerlijck: met levensgevaar*

*reuckeloos door wrijten: zich in
 vermete overmoed wilde verzetten/
 my ... quijten: mijn taak volvoeren/en
 post: met deurpost en al*

lover: bladeren

proncken: strak voor mij uit kijken

*afgesmeten: afgebroken
 te stillen: (diegenen) te kalmeren/vast:
 aan één stuk door*

Oock zagh ick d'oude zy nu branden lichter laegen;*
 Een voorbo* van het geen was naderhand gebeurt,
 En dat de Middeldam alree most zijn gescheurt.*
 Dies gaf ick 't op, en voort de gansche stad ten besten,*
 1390 En waerschuwde yeder een, en gafme langs de vesten*
 Na'et slot toe, met een' sleep* van menschen arm en rijck,
 Een' troosteloozen hoop, die herwaert neemt de wijck.

BODE

Most ick den Bisschop noch zien sterven en d'abdisse?

1395 Och vader Gozewijn! och reine maeghd Klaerisse!

GIJSBREGHT

Hoe is het mogelijk dat ghy 't hebt konnen zien?

BODE

't Is mooghlijck, guntghe my dat ick u daer op dien.*
 Doen Heemskerck Borsselen gevelt had voor uw oogen,
 Lagh 't lijck ter zijden 't koor, in eenen hoeck getogen,*
 Na dat ick in den drang* des vyands my verstack,
 1400 Mits ghy te rugge weeckt, en vielt dat pas te zwack.*
 Zoo dra men, om den brand, de groote kerck most
 ruimen,
 Ontwapende ick den doode, en zette helm en pluimen
 Van Borsselen op 't hoofd, en toogh zijn tusting aen,*
 1405 En bond het zwaerd op zy; om in dien schijn* te gaen
 Ons vyanden bespien, en letten hoe men 't maeckte.*
 Ick volghde Haemstee na, doen hy in 't klooster raecte,

*[het nu volgende relaas is het commentaar op hetgeen het
 publiek al gezien heeft in het tableau vivant na vs. 1072].*

En vloogh de kerckdeur in, daer Gozewijn noch zat,
 In 't midden van den rey, die even vierigh bad,*
 En door een vast geloof op God zoo moedigh steunde,
 1410 Dat niemant zich het woên der vyanden en kreunde.*
 Hy scheen een zon gelijk, en zy de klaere maen;
 Al d'andren starretjes, die bly ten reye* gaen,
 En juichen om dees twee, daer zy haer' glans uit scheppen.
 Men zaghe naulix yet dan kuische lippen reppen.*
 1415 Maer Haemstee vaert hem toe* met opgestroopten arm,
 Beklad en rood, en van Kristijnes bloed noch warm,
 En vat hem by den baerd met d'eene, met den degen
 Gereed in d'ander hand, bebloed en bloot. mit* stegen
 De nonnen op, en geen, hoe lieflijck van gemoed
 1420 Die geen leeuwin geleeck, wanneerze brult en woed,
 Vermits de jaeger 't nest wil plondren en berooven.
 Zoo quam oprechte trouw en eedle gramschap boven.*
 Zy worstelen een wijl. Klaeris zet voet by voet,*
 Omarremt Gozewijn, omringt van haeren stoet.
 1425 Wie zou 't godvruchtigh hoofd een hair bezeeren* konnen,

branden [...] laegen: in lichterlaaie staan
voorbo: teken
gescheurt: (de bezetting van) ...
Doorbroken/ten besten: (gaf ik) prijs/
vesten: stadswallen
sleep: stoet

daer op dien: daarover verslag uitbreng

getogen: gesleept
den drang: het gewoel
vielt [...] zwack: op dat ogenblik te zwak
 was

toogh [...] aen: trok zijn wapenuitrusting
aan/schijn: vermomming
letten [...] maeckte: zien wat men
 uitvoerde

even [...] bad: allen even vurig baden

het woên [...] kreunde: bekommerde om
 het razen
reye: reidans

reppen: bewegen
vaert hem toe: stormt op hem af

mit: meteen

quam ... boven: uitte zich
zet [...] voet: zet zich schrap

bezeeren: krenken

Omheint met eenen muur van godverloofde nonnen,
 Gestrengelt arm in arm? o Christelijcken knoop!
 Ick zie de deughden zelfs, Geloof, en Liefde, en Hoop,
 Met haere zusteren, die tegens Ondeughd strijden,

1430 En na den zege staen door kruis en medelijden.*

*[het publiek zal ook gezien hebben hoe een kring van
 nonnen, arm in arm, voor het altaar Gozewijn en Klaeris
 (op een verhoging) ter bescherming omringd hebben.]*

De vyand stond versuft, en deisde om deze zaeck:.*
 Maer 't aenzien van Klaeris beweeghde 't hart tot wraeck,
 En bragt hem in den zin den moord van zijnen vader,
 En dat zy d'afkomst* was van Velzen den verraeder.
 Hy blaecte,* en kreeg een koorts, en door de koortze

1435 dorst

Na haer en Aemstels bloed, en stiet eerst door de borst
 Met zijn bemorste poock* dan d'eene non dan d'ander.
 Zy vielen over hoop, en lagen by malkander
 In 't rond, gelijk een krans van roozen wit en rood.*

1440 Doen stond Klaerisse daer by Gozewijn, ontbloot
 Van menschelijke hulp. ghy zoudze bey zien proncken,*
 Als bloemen op haer' steel, in eenen beemd, verdroncken*
 Van eenen rooden plas. d'een zuchte noch, en d'een
 Vertrock het hoofd, die d'arm, en deze noch haer been.

1445 Een ander had den geest zoo daetelijk gegeven.
 De Bisschop, schoon hy stond op d'oever van zijn leven,
 En toomde zich niet in van gramschap en van rouw:
 Uw vader ley de hand wel eerloos aen een vrouw,
 Maer zoop nooit vrouwenbloed, of is daer om gelastert.

1450 Dus blijkt het, datghe zijt een overwonnen basterd,*
 Na lichaem en na geest, nu ghy uw' aerd betoont
 Aen nonnen, die altijd in 't woeden zijn verschoont.*
 En d'ander antwoord hem: ghy zult die eedle Reien
 Als basterdbisschop* dan gaen volgen en geleien.
 Hardneckige, legh nu den valschen mijter neer.

1455 Zoo sprack de basterdzoon, en ruckte hem om veer
 Met stoel met al in 't bloed; de mijter viel'er mede.
 Klaerisse viel'er by, doen zy haer beste dede,*
 En hiel hem even sterck om zijnen hals gevat,

1460 En scheen gevormt* albast, met purper overspat.
 Hy duwde 't bloedigh zwaerd in 's grijzen loome* zyde,
 Tot aen 't verguld gevest. zoo zaghen eer,* ten tijde
 Van 't blinde heidendom, voor 't aengesteken vier,
 Met 's priesters mes gekeelt een' witten offerstier.
 Wiens gladde hoornen goud, wiens lenden kranssen
 decken.*

1465 **GIJSBREGHT**

Hoe droegh Klaerisse zich?

En [...] medelijden: En de overwinning
 trachten te behalen door zelf te lijden en
 met anderen mee te lijden

stond [...] zaeck: bleef verbijsterd staan
 en deinsde terug

afkomst: afstammeling, i.c. dochter
blaecte: gloeide (van toorn)

bemorste poock: (met bloed) besmeurde
 degen

rode en witte rozen waren een symbool
 van maagdelijke martelaressen.

proncken: prikken
verdroncken: overstroomd

om gelastert: van beschuldigd
basterd: kind uit een buitenechtelijke
 verhouding

woeden ... verschoont: krijgsgeweld ...
 Ontzien

basterdbisschop: zie de aantekening bij
 vs. 121-123.

nl. om Gozewijn te beschermen.

gevormt: gebeeldhouwd
loome: slappe
eer: eertijds

een verwijzing naar offerplechtigheden
 in het Germaanse verleden

BODE

Zy holp den degen trecken
Uit 's ooms gewonde zy, en zette hem terstond
Den mijter op het hoofd, en kust den bleecken mond.
Hy opent pijnlijck zijn half-geloken oogen,
En zietze noch eens aen, en schijnt met haer bewogen,
1470 Die hem zijn oogen luickt.* hy geeft den lesten zucht.
Zy vangt den veegen geest,* en die benaeuwde lucht,
En zwijmt een poos van druck.* maer Haemstee, eerze
weder

Bekoomt, die worrept haer op 't doode lichaem neder,
En boet* 'er schendigh mee zijn' godvergeten lust.

1475 z'Ontwaecht in 't ende, en word van 't schellemstuck
bewust,
En roept: mijn bruidegom, zie neder hoe ick lije,
En hoemen my schoffeert.* o zuivre maeghd Marije!
O Klaere, aenschouwtghe dit? vrouw Machtelt, zie uw
kind.

De booswicht slaer heur klaght en woorden in den wind,
1480 Gelijck een vogel grijp* 't gepiep der simple duiven,
Wen hy 'er uit de vlucht een vast krijght in zijn kluiven.*
Ga henen, zeit hy, klaegh uw moeder uwe smart.
Hy trappeltze op den buick, en op 't benaeuwde hart,
Dat haer het bloed ten neus en monde uit quam gevlogen,
1485 En zy den doodsnick gaf, en sloot die hemelsche oogen.
En uitging* ofze sliep, in 's Bisschops open arm.

BADELOCH

Hoort God dan langer niet na'et jammerlijck gekarm
Van zijn verkore schaer?* of lust het hem de boosheid
Te stijven in haer quaed, door zijne straffeloosheid? *

GIJSBREGHT

1490 Was doen zijn moed* gekoelt van alle schendery,
En d'oude wrock gepaeit?*

BODE

't En bleef' er noch niet by.
Niet verre van 't autae, vereert met rijcke gaven,
Stond een albaste tombe: in deze lagh begraven
Het kostelijck gebeente en d'overheilige* asch
1495 Van een, die om 't geloof aen God gemartelt was;
Daer most de snoode schelm zich zelve noch aen
wreeken.
't Is wonder, als God zwijght, dat dooden niet en
spreeken.

Hy schon en sloegh* 'er aen zijn klauwen vuil van bloed,
En brackze toornigh op* met grooten overmoed.

1500 Terstond quam hem een geur en yet wat lieflijcks* tegen:
Maer die verwaten* mensch, wat zou zijn hart bewegen?
Hy vaert al voort, en stroit de beenen hier en daer,
En smijt de tombe in twee, en breeckt 't gewijde autae,

luickt: sluit
veegen geest: de laatste adem
druck: smart

boet: viert ... bot

schoffeert: schendt

vogel grijp: griffoen, i.c. roofvogel
kluiven: klauwen

uitging: stierf

verkore schaer: uitverkorenen

moed: moedwil
gepaeit: bevredigd

overheilige: zeer heilige

schon en sloegh: sloeg schendend
op: open
een [...] lieflijcks: een lieflijke geur [in de
katholieke traditie werden overblijfselen
van heiligen voorgesteld als zoet geurend]/
verwaten: misdadige

En doet terstond den brand in 't dack van 't klooster
steeken.

1505 Het vier nam d'overhand, waer voor de plondraers
weecken.

Ick quam ontrent de Beurs, te water uitgebouwt,*
Nu half gebrand, en zagh al 't zilverwerck en goud,
Geplondert heilighdom, tapijten en schildrijen,
Schaerlaken en fluweel, langs heen de gaerlijen

1510 Geworpen over hoop, daer Grobber hiel de wacht.

*[Claas de Grobber heeft zich na het in brand steken van
de Nieuwe Kerk (zie vs. 1228-1229) kennelijk vooral
beziggehouden met het veilig stellen van zijn buit.]*

De vlamme speelde in 't goud, en schitterde by nacht.
Men zagh'er by een schaer van weduwen en weezen,
Bekreten en bedrukt,* en die noch arger vreezen.
Zoo raecte ick onbekent door 't krijghsvolck heen by 't

1515 slot,

Tot berging van mijn lijf. 'k vertrouw my u en God.
De wind steekt op, men hoort hem in de vlammen
bruizen.*
Een zee van gloed verdrinckt al d'overige huizen.
De burgh lijd last.* 't waer best dat ghy een' uitval deed,
En dan de brugh afbraekt.

1520 GIJSBREGHT

Mijn broeder staet gereed.

*BADELOCH/AREND VAN AEMSTEL/
GIJSBREGHT VAN AEMSTEL/BROER PETER/
VLUGHTELINGEN
BADELOCH*

Wat zienwe te gemoet? de burghzaet* koomt gevloten.
Mijn man loopt weer te rug, en zoekt vast* by den
dooden

Zijn' broeder, dien hy mist, en al te* trouw bemint,
En niet verlaeten zal, 't en zy dat hy hem vind,

1525 En levendigh of dood magh torssen op den rugge,
In 't uiterste gevaer. daer sloopenze de brugge.
Helaes! wat gaet my aen?* waer vinde ick mijnen heer?

AREND

Och broeder, laetme los.
GIJSBREGHT
Hoe is 't?

AREND

'k En kan niet meer.

te water uitbouwt: over het water heen
gebouwd

burghzaet: burchtbewoners

vast: voortdurend
al te: zeer

gaet my aen: overkomt mij

BADELOCH

Hoe is het, Arend broer?

doe: geef

BROER PETER

Nu doe* ons eenigh teecken.

AREND

Ick ben den adem quijt. ick kan niet langer spreekken.
Mijn hart bezwijckt door 't bloen. ick heb mijn' plicht
voldaen,

ten ende voor gestaen: tot het eind toe
verdedigd
verlof: afscheid

1530 Mijn vaderlijke stad ten ende voor gestaen,*

Na dat ick had zoo lang in ballingschap gezworven.
Heer broeder, 'k neem verlof,* en als ick ben gestorven
Zoo voer, indienghe moet verlaeten deze plaets,
Mijn lijck met u, op dat de wraecklust des soldaets

gewijde stede: graf in gewijde grond

1535 Het niet onteer, en gun het een gewijde stede.*

Gedenck mijn ziel voor God, o priester, in uw bede.
Ick schey, ick zwijm, ick sterf. mijn tijd is hier geweest.
Och vrienden, bid voor my. o God, ontfang mijn' geest.

BROER PETER

Hy is al dood, en heeft gena by God verworven.

GIJSBREGHT

1540 Hy is met vollen roem in 't harrenas gestorven,
En volgt zijn' broeder Ot in 't hemelsch vaderland.
En triomfeert by God.

BADELOCH

Ghy mist uw rechte hand.

ten [...] beledigen: zich bezighouden met
uitvallen doen

VLUGHTELINGEN

Nu zal hy zich voortaan ten uitval niet beledigen,*

1545 Noch 't Vrelandsch slot noch dit met zulck een' moed
verdedigen,

*[Arend van Aemstel had het slot Vreeland verdedigd
tegen Floris V en dit pas opgegeven toen Gijsbreght door
de Zeeuwen (die de graaf te hulp kwamen) gevangen
genomen was. Zie de Korte Voorgeschiedenis, vooraan in
dit bulkboek]*

Noch 't Amsterdamsche Recht beschutten met zijn
zwaerd,
En draeven voor het heir op eenigh brieschend paerd,
Om prijs en eer in 't stof door zweet en bloed te winnen.

GIJSBREGHT

1550 Men treckt het lichaem uit,* men draegh den doode
binnen.

treck ... uit: ontdoe van zijn
wapenrusting

DE HEER VAN VOOREN MET DEN TROMPETTER/
GIJSBREGHT VAN AEMSTEL
VOOREN

Myn Heer, uw ongeluck is ons van harte leet.
Wy staen voor deze graft tot storremen gereed.
't Waer tijd en meer dan tijd, dat ghy u kort beraede.
En gaeft het huis voort op,* met hope van genade,
En schutte* d'ongena. ick eisch 't in 's graeven naem.

1555 En dat door Egmonds last.

GIJSBREGHT

Ghy eischt dat ick 't my schaem.
k En schey 'er zoo niet af, als* met mijn eigen leven.
En eer ick sterref zal noch menigh * met my sneven.

VOOREN

Is 't eere dat een held zich zelf verreuckeloos?*

GIJSBREGHT

1560 Men houd de plaets op* hoop.

VOOREN

Hier is geen hoop altoos.*
Met houden is hier niet met allen uit te rechten.*

GIJSBREGHT

Dat maghmen dan bezien. wy zullen'er om vechten.

VOOREN

't Was vechtens tijd, aleer de vyand uwe stad,
De poorten en de vest noch heel vermeestert had:
Doen alle klokken brand en moord en onraed klepten,
En burger en soldaet om 't zeerst hun handen repten:
1565 Nu die verweldight* zijn, het Raedhuis afgebrand,
En wat in 't harnas blonck, gesneuvelt en vermant,*
Is 't al vergeefs het slot en overschot* verdaedight.
Bera u kort, ghy word noch mooghlijck begenadight.

GIJSBREGHT

1570 't Is mijn gewoonte niet te bidden om gena.

VOOREN

't Is wijsheid datmen zich zomwijl te buiten ga*
En zijn gewoonte staeck, en stel 't gevaer voor oogen.*

Zy kiezen 't best van twee, die beter niet en mogen.*

GIJSBREGHT

1575 k Verwacht een uitkomst* dan, en geef het op aen God.

VOOREN

Wat uitkomst wachtghe toch? ghy zult terstond dit slot

voort op: dadelijk over
schutte: (dat gij) zou voorkomen

als: dan
menigh: menig man

verreuckeloos: zijn leven roekeloos in de
waagschaal stelt

houd ... op: verdedigt ... steunend op

geen hoop altoos: absoluut geen hoop
niet [...] rechten: geheel niets te bereiken

verweldight: overweldigd
vermant: overmand
overschot: de overgebleven bevolking

zich [...] ga: soms van zijn gewoonte
afwijkt/*stel ... oogen*: het gevaar onder
ogen ziet
mogen: kunnen

uitkomst: oplossing, uitweg

Van alle kanten zien beladden en bespringen.*

bespringen: bestormen

GIJSBREGHT

Men zalme van het Y zoo lichtelijck niet dwingen.
Ick heb noch hier en daer veel vrienden op mijn hand.
1580 Mijn toeverlaet, naest God, dat is de waterkant.

VOOREN

Geloofme, 'k zoeck u niet met woorden te versaegen,*
Ghy zult het van dien kant zoo heerlijk op zien dagen,*
Met schuiten zonder tal, eer u de zon beschijn.
Wat riemen voert of zeil heeft d'amirael Persijn,*
1585 Beslaegen in zijn' dienst* by Vries en Waterlander.
Al 't omgelegen volck ruckt haestigh by malkanderen,*
En treckt vast op den brand van kerck en toorens aen.*
Hoe is het mogelijk die maght te wederstaen,
Met zoo een hand vol volx, dat door de nederlaegen
Der versch* vernielde stad vol schrix is en verslaegen?
1590 Ghy vielt, 't is waer, van 't slot op uwen vyand uit:
Wat help 't? men dreef u in. ghy waert zoo kort* gestuit,
En keerde op uwen burgh met roo bebloede koppen,
Van vreeze datmen u den toegang toe moght stoppen.*

te versaegen: bang te maken
Ghy [...] dagen: gij zult van die kant een
machtige vloot zien opdagen
Persijn is de aanvoerder van de
Amsterdamse vloot/*beslaegen [...]*
dienst: in beslag genomen/*rukt ... by*
malkanderen: verzamelt zich/*treckt ...*
aen: rukt op naar

versch: pas

zoo kort: op die manier spoedig

toe moght stoppen: zou versperren

GIJSBREGHT

'k Ontfing geen leedt,*
1595 alleen mijn boezem zagh bemorst
Van bloed, vermits een kay, geslingert langs mijn borst,
Het vel had afgeschuurt, en effen 't vleesch gewreven.*
Geen angst en dreef ons meer dan wy ons zelve dreven.

leedt: kwetsuur

effen ... gewreven: even geraakt

VOOREN

Daer niet gewonnen word is 't ydel* datmen strijd.

ydel: zinloos

GIJSBREGHT

1600 Een krijghsman wint genoegh, al wint hy niet dan tijd.

VOOREN

't Was raedzaemst by verdragh,* en niet uit nood gegeven.*

by verdragh: door een (vredes)verdrag/
gegeven: zich overgegeven (te hebben)

GIJSBREGHT

Mijn moeder leerde my, dat ick geen' raed zou leven*

geen' [...] leven: niet in overleg zou
treden

*[Bartraert, Gijsbrechts moeder, verdedigde in 1297, na
de gevangenneming van haar man, het slot meer dan een
jaar lang tegen de troepen van Graaf Jan I.]*

Met vyanden, waer van men 't argste moet vermoen.
Mijn heer, ick heb uw' raed voor dees tijd niet van doen.*

van doen: nodig

VOOREN

Mijn meesters harte treckt na* alle braeve* helden,

treckt na: is toegenegen/*braeve*: dappere

1605 Die voor hun eere en erf zich vroom* ter weere stelden.
d'Onmaetigheid van wraeck, gepleeght na Velzens dood,
En heeft hy noit bestemt,* noch yemants schuld vergroot.
Ick ken hem, als my zelf: hy mint u in 't byzonder.

vroom: moedig

bestemt: goedgekeurd

GIJSBREGHT

Hy mint my, als het blijkt, en keert het bovenste onder.

1610 Hy mint my averechts,* zijn liefde staet ons dier.*
Wie heeft de stad vernielt, verwoest met zwaerd en vier,
En al den nacht gewoed, als wild en uitgelaeten?*

averechts: op een verkeerde manier/
staet ons dier: komt ons duur te staan
als [...] uitgelaeten: als een dolle
wildeman

1615 Wat grafstee, wat autae, wat kerck heeft 's roovers hand
Verschoont? wat heiligdom, kappellen, kloosters, nonnen
Zijn van die klauwen niet geschandvleekt en geschonnen?*

verschoont: ontzien
geschonnen: geschonden
Op dat [...] rep: om er nog maar niet van
te spreken/*godgewijden staet*: aan God
toegewijd (bedoeld wordt Klaeris
gerecht: gerechtigheid

1620 Daer al de volgende eeuw met laster van zal spreeken,
En dat God streng gerecht* te zijner tijd wil wreeken.

VOOREN

Dit, leider!* was een nacht vol ramps vol ongevals:*

leider: helaas

Maer datmen d'oversten wil schuiven op den hals

Al wat'er is misdaen by krijgslien zonder orden,

1625 En die door geen gezagh in toom gehouden worden,
By die gelegenheid; dat lijdt de reden niet,*

dat [...] niet: dat is niet redelijk

Noch leert d'ervaerenheid, en is wel meer geschied;

Byzonder daer het hart van wraecklust was bezeten.

Wie keert een' dollen leeuw, na't breecken van zijn keten?

1630 Hy volgt zijn' wreedten aerd, en vlieght met eenen loop,*
En grabbelt* blindeling den reedsten* uit den hoop.
Wanneer 't verbolgen zwaerd eens raeckt uit 's krijghsmans
scheede,

vlieght [...] loop: stormt niet te stuiten
vooruit/*grabbelt*: grijpt/*reedsten*: de
eerste de beste

Het keert'er langsaem in, en acht gebod noch bede,

Ziet vorst noch veldheer aen. het zwaerd, getergh van*
wraeck

getergh van: geprikkeld door

1635 En gramschap, vind in 't bloed des vyands zoeten smaeck.
De duisternis des nachts maect alle ding oock gruwelijck:
Dan schijnt het, watmen* daeghs zich schaemen zou, min
schuwelijck,

watmen: waarvoor men
*

In dees bloed dronckenschap,* en blinde en dartle* lust,
Die tot een vonxken toe al 't licht van reden bluscht,

bloed dronckenschap: bloeddorst/*dartle*:
losbandige

1640 Van tamme* menschen maect onredelijcke dieren.
Men moet, men wil of niet, dan 't heir den teugel vieren.
Mijn meester, doen hy eerst voor uwe vesten quam,
Wou wel bemaghtigen den muur van Amsterdam,
Maer dien tot in den grond zoo schendigh* te verdelgen

tamme: zachtaardige

1645 Was noit zijn wit,* en 't valt hem bitter te verzwelgen:.*
Hoewel het krijghsrecht hem verschoont,* hy verreght* niet
Het uiterst van zijn Recht, en straft noch met verdriet:
Is tot verzachting en verschooning* meer genegen,
Dan al te stijf te staen op 't punt van zijnen degen.*

schendigh: schandelijk
wit: bedoeling/*verzwelgen*: verwerken
verschoont: vrijpleit van schuld/*verreght*:
eist/*verschooning*: het geven van pardon
Dan [...] degen: dan koste wat het kost
zijn oorlogsrecht te handhaven

1650 Verschoon* uw leven doch, en gun dees eere aen my.

verschoon: spaar

GIJSBREGHT

Ick ben met eenen dood voor al mijn leven vry.
Vertreck, en wacht u my meer tijdingen te brengen.
'k Getroost my al wat God u toelaet te gehengen.*

'k Getroost [...] gehengen: ik berust in
alles wat God u over mij laat beschikken

Het einde van het stuk

*de laatste scene van het Vijfde Bedrijf volgt hier in de bewerking van
Het Toneel speelt, bekort en bewerkt door Laurens Spoor en Ronald Klamer.
(deze bewerking is uitsluitend bedoeld om gespeeld te worden).*

GYSBREGHT VAN AEMSTEL/BADELOCH.

BROEDER PETER/BODE/RAFAEL

GYSBREGHT

1665 **m**ijn liefste, geef u scheep, al doet het scheiden pijn,
't Is noodigh, Peter zelf die zal uw leidsman zijn,
En het gevlughte volck en u en uwe kinderen
Vervoeren na een plaets, waer niemant u kan hinderen.
Getroost u daer een wjl te wachten, tot dat God
Ons weer te zaemen brengt, en gunt een beter lot.

BADELOCH

Helaes, waer zendghe my, mijn lief?

BROEDER PETER

'k Zal u geleiden.

GYSBREGHT

'k Neem afscheid met een' kus.

BADELOCH

Ik zal van 't huis niet scheiden
Noch scheep gaen zonder u, mijn heer, mijn waerde man.

GYSBREGHT

1680 Ick volgh u eer ghy 't weet.

BADELOCH

Daer weetghe luttel van.

GYSBREGHT

De stroom is wijd genoegh, al sluit men deze haven,
Een schuit ontglipt hier licht.

BADELOCH

Men zal u hier begraeven,
Bedolven onder 't puin. Ick zie dit huis in brand.

BROEDER PETER

d'Onsterfelijcke God heeft alles in zijn hand.

BADELOCH

1685 Och of de goede God zich mijner wou erbarmen.

BROEDER PETER

Mevrouw, vertrouw op hem, hy kan ons wel bescharmen,

En voert zijn schepselen door water, vuur en vlam.

BADELOCH

Gelijk de brand getuigt van 't gloeiende Amsterdam!

GYSBREGHT

Mijn lieve gemaelin, ghy stelt u 't zwaerste voor.

BROEDER PETER

Uw droefheid houd geen maet, 't beneveld brein geen spoor.

GYSBREGHT

Zult ghy dan oorzaak zijn dat beide uw kinders sneven?

BADELOCH

Ick zou om eenen man wel bey mijn kinders geven.

GYSBREGHT

Beweeght uw kroost u niet, het jongskén klein en teer?

BADELOCH

Niet luttel, maer mijn man beweeghtme toch nog meer.

GYSBREGHT

Als moeder hoort ge niet naar hen en naar hun smart?

BADELOCH

Met smarte baerde ick kindren, droegh ze onder 't hart.

Mijn man is 't harte zelf. 'k Heb zonder hem geen leven.

1710 'k Zal u, om lief noch leedt, bezwijcken noch begeven.

'k Beloofde u hou en trouw te blijven tot de dood.

GYSBREGHT

't Is oock getrouwigheid, wanneer men scheid uit nood.

BROEDER PETER

Men scheid om beters wil, om weder te verzaemen.

BADELOCH

Indien ick van hem schey, wy komen nimmer t'zaemen.

BROEDER PETER

1715 Ghy scheid menighmael, en zaeght hem weer gezond.

BADELOCH

Maar 'k scheid nooit, waer 't zoo bedroeft geschapen stond.

BROEDER PETER

1720 't Was best de kinders dan in zekerheid gebrogt.

BADELOCH

't Was beter, hield mij niet de band des echts verknocht.

BROEDER PETER

Een vrouw is maar tot last: zy weet niets uit te rechten.

BADELOCH

Bezorg mij slechts een zwaerd, ick ben bereid te vechten,
Te sterven aen de zy van mijnen dapp're man.

GYSBREGHT

Ghy hebt een vrouwen hart.

BADELOCH

Neem eens de proef daer van.

- 1725** Heldinnen bleven vroeger moedig op haar posten.
Er waren er die roemvol stad en volck verlost.

BODE

Ick waerschuw u, mijn heer, eerwe overrompelt worden.

- 1730** De triomfeerder stelt zijn vaandels in slagorden.

GYSBREGHT

- 1735** Al lang genoeg gedraald: voort, voort, de nood die prest.
Gehoorzaam uwen heer, en kus hem nu voor 't lest.

BADELOCH

Zeer gaerne, braeve held, vergunme slechts een bede,
En ruck, het is mijn wil, dit lemmet uit de scheede,
En stoot het door dees borst, en doop het in dit bloed.

- 1740** 't Is beter dat ghy 't zelf dan dat de vijand 't doet,
Als ick u heb den geest zien geven door uw wonden,
Mijn zoontje zonder hoofd, mijn dochterken geschonden,
En hoor heel 't huis vervult van brand, van moordgeschreeuw.
Nu sterf ick nog uw vrouw, geen kinderlooze weeuw.
1745 Nu kan mijn kind of ghy nog bey dees oogen luicken,
Omdat ick 's levens licht niet langer kan gebruikken.

GYSBREGHT

O gruwel, Badeloch, ben ick van zulck een' aerd,
Dat ick een vrouw, en nog mijn eige, met mijn zwaerd,
Zoo eervol en zo vastberaden alle dagen

- 1750** Voor haer, mijn kinderen, de goe gemeent gedragen,
Vermoorden zou, gelijk een gruwelijck tyrant?
Dan ben ick langer niet uw bedgenoot, uw man.
1755 Hoe laetghe zulck een woord uw' kuischen mond ontgaen?
Of wiltghe soms dat ick u allen zal verraen,
En my aen uwe dood en schennis schuldigh maecken?
Wij moeten weerstand biën. De vyanden genaecken,
Dat godloos basterdzaed, niet vatbaar voor misbaer,

- 1760 Dat onze nicht Klaeris van Velzen, voor 't altaar
En 't kruisbeeld, in 't gezicht haers bruidegoms, verkrachte,
En trapte op den buick, en om haar doodsnick lachte,
Zal daedlijck dezen burght verovren als verwoed.
Ick zal mijn vrouw, mijn kroost, zien in malkanders bloed
1765 Versticken! Waer mijn dienaers? Lijfwacht? Waer mijn knaepen?
1770 Brengt hier mijn helm en schild! Op mannen, wapen, wapen!
Dit is de jongste dagh. 'k Gevoel een nieuwe kracht.

BADELOCH

- Waer wiltghe heen? U zelf verdrincken in de gracht?
De brugge brandt al af. Of hebtghe voor te sterven,
Neem ons tezaemen mee: mij en uw wettige erven,
Opdat wij sterven op hetzelfde ogenblik.
1780 Mijn haren staen te bergh; mijn harte klopt van schrick.
Och Gysbreght, 't is mijn schuld. Wees nu niet zoo verbolgen.
Bedaer wat. Ick ga scheep. 'k Zal broeder Peter volgen,
Te water en te land: hy voerme waer 't hem lust,
Of naar den woeste Ier, of naar de Noordsche kust.
1785 Nu vrees ick geen gevaer, noch geen uitheemsche stranden.
'k Neem afscheid en ick ga: ick kus voor 't laatst uw handen.
'k Gehoorsaem u, gelijk een Christe vrouwe past.
Ick schrey en klaegh vergeefs. Geen mens verlicht mijn last.

GYSBREGHT

- 1795 Men recht met jammeren noch jancken hier iets uit:
De traenen doen 't hem niet. De wreedheid wordt gestuit
Met dapperheid en moed. Wat laet ghy u vervoeren!
Al 't kermen is onnut: men moet de handen roeren.
Scheep, scheep. Nu zijt getroost, mijn lief, de tijd is kort.

BADELOCH

- 1800 Voor 't scheiden, laetme toe dat ick mijn bede stort.
Och Peter, bid voor my, dat God dees arme schaere
Door zijnen engel stuuere, en mijnen heer bewaere.

RAFAEL

- O Gysbreght, troost u. Zet uw schouders onder 't kruis
U opgelegd door God. Het is vergeefs dit huis
1825 Verdedight; hadden wy 't in ons behoed genomen,
Het was met Amsterdam zoo verre nooit gekomen:
Dus wederstreef niet meer uw trouwe gemaelin.
Verlaet uw wettigh erf, en schik u thans hierin.
Al ligt de stad verwoest, wil toch daervan niet yzen:
1830 Zy zal met grooter glans uit asch en stof verrijzen:
Want d'opperste beleid zijn zaecken wonderbaer.
De Hollandsche gemeent zal, eer drie honderd jaer
Verloopen, zich met maght van bondgenooten stercken,
En schoppen 't Roomsche altaer met kracht uit alle kerken,
1835 Verklaeren 't graeflijck hoofd vervallen van zijn Recht,

En heerschen staetsgewys; het welck een bits gevecht,
En endeloozen krijg en stormen zal verwecken,
Dat zich gansch 't Christenrijk te bloedigh aen wil trecken.
In 't midden van veel twist, en 't woeden nimmer moe,

1840 Verheft uw stad haer kroon tot aen den hemel toe.

1845 Uw nageslacht zal haar en 't slot bekwaam regeren,
En Aemstels oude naem zal geen roem ontbeeren,
Als uw vermaarde stad haer' Schouwburgh open stelt,
En op het hoog tooneel uw daeden toont van held
Aan burgerij en Burgemeesters, die bezwoeren

1850 Uw' schild met de drie kruisen als symbool te voeren.
Dus geef u haestigh scheep: 't is tijd, want zonder God
En onze hulp, 't was afgelopen met dit slot.

Ick zal u met een' mist en dicken nevel decken,
En voorgaen met mijn' glans, en 't schip tot leidstar strekken,

1855 In 't midden van den stroom. Schep moed, en wanhoop niet,
Maer volgh gehoorzaam na het geen u God gebied.
Zijn wil is, dat ghy treckt naar 't vette land van Pruissen,
Waer uit het Poolsch gebergt de Wijsselstroom kooft ruissen,
Die d'oever, rijck aan vruchten, liefelijk bespoelt.

1860 Verblijft u daer, en wacht tot dat de wraeck bekoelt.
Ghy zult in dit gewest een stad, Nieuw Holland, bouwen,
En u vergeet uw leet in weeldige landouwen.

GYSBREGHT

Nu buigh ick my voor God, mijn lief, mijn uitverkoren;
Nu weiger ick geensins naar uwen raed te hooren,

1875 En legh hier 't harnas af. Hier baet geen tegenstand:
Nu God dit huis verlaet.

BROEDER PETER

Het scheiden van zijn land,
Helaas, hoe bitter valt 't, waer alles loopt verloren!
De liefde tot zijn land is ieder aengeboren.

BADELOCH

1895 Verdelgde stad, wy gaen, en komen nimmer weer.

GYSBREGHT

Vaer wel, mijn Aemsterland: verwacht een' andren heer.

Joost van den Vondel:

Het stockske van Johan van Oldenbarnevelt

Politieke en godsdienstige onderwerpen komen regelmatig in zijn werk voor. Ook schreef hij veel over Amsterdam, bijvoorbeeld een lofdicht bij de inwijding van een nieuw Stadhuis, het tegenwoordige Paleis op de Dam (1655). Met dat soort gelegenheidsgedichten kon je behoorlijk bijverdienen. Dat lukte Vondel echter maar matig, omdat zijn scherpe pen gewantrouwd werd. Hij koos vaak duidelijk partij. Nadat raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt in 1619 als 'landverrader' onthoofd was, beschuldigde Vondel in het toneelstuk *Palamedes of Vermoorde onnooselheit* (onschuld) juist Oldenbarnevelts tegenstander, prins Maurits van Oranje Nassau, van landverraad. Omdat dat zeker voor opschudding zou zorgen, nam de schrijver voorzorgsmaatregelen. Hij verpakte de boodschap in een allegorisch verhaal [noot: een verhaal met een tweede betekenislaag; de personages en metaforen staan voor personen en gebeurtenissen uit de werkelijkheid] over de Trojaanse oorlog, publiceerde het stuk pas na Maurits' dood in 1625 én anoniem. Toch werd al gauw bekend wie de auteur was. Vondel moest een boete van 300 gulden betalen en het boek werd verboden. Nu wilde natuurlijk iedereen het lezen; er verschenen illegale herdrukken. De schrijver bleef intussen bij zijn mening: jaren later maakte hij nog de felle hekeldichten *Geuse Vesper* en *Het stockske*

Het stockske van Johan van Oldenbarnevelt,
Vader des Vaderlants

Mijn wens behoeft u onverrot,
o stok en stut, die geen verrader,
maar 's vrijdoms stut en Hollands Vader
gestut hebt op dat wreed schavot,
toen hij voor 't bloedig zwaard moest
knielen,
veroordeeld als een Seneca
door Nero's haat en ongena,
tot droefenis der braafste zielen.
Gij zult nog jaren achtereen
den uitgang van dien held getuigen,
en hoe Geweld het Recht dorf buigen,
tot smaad der onderderdrukte steên.
Hoe dikwijls strekt' gij onder 't stappen
naar 't hof der Staten stadig aan
hem voor een derden voet in 't gaan
en klimmen op de hoge trappen,
als hij, belast van ouderdom,
papier en schriften, overleende
en onder 't lastig landspak steende!
Wie ging, zo krom gebukt, nooit krom!
Gij ruste van uw trouwe plichten
na 't rusten van dien ouden stok,
geknot door 's bloedraads bitt'ren wrok –
nu stut en stijft gij nog mijn dichten.

(ontleend aan www.literatuurgeschiedenis.nl)

Het volgende gedicht schreef Vondel in 1632 bij de dood van zijn zoontje Constantijn, dat nog geen jaar oud was.

Kinder-lyck

Constantijntje, 't zalig kijntje,
cherubijntje, van omhoog
d' ijdelheden hier beneden
uitlacht met een lodderoog.
Moeder, zeit hij, waarom schreit gij,
waarom greit gij op mijn lijk?
Boven leef ik, boven zweef ik,
engeltje van 't hemelrijk.
En ik blink er, en ik drink er
'tgeen de schinker alles goeds
schenkt de zielen, die daar krielen,
dertel van veel overvloeds.
Leer dan reizen met gepeizen
naar paleizen, uit het slik
dezer werreld, die zo dwerrelt.
Eeuwig gaat voor ogenblik.